

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОЛОШИН ДМИТРО АНДРІЙОВИЧ

УДК 021.2:316.48](477)"2014/2026"

ДИСЕРТАЦІЯ

**АДАПТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ
БІБЛІОТЕК В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ КРИЗ (2014–2026 РР.)**

Спеціальність: 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа
Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Д. А. Волошин

Науковий керівник – **Половинчак Юлія Миколаївна**,
докторка наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
керівник Національної юридичної бібліотеки НБУВ

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Волошин Д. А. **АДАПТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ КРИЗ (2014–2026 РР.)** – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа. – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Київ, 2026.

У дисертації представлено результати дослідження бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів (2014-2026) та висвітлено особливості адаптивних механізмів бібліотек та їх функціонування як інституцій суспільної стійкості.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що досвід бібліотек із вироблення та застосування адаптивних механізмів, які забезпечують ефективне функціонування та розширення соціальних функцій, заслуговує наукового осмислення з низки причин. По-перше, зважаючи на значення бібліотек як інформаційних і культурних установ в епоху глобалізованого інформаційного суспільства. По-друге, враховуючи роль інформаційного чинника як складової згаданих викликів, відтак і ролі бібліотек у протидії та суспільній стійкості. Водночас із глобальними трансформаціями перед українським суспільством останнього десятиліття постали додаткові виклики, зумовлені головним чином російською агресією, що актуалізували потребу суспільної адаптації до екстремальних умов функціонування.

Хронологічні рамки дослідження визначені, виходячи із дати початку російської агресії та включають дослідження бібліотечної діяльності в умовах гібридної війни, повномасштабного вторгнення, а також включають досвід напрацювання бібліотеками інструментів і механізмів адаптації до роботи в умовах пандемії та локдаунів.

Метою дисертаційного дослідження є дослідження української бібліотечної справи в умовах сучасних суспільно-політичних та соціокультурних викликів та виявлення адаптивних механізмів, за допомогою яких бібліотеки забезпечують ефективне функціонування і активну участь у подоланні кризових суспільних явищ.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних наукових методів, зокрема, логіко-аналітичні методи забезпечили узагальнення концептів, виявлення, класифікацію та систематизацію адаптивних бібліотечних практик і механізмів; історичні та історіографічні методи було використано для аналізу наукового доробку, виявлення змін у наукових підходах до вивчення ролі бібліотек під час криз і війни та для простеження еволюції практик бібліотек. Емпірико-соціологічні методи було задіяно для фіксації практичного досвіду бібліотек, вивчення потреб суспільних потреб та відповідних ініціатив. Теоретико-методологічна система забезпечила об'єктивність, достовірність, комплексність та всебічність отриманих результатів.

У дисертаційній роботі було вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає у виявленні адаптивних бібліотечних механізмів на різних етапах суспільних викликів (2014-2026 р.р.), визначення історичних передумов їх формування та розвитку в умовах сучасного часу. Виявлено закономірність, повторюваність та тяглість у напрацюванні основних адаптаційних механізмів бібліотечної діяльності, що дає підстави розглядати реакцію бібліотек на нові кризові умови як системне напрацювання та вдосконалення наявних напрямків діяльності відповідно до нових викликів.

У ході дисертаційного дослідження було з'ясовано та систематизовано рівень наукової розробки питання механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в екстремальних умовах. Запропоновано компоративний аналіз досвіду українських бібліотек і бібліотекарів кін. XIX – пер. пол. XX ст., що пов'язаний із виробленням та застосуванням адаптаційних інструментів у діяльності. Виявлено та систематизовано конкретні виклики та

завдання, що постають перед бібліотеками впродовж останнього десятиліття (початок російської агресії та протидія їй (антитерористична операція (АТО) на сході України), COVID-19, повномасштабне вторгнення). Здійснено дослідження особливостей ролі бібліотек як соціальних інституцій у підтримці різних категорій громадян (внутрішньоопереміщені особи, біженці, військовослужбовці, ветерани, студенти та науковці). З'ясовано та систематизовано досвід інституційного забезпечення освітніх, культурних, наукових процесів бібліотеками в умовах соціальних потрясінь. Визначено роль та завдання бібліотек як складових інформаційної та психологічної стійкості в умовах кризових явищ. Виявлено та проаналізовано особливості читацьких практик та ролі книги серед військовослужбовців.

Бібліотеки розглядаються як надійні інформаційні інституції, здатні забезпечити безперервність наукового, освітнього, культурного процесів в умовах дистанційної роботи та релокації. Результати аналізу діяльності українських бібліотек продемонстрували високу адаптивну здатність та інтеграцію в освітню та наукову діяльність, забезпечення доступу до цифрових ресурсів та баз даних, роботу над цифровізацією фондів навіть в умовах війни, впровадження спеціалізованих бібліотечно-інформаційних систем, активного використання інформаційно-комунікаційних технологій. Такий високий рівень стійкості і здатності адаптуватися до мінливих умов бібліотек засвідчив їхню важливу роль у суспільстві як надійного інформаційного, наукового культурного та освітнього ресурсу.

У дисертації визначено роль та завдання бібліотек як складових інформаційної та психологічної стійкості в умовах кризових явищ. Наголошено на особливій ролі інформаційно-аналітичної складової у їх діяльності, підкреслено важливість роботи, спрямованої на розвиток медіаграмотності у суспільстві. Завдяки активній співпраці з державними органами влади та громадськими організаціями бібліотеки реалізують та забезпечують доступ до низки проєктів з медіаосвіти, а також активно реалізують освітню діяльність у власних просторах (проведення заходів,

створення спеціалізованих цифрових продуктів, постійне підвищення кваліфікації співробітників з навчання медіаграмотності).

Обґрунтовано важливість бібліотек як інституцій підтримки психологічної стійкості населення в умовах кризових явищ, що напружують та розширюють напрямки щодо зниження рівня психоемоційного навантаження. Особливу увагу бібліотечні установи спрямували на реалізацію підтримки найбільш вразливих категорій населення, зокрема, внутрішньопереміщених осіб, військовослужбовців, їх сімей: родин, які втратили близьких; військових, звільнених з полону; дітей та молодь. Зокрема, бібліотечна підтримка цих категорій населення відбувалась через реалізацію культурно-просвітницьких, бібліотерапевтичних, соціокомунікаційних, психотерапевтичних та інформаційних практик, що сприяли зниженню рівня стресу, відновлення психоемоційного здоров'я, підтримці ментального здоров'я та психологічного благополуччя, надавали відчуття приналежності до суспільства. Особливо вагомого значення у цій діяльності набуло застосування бібліотерапії, як одного із ефективного методу психологічної підтримки різних категорій громадян в умовах повномасштабного вторгнення.

На основі здійсненого аналізу запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду. Зокрема, обґрунтовано доцільність реалізації таких кроків: забезпечення чіткого нормативно-правового регулювання роботи бібліотек в умовах кризових явищ; розробки та розвитку сталої системи міжінституційної взаємодії з органами державної влади, освітніми, соціальними та культурними установами з метою спільної розробки і впровадженню інноваційних стратегій для підтримки освіти, культури й доступу до інформації; посилення цифрофізації для створення цифрових копій та дублювання даних на різних цифрових платформах як задля забезпечення віддаленого доступу, так і з метою створення страхових дублікатів на випадок

можливого знищення; забезпечення посиленого рівня кібербезпеки інформаційного простору бібліотек та користувачів, шляхом регулярного резервного копіювання даних та захисту інформаційних систем; врегулювання відновлення діяльності бібліотек на деокупованих територіях, шляхом розробки чіткого алгоритму щодо фіксації втрат, оцінювання стану фондів, фінансової та матеріальної підтримки, комплектування фондів; удосконалення фінансового забезпечення бібліотечної галузі шляхом вироблення механізмів додаткового фінансування бібліотек, особливо тих, що постраждали внаслідок російської військової агресії. Також наголошено на необхідності масштабування та широкої реалізації такого досвіду бібліотек: забезпечення безбар'єрності у бібліотечних просторах з метою надання рівного доступу для всіх користувачів; реалізації бібліотечних ініціатив щодо реабілітації та відновлення ветеранів та військових, враховуючи наступні напрямки – курси саморозвитку, психологічні тренінги, історичні проєкти, літературні клуби із використанням елементів бібліотерапії.

Результати дослідження закладають практичне підґрунття для застосування виявлених адаптивних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів. Водночас отримані результати щодо вивчення читацьких практик та визначення ролі книги шляхом розробки авторської анкети та здійсненого опитування можуть стати корисними для вдосконалення напрямків підтримки різних категорій населення бібліотеками, особливо у застосуванні бібліотерапії в умовах війни.

Ключові слова: бібліотека, бібліотечна діяльність, інформаційно-комунікаційне середовище, російсько-українська війна, міграційні процеси, цифрова трансформація, інформаційні технології, ідентичність, волонтерський рух, громадянське суспільство, постправа, інформаційна безпека, психологічна підтримка, медіаграмотність.

SUMMARY

Voloshyn D. A. **ADAPTIVE STRATEGIES AND PRACTICES OF UKRAINIAN LIBRARIES IN THE CONTEXT OF SOCIETAL CRISES (2014–2026)** – a qualification research work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 029 – Information, Library and Archival Studies. – V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation presents the results of a study of library activities in the context of societal challenges (2014–2026) and highlights the peculiarities of adaptive mechanisms of libraries and their functioning as institutions of societal resilience.

The relevance of the dissertation topic is determined by the fact that the experience of libraries in developing and applying adaptive mechanisms that ensure effective functioning and the expansion of social functions deserves scientific consideration for several reasons. First, given the importance of libraries as information and cultural institutions in the era of a globalized information society. Second, taking into account the role of the information factor as a component of the aforementioned challenges, and consequently, the role of libraries in counteracting them and ensuring societal resilience. Alongside global transformations, Ukrainian society has faced unique challenges over the last decade – primarily driven by Russian aggression – underscoring the urgent need for social adaptation to extreme conditions.

The chronological framework of the study is determined based on the date of the beginning of Russian aggression and includes the study of library activities in the context of hybrid warfare and full-scale invasion, as well as the experience gained by libraries in developing tools and mechanisms for adapting to work under pandemic and lockdown conditions.

In the course of the dissertation research, a scientific analysis was conducted that made it possible to generalize the sociogenic challenges of the period under

study, identify and systematize the adaptive mechanisms that libraries develop and use in their activities to ensure the continuation of effective functioning in the context of crisis social phenomena.

To achieve the stated aim, the study employed a combination of general scientific and specialized scientific methods. In particular, logical and analytical methods ensured the generalization of concepts, identification, classification, and systematization of adaptive library practices and mechanisms; historical and historiographical methods were used to analyze the scholarly contribution, identify changes in scientific approaches to studying the role of libraries during crises and war, and trace the evolution of library practices. Empirical and sociological methods were employed to document the practical experience of libraries, study societal needs and relevant initiatives. The theoretical and methodological system ensured the objectivity, reliability, comprehensiveness, and completeness of the results obtained.

The dissertation addresses a relevant scientific task, which consists in identifying adaptive library mechanisms at different stages of societal challenges (2014–2026), determining the historical prerequisites for their formation and development in the context of the present time. A pattern, recurrence, and continuity in the development of the main adaptive mechanisms of library activities have been identified, which provides grounds for considering the response of libraries to new crisis conditions as a systematic development and improvement of existing areas of activity in accordance with new challenges.

In the course of the dissertation research, the level of scientific development of the issue of mechanisms for ensuring stable and effective library activities under extreme conditions was clarified and systematized. A comparative analysis of the experience of Ukrainian libraries and librarians of the late 19th – first half of the 20th century, related to the development and application of adaptation tools in their activities, was proposed. Specific challenges and tasks faced by libraries over the past decade were identified and systematized (the beginning of Russian aggression and counteraction to it (the Anti-Terrorist Operation (ATO) in eastern Ukraine),

COVID-19, and the full-scale invasion). A study was conducted of the peculiarities of the role of libraries as social institutions in supporting various categories of citizens (internally displaced persons, refugees, military personnel, veterans, students, and scholars). The experience of institutional support for educational, cultural, and scientific processes by libraries under conditions of social upheaval was clarified and systematized. The role and tasks of libraries as components of information and psychological resilience in the context of crisis phenomena were determined. The peculiarities of reading practices and the role of books among military personnel were identified and analyzed.

Libraries are reliable information institutions capable of ensuring the continuity of scientific, educational, and cultural processes during remote work and relocation. Analysis of Ukrainian library operations demonstrates high adaptive capacity and integration into education and research. This is evidenced by providing access to digital resources and databases, digitizing collections during wartime, implementing specialized information systems, and utilizing modern communication technologies.

This resilience underscores the vital societal role of libraries as dependable scientific and cultural hubs. The dissertation defines the scope and functions of libraries as key components of informational and psychological stability during crises. It highlights the strategic importance of information-analytical operations and emphasizes the necessity of advancing public media literacy.

This study substantiates the importance of libraries as institutions that reinforce public psychological resilience during crises by expanding stress-reduction initiatives. Particular focus was placed on supporting vulnerable populations, including internally displaced persons, military personnel, their families, families of the fallen, released prisoners of war, children, and youth. Libraries assisted these groups through cultural, educational, bibliotherapeutic, socio-communicative, and informational practices. These efforts helped reduce stress, restore psycho-emotional health, maintain psychological well-being, and foster a sense of

community belonging. Notably, bibliotherapy emerged as a highly effective method of psychological support during the full-scale invasion.

Drawing on domestic and international experience, the analysis outlines mechanisms to enhance the stability and effectiveness of library operations amid social challenges. Specifically, the paper justifies the following key measures: establishing clear regulatory frameworks for library operations during crises; building a sustainable inter-institutional network with government bodies, educational, social, and cultural entities to co-develop innovative strategies for education, culture, and information access; accelerating digitization to create remote-access digital copies and maintain secure off-site backups against potential destruction; enhancing cybersecurity for library infrastructure and user data through routine backups and protective systems; standardizing recovery protocols for libraries in de-occupied territories, including clear algorithms for loss recording, collection assessment, financial support, and stock replenishment; improving industry funding mechanisms, particularly for institutions directly affected by russian military aggression.

Furthermore, the study emphasizes the need to scale proven library initiatives, specifically by ensuring full physical and digital accessibility, as well as launching veteran rehabilitation programs that incorporate self-development courses, psychological training, historical projects, and literary clubs utilizing bibliotherapy."

Through strategic partnerships with government authorities and civil society organizations, libraries facilitate access to diverse media education initiatives. Furthermore, they foster educational activities within their own spaces by hosting events, developing specialized digital products, and systematically upskilling staff in media literacy

Based on the analysis conducted, ways to develop and improve mechanisms for ensuring stable and effective library activities in the context of societal challenges have been proposed, drawing on domestic and international experience.

The research findings provide a practical basis for applying the identified adaptive library mechanisms in the context of societal challenges. At the same time,

the results obtained from the study of reading practices and the determination of the role of books through the development of an author-designed questionnaire and the survey conducted may be useful for improving areas of support for various categories of the population by libraries, particularly in the application of bibliotherapy in wartime conditions.

Keywords: library, library activities, information and communication environment, Russian-Ukrainian war, migration processes, digital transformation, information technologies, identity, volunteer movement, civil society, post-truth, information security, psychological support, media literacy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, у яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

Статті у наукових фахових виданнях України, затверджених МОН України

1. Волошин Д. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19 (історіографічний аспект). Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 69. С. 256-269. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001461973>
2. Волошин Д. А. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2024. Вип. 70. С.261-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2024_70_18
3. Волошин Д. А. Підтримка бібліотеками військових, ветеранів та членів їх родин (український досвід, 2014-2024 рр.). Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2024. Вип. 73. С. 231-248. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001564568>
4. Волошин Д. А. Бібліотеки в умовах війни: історичний аспект. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2025. Вип. 74. С. 143-175. <https://doi.org/10.15407/np.74.143>

Статті у закордонних наукових фахових виданнях

5. Voloshyn D. The role of libraries of temporarily displaced universities in ensuring the sustainability and accessibility of the educational process in wartime. *THE SCIENTIFIC HERITAGE*, 2026. 180, 34–36. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18933363>

6. Волошин Д. А. Роль бібліотек у забезпеченні інформаційної безпеки держави: інформаційно-аналітична діяльність та медіаграмотність. *Věda a perspektivy*. № 6(61) (2026). 412-422. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-6\(61\)-412-422](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-6(61)-412-422)

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Волошин Д. А. Особливості діяльності бібліотек в умовах епідемій (історичний аспект). Бібліотека. Наука. Комунікація: Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С.344-347 URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004726.pdf

8. Волошин Д. А. Трансформація бібліотечної діяльності в умовах зовнішніх викликів: використання набутого успішного досвіду COVID-19 під час війни. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі» : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 25–26 квітня 2024 р.). Київ, 2024. С. 242-244. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/10803/document.pdf>

9. Волошин Д. А. Підтримка бібліотеками внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та членів їхніх родин. Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір. Т. 2: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова. Київ, 2024. С. 384-387. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004933%2Epdf

10. Волошин Д. А. Бібліотеки у підтримці українських біженців за кордоном. Актуальні проблеми світової економіки, міжнародних економічних відносин та міжнародних комунікацій в контексті становлення нового світопорядку та поляризації світу: мат. міжн. наук.-практ. конференції (24–25 березня 2025 р.

м. Ужгород). Ужгород, 2025. С. 312-315. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-59>

11. Волошин Д. А. Сучасні виклики для бібліотек у кризових умовах: COVID-19 і війна. Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог: мат. всеукр. наук.-практ. конференції (10 квітня 2025 р. Київ, 2025) С. 109-111. URL:

https://fufkm.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/fufkm/2024-2025/documents/konf/%D0%97%D0%B1._%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80._%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86_10_04_2025.pdf

12. Волошин Д. А. Особливості функціювання та адаптації бібліотек тимчасово переміщених закладів вищої освіти в умовах воєнного часу. Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко. Київ, 2025. Т. 1. 528 с. С. 200-202. URL: https://conference.nbuv.gov.ua/up/programs/Proceedings_Conference_VNLU_2025_Vol_1.pdf

13. Волошин Д. А. До питання дослідження читацьких практик в умовах полону. Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог : матеріали II Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю / М-во культ. України ; Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистец. (Київ, 9–10 квітня 2026 р.). Київ : НАКККиМ, 2026. 319 с. С. 43-45.

14. Волошин Д. А. Бібліотерапія як інструмент психологічної допомоги серед вразливих категорій населення. *Актуальні питання інформаційної діяльності: традиції та інновації*: мат. XI Міжн. наук.-практ. студ. конференції, 26 березня 2026 р., Одеса, Україна. С. 140-146. URL: <http://dspace.op.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15870>

Наукові праці, які додатково відображають зміст дисертації

15. Волошин Д., Берегельський А. Особливості висвітлення у наукових дослідженнях теми бібліотечної діяльності в умовах пандемії COVID-19. Реферативний огляд наукових досліджень: Діяльність бібліотек в умовах пандемії COVID-19. 2023. Вип. 4. С. 3–11. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROND%204_23.pdf

16. Волошин Д. Роль бібліотек в національно-патріотичному вихованні в умовах війни та повоєнного періоду. Національно-патріотичне виховання в умовах війни та повоєнного періоду: оцінки, стратегії, прогнози. URL: <https://nbuviap.gov.ua/naukova-diialnist/konferentsii/shanovni-kolehy>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПОНЯТІЙНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНИХ ПРАКТИК БІБЛІОТЕК В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ.....	28
1.1 Історіографія проблеми	28
1.2. Методологічні засади та понятійна база дослідження.....	45
Висновки до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ 2 СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК.....	58
2.1 Ретроспектива функціонування бібліотек під час криз і збройних конфліктів ХІХ–ХХ ст.....	58
2.2. Бібліотеки в умовах викликів початку російської агресії (2014– 2022 рр.)	80
2.3. Організаційно-технологічна адаптація бібліотек до умов пандемійних обмежень	91
2.4. Особливості функціонування та стійкості бібліотек в умовах повномасштабного вторгнення	100
Висновки до розділу 2.....	114
РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОТЕК В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ.....	122
3.1 Бібліотечні сервіси для соціальної адаптації, реінтеграції та підтримки постраждалого від війни населення	122
3.2. Забезпечення безперервності освітньої, наукової та культурно- мистецької діяльності в умовах соціальних потрясінь	148
3.3. Бібліотечні інституції в системі забезпечення інформаційної, ментальної та психологічної стійкості суспільства	172

Висновки до 3 розділу.....	208
ВИСНОВКИ	215
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	223
ДОДАТКИ.....	272
Додаток А. Список опублікованих праць за темою дисертації	272
Додаток Б. АНКЕТА для інтерв'ю з українськими військовополоненими.....	275

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	антитерористична операція
БАМлаг	Байкало-Амурський виправно-трудоий табір
ВПО	внутрішньо переміщена особа
ГУЛАГ	Головне управління виправно-трудоих таборів
Ді-Пі	Displaced Persons – переміщені особи
ЗВО	Заклад вищої освіти
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗСУ	Збройні Сили України
ІКТ	Інформаційні та комунікаційні технології
ІПВ	інформаційно-психологічну війну
ЛНУ	Луганський національний університет
МДУ	Маріупольський державний університет
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
НБ НУК	Наукова бібліотека Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ННМБУ	Національної наукової медичної бібліотеки України
НЮБ	Національна юридична бібліотека
ОТГ	об'єднана територіальна громада в Україні.
ОУН	Організація українських націоналістів
ПТСР	постравматичний стресовий розлад
СВУ	Союз визволення України
СІАЗ	Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади
ТНУ	Таврійський національний університет ім. Вернадського
ТОТ	тимчасово окуповані території
УБА	Українська бібліотечна асоціація
УВАН	Українська вільна академія наук

УВУ	Українського вільного університету
УГА	Українська господарська академія
УГА	Української галицької армії
УПА	Українська повстанська армія
УТПК	Українське товариство прихильників книги
ФПУ	Фонд Президентів України
ХДУ	Херсонський державний університет
ХНПУ	Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
ЦБС	централізована бібліотечна система
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
МОМ	Міжнародна організація з міграції
ALIA	Австралійська бібліотечна асоціація
EBLIDA	European Bureau of Library, Information and Documentation Associations
IFLA	Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ
NAPLE	National Authorities on Public Libraries in Europe
UAAC	Ukraine Art Aid Center (Центр допомоги мистецтву України)
YMCA	Young Men's Christian Association

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні в глобалізованому та швидкоплинному суспільстві під впливом змін опиняються всі інституції, не виключенням є і бібліотеки, адже вони слугують комунікаційними посередниками між інформацією та споживачем, виступають ретрансляторами знань та надають користувачам повний спектр бібліотечно-інформаційних послуг.

Водночас із глобальними трансформаціями перед українським суспільством останнього десятиліття постали додаткові виклики, зумовлені головним чином російською агресією, що актуалізували потребу суспільної адаптації до екстремальних умов функціонування.

Отже, актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що досвід бібліотек із застосування адаптивних механізмів, що забезпечують ефективне функціонування, заслуговує наукового осмислення з двох причин. По-перше, зважаючи на значення бібліотек як інформаційних і культурних установ в епоху глобалізованого інформаційного суспільства. По-друге, враховуючи роль інформаційного чинника як складової згаданих викликів, відтак і ролі бібліотек у протидії їм.

Хронологічні рамки дослідження визначені, виходячи із дати початку російської агресії та передбачають дослідження бібліотечної діяльності в умовах гібридної війни від 2014 року із зміною обставин під впливом повномасштабного вторгнення до 2026 р. Визначені хронологічні рамки включають також досвід напрацювання бібліотеками інструментів і механізмів адаптації до роботи в умовах пандемії та локдаунів – висуваємо тут гіпотезу, яка буде перевірена в ході наукового дослідження, про те, що саме «ковідні» інструменти значним чином були екстрапольовані на виклики, що постали перед бібліотеками в умовах повномасштабного вторгнення.

Метою дисертаційного дослідження є дослідження української бібліотечної справи в умовах сучасних суспільно-політичних та

соціокультурних викликів та виявлення адаптивних механізмів, за допомогою яких бібліотеки забезпечують ефективне функціонування і активну участь у подоланні кризових суспільних явищ.

Досягнення мети у дисертаційній роботі передбачає виконання таких завдань:

- з'ясувати рівень наукової розробки проблеми механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах різних суспільних викликів;
- визначити комплекс методів та підходів для здійснення системного аналізу бібліотечної діяльності, що дозволить виявити адаптивні механізми в умовах кризових явищ;
- уточнити та систематизувати понятійний апарат дослідження;
- узагальнити генезу та специфіку адаптаційних процесів в українській бібліотечній справі кінця XIX – першої половини XX століття;
- дослідити та систематизувати конкретні проблеми та завдання, що постають перед бібліотеками впродовж 2014-2026 рр.;
- здійснити дослідження ролі бібліотек як соціальних інституцій у підтримці різних категорій громадян (ВПО, військовослужбовці, ветерани, українські біженці за кордоном);
- виявити та узагальнити досвід інституційного забезпечення освітніх, культурних, наукових процесів бібліотеками в умовах соціальних потрясінь;
- визначити визначено функціональний потенціал бібліотек як складових інформаційної та психологічної стійкості в умовах кризових явищ;
- виявити та проаналізувати особливості читацьких практик та роль книги для українців в умовах війни і криз;
- запропонувати шляхи розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів на основі проаналізованого досвіду.

Об’єкт дослідження – бібліотечна справа України в умовах сучасних суспільно-політичних та соціокультурних викликів.

Предмет дослідження – механізми, інструменти та практики адаптації діяльності українських бібліотек до функціонування в умовах кризових явищ (2014–2026 рр.).

Методологія дослідження базується на системному підході до вивчення особливостей діяльності бібліотечних інституцій під впливом суспільних викликів.

Для досягнення поставленої мети у роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних наукових методів, що забезпечило об’єктивність, достовірність, комплексність та всебічність отриманих результатів.

Використання *історіографічного методу* дозволило проаналізувати стан наукової розробленості, простежити становлення та розвиток, виявити основні етапи та тенденції, а також динаміку досліджень науковців проблематики нашої роботи. Застосування *історичного методу* дозволило простежити еволюцію суспільних викликів для бібліотечних інституцій у різні періоди. *Історико-порівняльний метод* знайшов застосування у виявленні історичних закономірностей у суспільних викликах, що поставали перед бібліотеками на різних етапах їхньої діяльності. Застосування *методу спостереження* дозволило виявити системні зміни та простежити закономірність у роботі бібліотечних інституцій в умовах суспільних викликів, їхньої адаптації до нових умов діяльності, вироблення нових форм та напрямків обслуговування користувачів, а також трансформації функцій на кожному кризовому етапі. *Методи систематизації, класифікації та узагальнення* дали змогу виокремити та створити авторську систему класифікації основних викликів з якими зіштовхнулися бібліотечні установи в періоди суспільних потрясінь та систематизувати їх у спеціальні групи за характером та сферою впливу на бібліотеки. *Аналітично-оглядовий метод* було задіяно для комплексного опрацювання наукової джерельної бази,

статистичних матеріалів, офіційних вебресурсів бібліотек, міжнародних нормативно-правових документів. *Методи оцінювання* та узагальнення дали змогу визначити найбільш популярні напрямки, оцінити ефективність бібліотечних програм та спеціалізованих проєктів щодо підтримки найбільш вразливих категорій населення, сформулювати висновки та окреслити можливі шляхи вдосконалення надання послуг у цьому напрямі. За допомогою методів *систематизації, аналітично-оглядового та аналізу* було виявлено нові напрямки роботи, успішні кейси та інструменти, які використовували бібліотеки для адаптації до нових умов. Використання *методу опитування* дозволило отримати емпіричний матеріал від військовослужбовців, проаналізувати читацькі практики та з'ясувати роль книги у підтримці психоемоційного стану та морального духу, української ідентичності та внутрішньої стійкості респондентів.

Комплексне застосування цих методів забезпечить можливість здійснити всебічне дослідження адаптивних механізмів бібліотечних установ під впливом різних суспільних викликів, зокрема трансформацію традиційних та розробку нових бібліотечних напрямків діяльності. Водночас це дозволить виявити, систематизувати, простежити закономірність та характер змін, а також обґрунтувати особливості застосування адаптивних бібліотечних механізмів в умовах кризових явищ.

Наукова новизна дисертаційного дослідження пов'язана із вирішенням актуального наукового завдання, яке полягає у виявленні адаптивних бібліотечних механізмів на різних етапах суспільних викликів (2014-2026 рр.), визначення історичних передумов їх формування та розвитку в умовах сучасного часу. Обґрунтовано закономірність та тяглість у формуванні адаптаційних механізмів бібліотечної діяльності. Це дає підстави трактувати реакцію бібліотек на сучасні кризові виклики не як спонтанний чи принципово новий досвід, а як еволюційний етап розвитку, поглиблення та адаптацію вже наявних напрямів і практик. В роботі *вперше*:

- з'ясовано та систематизовано рівень наукової розробки механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в екстремальних умовах;
- запропоновано компоративний аналіз досвіду українських бібліотек і бібліотекарів кін. XIX – пер. пол. XX ст., що пов'язаний із виробленням та застосуванням адаптаційних інструментів у їх діяльності;
- здійснено дослідження особливостей ролі бібліотек як соціальних інституцій у підтримці різних категорій громадян (ВПО, військовослужбовці, ветерани, українські біженці за кордоном);
- з'ясовано та систематизовано досвід інституційного забезпечення освітніх, культурних, наукових процесів бібліотеками в умовах соціальних потрясінь;
- визначено роль та завдання бібліотек як складових інформаційної та психологічної стійкості в умовах кризових явищ;
- виявлено та проаналізовано особливості читацьких практик та ролі книги серед військовослужбовців;
- запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду;

уточнено:

- терміносистему бібліотекознавства через уточнення змісту й обсягу понять теми дисертаційного дослідження.

набуло подальшого розвитку:

- систематизація конкретних викликів та завдання, що постають перед бібліотеками впродовж останнього десятиліття;
- перспективи застосування виявлених адаптивних бібліотечних механізмів в умовах майбутніх суспільних викликів.
- дослідження бібліотечної діяльності щодо підтримки найбільш вразливих категорій населення в умовах повномасштабного вторгнення, зокрема ВПО, військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей,

військових звільнених із полону через інформаційні, соціокультурні, психологічні, консультативні напрямки.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про адаптивні бібліотечні механізми в умовах суспільних викликів. Зокрема у роботі здійснено виявлення та систематизацію основних викликів, які поставали перед бібліотечними інституціями впродовж останніх 12 років від початку російської збройної агресії, а також проведено аналіз історичних передумов вироблення адаптивних бібліотечних механізмів. Визначено основні напрямки адаптації бібліотек на різних етапах суспільних викликів, їхню закономірність та повторюваність відповідно до характеру кризових умов. Результати здійсненого наукового дослідження слугують доповненням теоретичних засад щодо визначення діяльності бібліотек як соціального інституту в умовах різних соціальних потрясінь здатного адаптувати напрямки своєї діяльності до суспільних змін. Практична цінність роботи полягає у можливості використання отриманих результатів дослідження діяльності бібліотек різних типів для вдосконалення вироблення адаптивних механізмів в кризових умовах. Виявлені та систематизовані напрямки підтримки ВПО, військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей, українських біженців за кордоном, військових звільнених із полону та інших найбільш вразливих категорій населення можуть стати корисними для бібліотечних установ для розробки послуг, спеціалізованих програм, соціальних ініціатив, методичних рекомендацій щодо бібліотечної підтримки. Водночас отримані результати щодо вивчення читацьких практик та визначення ролі книги серед військовослужбовців, які були звільнені із російського полону шляхом розробки авторської анкети та здійсненого опитування можуть стати корисними для вдосконалення напрямків підтримки цієї категорії населення бібліотеками, особливо у застосуванні бібліотерапії в умовах війни.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота, у якій комплексно досліджено питання розвитку та трансформації адаптивних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів (2014-2026 рр.) виконана самостійно.

У роботі виявлено та систематизовано основні виклики, що вплинули на діяльність бібліотек в умовах АТО, пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення. Усі наукові результати, викладені в дисертації, включаючи розробку анкети та проведення опитування серед військовослужбовців, які були звільнені із російського полону, автор отримав особисто. Усі публікації за темою дослідження одноосібні, праць у співавторстві немає.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження було оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Бібліотека. Наука. Комунікація: Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2023 р.), «Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі» (Київ, 25–26 квітня 2024 р.), «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір» (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.), «Актуальні проблеми світової економіки, міжнародних економічних відносин та міжнародних комунікацій в контексті становлення нового світопорядку та поляризації світу» (Ужгород, 24–25 березня 2025 р.), «Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог» (Київ, 10 квітня 2025 р.), «Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи» (Київ, 1–3 жовт. 2025 р.), «Актуальні питання інформаційної діяльності: традиції та інновації» (Одеса, 26 березня 2026 р.), «Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог» (Київ, 9–10 квітня 2026 р.).

Основні публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 16 публікаціях. Серед них: 6 одноосібних статей, з яких 4 – у наукових фахових виданнях України, затверджених МОН України; 2 – у зарубіжних виданнях; 8 публікацій апробаційного характеру у збірниках матеріалів конференцій; 3 – публікації додатково відображають зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача з теми

дисертаційного дослідження, змісту, вступу, 3 розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків у кінці розділів та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 280 сторінок, основний текст становить 203 сторінок, список використаних джерел містить 371 позицію.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПОНЯТІЙНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНИХ ПРАКТИК БІБЛІОТЕК В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

1.1 Історіографія проблеми

Теоретичною основою дослідження бібліотечної діяльності та вироблення адаптаційних механізмів в умовах суспільних викликів стали бібліотекознавчі праці, що присвячені вивченню та аналізу трансформаційної ролі бібліотечних установ на етапі становлення та швидкого розвитку інформаційних технологій. Важливим теоретичним підґрунтям пропонованого дослідження стало осмислення трансформації бібліотек під впливом інформатизації суспільства, розширення їх участі у соціокультурних процесах.

Проблематика функціонування бібліотеки як соціального інституту займає значне місце серед бібліотекознавчих досліджень. Зокрема, теоретичні засади розвитку бібліотечної справи у ХХІ ст. розробляли О. Онищенко [225; 226], Л. Дубровіна [233], О. Воскобойнікова-Гузєва [45;47], В. Попик[249], В. Горовий [74], Л. Костенко [158]. Науковці приділили особливу увагу еволюції функцій бібліотек, від традиційних – накопичення, зберігання та поширення документів, до новітніх – інформаційно-соціальних центрів акумуляції, аналізу, опрацювання та поширення суспільно значущої інформації. У їхніх працях бібліотеки розглядались як важливий елемент у системі формування та поширення суспільно значущих знань в умовах швидкого розвитку інформаційного суспільства. Основними перевагами розвитку бібліотечної діяльності в умовах інформатизації науковці називають: розширення доступу до інформації, якісну трансформацію функцій та статусу бібліотек, модернізацію бібліотечних процесів та розвиток дистанційних форм обслуговування, посилення кооперації фондів та створення єдиної

бібліотечної інфраструктури, зростання авторитету бібліотечних фахівців, актуалізація меморіальної функції [231, 228, 229, 230, 232, 158].

Аналізу особливостей цифрової трансформації бібліотек в умовах сучасних викликів присвячено праці багатьох українських дослідників. К. Лобузін, вивчаючи концепцію «Бібліотека 3.0», яка полягає у трансформації бібліотечної діяльності з використанням новітніх вебтехнологій (Web 3.0), наголошує на особливій ролі бібліотек в сучасному світі, як інтегратора знань, а не лише накопичувача та зберігача документів. Сучасні бібліотечні інституції повинні трансформуватися від традиційних книгосховищ в інтелектуальні інформаційні простори для своїх користувачів, надаючи цифрові ресурси та експертну інформацію, забезпечуючи управління знаннями з використанням семантичних вебтехнологій [182].

Т. Новальська, Н. Бачинська, Ю. Горбань приділяють наукову увагу розвитку та впровадженню електронної інфраструктури та цифрових ресурсів у діяльність бібліотечних інституцій під впливом глобалізаційних процесів та, що особливо важливо у контексті цього дослідження, в умовах російської військової агресії. Водночас дослідники окреслюють переваги, проблеми та перспективи цифровізації бібліотечних інформаційних просторів в контексті кадрового, фінансового та нормативно-правового регулювання. Також науковцями досліджується проблематика особливостей дистанційного навчання у професійній підготовці фахівців бібліотечної справи на зарубіжному та українському досвіді [65, 329].

Комунікаційний бібліотечний процес досліджує С. Гарагуля, зокрема, ним описано особливості трансформації традиційних бібліотечних послуг під впливом цифровізації суспільства у новітні напрямки роботи із користувачами. Науковцем було доведено, що на сьогодні бібліотека виступає сучасним інноваційним простором, який є учасником регіональних, національних та міжнародних культурних, інформаційних подій. Бібліотечні інституції сприяють поширенню найкращих культурних та інформаційних практик, які забезпечують сталий розвиток сучасного суспільства [56, 57, 55].

Окремий напрямок наукових досліджень, поряд із процесами інформатизації та цифрової трансформації бібліотечної діяльності, спрямований на проблеми функціонування бібліотек в умовах суспільних трансформацій та кризових явищ. Одним із аспектів презентованого дисертаційного дослідження став історичний досвід у відповідних царинах.

Оскільки одним із викликів новітнього періоду, що розглядається у цьому дисертаційному дослідженні стали проблеми, пов'язані із епідемією COVID, дисертантом було вивчено [36] зарубіжний досвід діяльності бібліотек у період поширення епідемій на територіях США у XIX ст. У цьому контексті було вивчено напрацювання науковців, що стояли біля витків практик дезінфекції бібліотечних фондів (С. Грінберг [340], Е. Маклері [353], Г. Джонс [347], В. Пул [358]); першими наголошували на відповідальності працівників книгозбірень за захист здоров'я своїх відвідувачів (Вільям Дж. Віллок [371]), та впроваджували ідею про систему сповіщень. Власне, кінець XIX ст. – це не лише час вироблення та запровадження особливих умов роботи бібліотек під час епідемій, а і дослідження та популяризація відповідних заходів у фахових виданнях (*Library Journal*, *Library World*, *The Journal of Library History*, *Libraries & Culture*).

Що ж до ширшого контексту історичного досвіду, зокрема, його української складової, дисертантом було систематизовано історіографію питання з огляду на специфіку досліджуваної проблематики. Загалом діяльність бібліотек на різних етапах української історії досліджена бібліотекознавцями досить детально, зокрема і в контексті політичних катаклізмів XX ст. Дисертантом було запропоновано розглядати історіографію цього питання, виходячи із хронологічного підходу: Перша світова війна – Перші визвольні змагання, досвід інтернування та культурні проєкти в цих умовах – Друга світова війна – культурний спротив в умовах радянської несвободи [34].

Виходячи із розробленої схеми, можна констатувати, що окремий напрям бібліотекознавчих досліджень стосується діяльності бібліотек у

таборах військовополонених під час Першої світової війни. Зокрема, у працях Срібняка [289], М. Палієнко [235,236], акцентується увага на створенні таборових бібліотек, їхніх функціях у збереженні національної свідомості, самоосвіті та патріотичному вихованні полонених. Репресивну політику російської окупаційної влади щодо бібліотек у Галичині та Буковині під час Першої світової війни аналізували В. Ковбаса [146] та І. Лозинська [183], які досліджували вилучення та знищення україномовних фондів, закриття бібліотек та запровадження політики русифікації [34].

Питання евакуації бібліотечних фондів, функціонування бібліотек на окупованих територіях під час Другої світової війни та відновлення бібліотечної мережі після війни висвітлювали О. Онищенко та Л. Дубровіна [92, 93], які розглядали евакуаційні заходи, збереження фондів та участь бібліотек у відбудові культурного простору. Особливості функціонування підпільної бібліотечної та видавничої справи ОУН та УПА під час Другої світової війни досліджували О. Стасюк [294] та С. Виноградов [27], які розкрили роль преси, листівок і друкованих видань у збереженні національної свідомості та інформаційному спротиві. Питання діяльності бібліотек у таборах переміщених осіб (Ді-Пі) після Другої світової війни досліджували Н. Сидоренко та О. Дубецька [280], які акцентували увагу на ролі бібліотек у патріотичному вихованні та культурному розвитку дітей і дорослих в умовах переміщення. Аспекти культурно-освітньої роботи та функціонування бібліотек у системі ГУЛАГу розглядали О. Бонь [84] та О. Пухонська [267], які висвітлили ідеологічну функцію бібліотек, контроль за змістом фондів та культурну самоорганізацію ув'язнених [34].

Попри те, що окремі аспекти бібліотечної діяльності в умовах війн та дотичних ситуацій – інтернування, біженства, а також спротиву в умовах несвободи розглядались у працях різних дослідників, цей досвід, на нашу думку, заслуговує на додатковий аналіз та узагальнення в контексті тягlosti та спадкоємності бібліотечної діяльності [34].

Вивчення історичного досвіду функціонування бібліотек в умовах різних кризових періодів стає важливим підґрунтям для аналізу сучасних бібліотечних підходів формування адаптаційних механізмів роботи в умовах суспільних викликів. Ключовою складовою кризового періоду останнього десятиліття для українського суспільства очевидно стала російська агресія, початком якої стала анексія Криму та гібридне вторгнення та окупація окремих територій у 2014 р. та наступне розгортання агресії до повномасштабної у 2022 р.

Ці події супроводжувалися новими викликами для бібліотечних установ та відповідно з ними появою нових напрямків бібліотечної діяльності, які пов'язані як із адаптацією до викликів власне засадничих функцій бібліотек, так і з розгортанням соціально-комунікаційної діяльності, зокрема, із підтримкою ВПО, військових, ветеранів та їхніх сімей. У зв'язку з цим помітно зріс науковий інтерес до вказаної проблеми, результатом чого стало формування окремого напрямку бібліотекознавчих досліджень, що були присвячені питанням вивчення трансформації функцій бібліотек під впливом нових викликів.

Особливої ваги у контексті воєнних ризиків та відповіді на них установами пам'яті, зокрема і бібліотеками, набувають праці сучасних науковців, які осмислюють шляхи розвитку та функціональних трансформацій у цих умовах. Зокрема, на цьому наголошує Л. Дубровіна, стверджуючи, що архіви, бібліотеки, музеї складають єдину систему інституцій, що становлять джерельну основу національної пам'яті та культурної спадщини України, забезпечуючи її збирання, зберігання, наукове опрацювання та поширення [94].

Загалом у працях Л. Дубровіної [91], В. Горового [75], Л. Кравченко [164], Т. Новальської, Н. Бойчук [220] та ін. розглядається діяльність бібліотек у системі інституцій збереження національної пам'яті, ідентичності, поширення та реалізації державної політики пам'яті як важливого інструменту утвердження національної самоідентичності. Особлива увага приділяється

бібліотечним практикам щодо поширення об'єктивної інформації та науково обґрунтованих знань, що сприяє протидії тенденційному тлумаченню історичного процесу, маніпулюванню змістом історичних фактів та соціокультурних чинників [221]. Збереження національної ідентичності та культурної спадщини державними архівістами розглядає М. Палієнко, яка наголошує на важливій ролі архівів у період збройного та інформаційного протистояння [237].

Т. Новальська та Н. Бойчук розкривають питання збереження історичної та національної пам'яті бібліотеками, що сприяє стабілізації, підтримці та об'єднанню суспільства в умовах військового стану. Дослідниці наголошують на важливій місії бібліотек, які виступають не лише інституціями збереження матеріальної пам'яті, а й органічними складниками духовної культури суспільства, які забезпечують формування, зберігання та забезпечення доступу до інформації користувачів [223].

На питанні збереження фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану зупиняється Ю. Ковтанюк [147], підкреслюючи важливу роль цифровізації для збереження документів, створення резервних копій та використання сучасних інформаційних технологій для захисту культурної спадщини в умовах війни.

Вивчення питань стану та розвитку Національної електронної бібліотеки України присвятили свою роботу Ю. Ковтанюк та С. Гарагуля. Дослідники визначили стан, проблеми та перспективи подальшого розвитку міждисциплінарної інформаційної системи національного рівня України для забезпечення збереження документальної, історичної та культурної спадщини, а також надання доступу до неї у цифровому форматі в умовах повномасштабного вторгнення, коли існує високий рівень загрози знищення ворогом культурних об'єктів [148].

Питання функціонування закладів культури, зокрема архівів та бібліотек в умовах першої хвилі релокації та відновлення роботи на нових територіях вивчаються О. Буруй [18], Н. Буценко [20]. І. Шелякіною [317], С. Люльчак та

Л. Ковальською [184]. У працях дослідників було акцентовано увагу на наслідках військових дій для культурних установ, проблеми евакуації, втрати документальної та матеріально-технічної бази, особливості організації переміщення, відновлення роботи, адаптацію бібліотечних процесів до нових умов. Також науковцями було проаналізовано забезпечення безперервного освітнього процесу бібліотеками ЗВО, зокрема підтримка наукової та освітньої діяльності установ, інформаційне обслуговування користувачів в умовах релокації.

Іншим напрямом дослідження цього періоду стало вивчення соціокомунікаційної діяльності бібліотек в умовах суспільних викликів. Вивчення трансформації традиційних соціокультурних напрямків роботи бібліотек (проведення культурно-мистецьких, просвітницьких, масових заходів, здійснення багатопланової виставкової діяльності) під впливом соціально-політичної ситуації в країні вивчали О. Воскобойнікова-Гузєва [49], та Г. Трофимчук [302]. Дослідники наголошують, що в новітніх умовах бібліотеки виступає безпечним місцем для своїх користувачів, надаючи соціокультурну та психологічну підтримку для ВПО, учасникам АТО, їхнім сім'ям, створюючи спеціалізовані інформаційні сторінки з корисними ресурсами на своїх платформах, паралельно здійснюючи роботу із громадськими організаціями та установами соціальної допомоги.

Окремо варто відзначити праці, присвячені дослідженням напрямків національно-патріотичного виховання та формування історичної пам'яті як однієї із важливих функцій бібліотек в умовах збройного протистояння (Т. Белан [8], Т. Вилегжаніна [26]).

Важливим теоретичним підґрунтям для нашої роботи, щодо дослідження проблем ВПО в умовах війни, переміщення та реінтеграції у нові громади від початку АТО в Україні стали праці С. Закірової [108, 112]. Зокрема, науковицею піднімаються питання законодавчих змін у сфері захисту ВПО та правового забезпечення (соціального, юридичного, реєстрації місця проживання, пенсійного забезпечення та ін.) та аналізується реалізація

напрямків інформаційного та правового забезпечення Національно юридичною бібліотекою НБУВ. Також, дослідження причин виникнення ВПО, аналіз основних етапів та масштабу переміщення, проблеми адаптації та державну політику щодо адаптації ВПО у нових громадах вивчали О. Новікова [224] та ін.

Водночас, дослідження основних потреб учасників АТО та членів їхніх сімей в соціальних послугах здійснив Р. Жиленко. Дослідником було зроблено оцінку задоволення потреб цих категорій населення на основі результатів анкетування методом «фокус-груп», де було визначено основні сфери життя ветеранів та їхніх сімей, які зазнали значного впливу внаслідок військових дій, досліджено потреби в соціальних послугах та їх закономірності у використанні ветеранами та їхніми сім'ями [101].

Особливої уваги заслуговують праці дослідників щодо вивчення питань впливу кризових явищ на психічне здоров'я населення, що стали теоретичним підґрунтям для обґрунтування заснування та розвитку бібліотечних напрямків щодо психологічної підтримки користувачів. Зокрема, в працях М. Маркова [193], О. Юрценюк [322], Ю. Пиголенко [241], Н. Шель [316] розглядається питання впливу військових дій на психоемоційний стан людини, висвітлюються найпоширеніші психологічні реакції населення та доводиться необхідність комплексної психологічної підтримки різних груп населення. Водночас, Н. Дідик наголошує на особливій потребі забезпечення психологічної підтримки найбільш вразливих категорій в умовах військових дій, зокрема військовослужбовців [86].

Окремим масштабним викликом стало стрімке поширення пандемії COVID-19 та введені карантинні обмеження, що вплинули на різні галузі діяльності, зокрема й на бібліотечну сферу, змінюючи підходи до надання послуг і визначення стратегії діяльності. Відтак узагальнення наявного досвіду було реалізоване дисертантом через підготовку бібліографічного реферативного огляду [43], який фактично є попередньою систематизацією джерельної бази дослідження цього періоду. У ньому представлено результат

моніторингу і відбору основних напрацювань бібліотекознавців із аналізованої тематики (статті, тези конференцій, офіційні документи, методичні матеріали та інструкції, окремі інформативні дописи на сайтах), що хронологічно охоплюють період карантину [43].

Окремо було реалізовано історіографічне узагальнення цього масиву праць [32], що дозволило виявити особливості наукового осмислення проблеми. Зокрема, в ході здійсненого дисертантом аналізу публікацій [32] виявлено, що науковці переважно фокусувались на аналізі бібліотечної діяльності саме під час жорсткого карантину на початковому етапі його впровадження, коли фізичне відвідування бібліотек стало неможливим. Важливим видається висновок про те, що досвід бібліотечної діяльності під час пандемії COVID-19 заслуговує на узагальнення, осмислення та застосування ще й з огляду на те, що напрацьовані навички дистанційної роботи і загалом роботи у екстремальних умовах стали складовою стратегій роботи в умовах російського повномасштабного вторгнення у 2022 р.

Початок повномасштабного вторгнення спричинив ряд нових викликів для бібліотечної сфери. Зокрема, в умовах постійної загрози обстрілів перед бібліотечними інституціями першочерговим постало завдання збереження та захисту культурної та документальної спадщини, бібліотечних фондів. Цьому питанню присвятили свої роботи І. Возний [31], Н. Калинюк [129], Д. Коваль [142], охарактеризувавши міжнародні та національні механізми захисту культурних цінностей (в т.ч. діяльність міжнародних та державних інституцій, аналіз міжнародних конвенцій). Ними здійснено аналіз масштабу руйнувань культурних пам'яток, виокремлено проблеми документування російських воєнних злочинів, акцентовано увагу на необхідності удосконалення системи охорони культурної спадщини. У свою чергу Н. Іванова та О. Пестрецова досліджують правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни, акцентуючи увагу на порушенні гуманітарного права щодо захисту культурних пам'яток. Також дослідницями наголошується на необхідності вивезення та збереження об'єктів культурної спадщини із загрожених

територій України з метою уникнення знищення та розграбування культурних об'єктів [125].

До масштабів втрат бібліотек внаслідок ворожих обстрілів та спричинених наслідків для документальної спадщини звертаються у своїх працях Є. Кабаренкова [128], М. Ганечко [54], Л. Кузнєцова [171], досліджуючи, зокрема, втрату бібліотечних фондів (пошкодження книжкових колекцій), руйнацію будівель, втрату матеріально-технічної бази та працівників. Проблеми функціонування в умовах воєнного стану та нові безпекові виклики, що постали перед бібліотеками досліджують А. Потіха [250], Л. Ковальська [144]. Питання роботи бібліотечних інституцій після деокупації українських територій та шляхи відновлення діяльності аналізує Є. Кабаренкова [127].

Постійна загроза системних обстрілів території України, загроза окупації і власне окупація, релокація освітніх та наукових установ початку повномасштабного вторгнення зумовили закриття фізичних просторів бібліотек та перехід на дистанційне обслуговування користувачів, що актуалізувало питання цифрової трансформації бібліотек, інформаційної підтримки населення та розвитку цифрових ресурсів. Зокрема, аналіз процесів цифрової трансформації документно-інформаційних ресурсів, оцифрування фондів, надання доступу до інформації, використання цифрових платформ та сервісів та інтеграції цифрових ресурсів у бібліотечне дистанційне обслуговування користувачів було висвітлено Л. Ковальською [144], Ю. Ейсмонт [96], А. Ржеуським та Н. Кунанець [270].

У сфері уваги науковців залишається не лише питання посилення цифровізації бібліотечних фондів та збереження документальної спадщини в умовах війни, а і роль цифрових колекцій як платформ для представлення української історії та культури [78, 305].

Важливого значення набули бібліотекознавчі дослідження проблеми забезпечення бібліотеками інформаційної безпеки, сприяння інформаційного супротиву та навчання населення медіаграмотності в умовах інформаційної

війни, яку веде росія проти України. Роль бібліотеки як соціального інституту в розвитку інформаційної безпеки досліджують А. Ржеуський та Н. Кунанець [269], Т. Новальська та Н. Бойчук [233] розглядаючи бібліотеку як важливу соціальну інституцію, що здатна забезпечити доступ до достовірної інформації, сприяє протидії дезінформації та приймає активну участь у зміцненні інформаційної стійкості суспільства. Війна, особливо її гібридний вимір, актуалізували питання забезпечення навчання медіаграмотності та розвитку інформаційної культури серед населення з метою здобуття цифрових знань та навичок роботи з інформацією, її оцінювання та протидії інформаційним маніпуляціям Аналізу політичної пропаганди як ефективного інструменту впливу на суспільну свідомість, просування державних інтересів на геополітичній арені, формуванню світогляду та певних моделей поведінки присвятив свою наукову працю М. Закіров [107]. Також дослідник здійснив аналіз комунікаційних інструментів для конструювання реальності, які активно використовуються в епоху постправди. Ним, зокрема розкрито роль сучасних комунікаційних технологій у формуванні політичної свідомості суспільства [106].

У свою чергу О. Натаров [215] у своїй роботі наголошує на важливості оперативного інформування владних структур та громадськості про нові досягнення українських вчених у сферах обороноздатності та безпеки держави в умовах військових викликів. Аналіз інформаційно-аналітичної діяльності щодо оперативного інформаційного забезпечення державних органів влади структурними підрозділами НБУВ в умовах повномасштабного вторгнення висвітлюють у своїх працях Н. Іванова [124], Л. Матвійчук [203], О. Желай [99, 100], В. Горєва [70, 337].

Захист бібліотечних інформаційних ресурсів в умовах інформаційної війни та поширення кібер атак стало предметом дослідження Ю. Горбаня, Т. Новальської [345], А. Ржеуського [269], де дослідники наголошують на критичній необхідності забезпечення інформаційної безпеки, як користувачів,

так і бібліотечних ресурсів та вироблення ефективних механізмів захисту електронних бібліотечних ресурсів для запобігання їхньої втрати.

Питання забезпечення бібліотеками інформаційної безпеки суспільства вивчали Ю. Горбань, Л. Прокопенко, О. Каракоз [67]. Науковці у своїй роботі акцентують увагу на трансформаційній складовій інформаційно-комунікаційної діяльності публічних бібліотек, що зумовлена військовими діями. Дослідники наголошують, що на сьогодні серед основних пріоритетних напрямків бібліотечної діяльності стали інформування населення з питань безпеки, евакуації, отримання допомоги та боротьба із фейками, де особлива увага приділяється роботі з військовими та ВПО.

У результаті вивчення наукових джерел з'ясовано [39], що вітчизняна наука у період 2014–2024 рр. не здійснювала системного дослідження підтримки бібліотеками ВПО, військових, ветеранів та їхніх родин, зосереджуючись переважно на окремих аспектах цієї теми. Зокрема, зміни в інформаційній діяльності бібліотек під час війни досліджували Н. Бачинська [6], В. Горовий [75], О. Желай [99], які у своїх працях акцентували увагу на адаптації бібліотечних послуг до нових умов війни. Соціокультурну діяльність бібліотек, зокрема і щодо підтримки ветеранів та членів їхніх родин вивчали Л. Кравець [163], Н. Захарова [115], та Т. Вилегжаніна [26]. Аспекти правової допомоги ветеранам та членам їхніх родин у бібліотеках аналізували О. Шеїн [315] і Н. Маринчак [192], які досліджували ефективність ролі бібліотек у наданні консультацій і підтримці ветеранів у вирішенні юридичних питань. Психологічну підтримку військових, ветеранів та їхніх родин, а також застосування бібліотерапії як методу психологічної допомоги досліджували С. Науменко [218], О. Землянська [121], А. Маковський та В. Маковська [186]. Дослідники акцентували увагу на використанні літератури та спеціальних програм для психологічної реабілітації, допомоги у подоланні стресу та психологічних травм, що виникають унаслідок участі у бойових діях.

Обслуговування осіб з особливими потребами в бібліотеках досліджували Н. Кунанець, О. Малиновський [173] та В. Литвин [179].

Науковці розглядали доступність бібліотечних послуг для осіб з інвалідністю та інших груп з обмеженими можливостями, зокрема через адаптовані ресурси, інклюзивні програми та створення комфортних умов для таких користувачів.

Загалом соціальна, інформаційна, соціокультурна підтримка в умовах війни бібліотеками окремих категорій громадян та суспільства є важливою темою для наукового осмислення і напрацьовується багатьма бібліотекознавцями. Можна відзначити помітний пул статей, що стосуються підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО), здійснюваних, зокрема, і в контексті відповідного напрямку досліджень Національної юридичної бібліотеки НБУВ [39]. Зокрема, С. Закірова [111, 109, 113] в межах інформаційно-аналітичного ресурсу «Біженці та вимушено переміщені особи» комплексно досліджувала проблеми ВПО та українських біженців за кордоном. У своїх працях науковиця здійснила аналіз міжнародних та українських інформаційних ресурсів, стосовно підтримки ВПО та біженців за кордоном, а також правову, соціальну, інформаційну допомогу. Авторка на підставі досліджень звітів Міжнародної організації з міграції висвітлює механізми правового захисту та адаптації міжнародного досвіду до українського законодавства.

Водночас, вагомого значення набуло дослідження С. Закірової, щодо аналізу ролі української книги за кордоном, як засобу збереження національної ідентичності та культури серед біженців. Авторка на основі аналізу міжнародних книжкових ініціатив щодо забезпечення українських біженців рідною літературою, доводить, що саме книга є важливим засобом підтримки культурного зв'язку з рідною Батьківщиною, сприяють формуванню та збереженню української самоідентичності, підтримують психологічне здоров'я знімаючи стрес та високий рівень напруги, а також поширюють національні ідеї серед іноземців [110].

Вагомого значення набуло дослідження питання підтримки українських бібліотек та науки світовою спільнотою в умовах повномасштабного

вторгнення. Ця тема була висвітлена у працях Н. Стрішенець [298], Л. Дем'янюк [82], Г. Безпалої [7], С. Спіріної [287], Л. Копанєвої [159] та ін. Зокрема, дослідники аналізували напрямки підтримки української бібліотечної сфери в умовах війни міжнародними бібліотечними організаціями, національними бібліотеками, науковими установами різних країн світу. Така допомога проявлялася в різноманітних напрямках підтримки: фінансовій, інформаційній, гуманітарній, матеріальній, професійній допомозі, а також підтримку українського наукового середовища та розвитку міжбібліотечного співробітництва. Також дослідники зацентрували увагу на питання підтримки наукової спільноти у мовах вимушеної еміграції, що проявлялася в різноманітних напрямках та сприяла зміцненню української науки за кордоном.

Питання забезпечення психоемоційної підтримки бібліотечними інституціями різних категорій користувачів в умовах повномасштабного вторгнення досліджують І. Беззуб [331] та В. Горовий [73], які розглядають підтримку психоемоційного здоров'я населення як один із стратегічних напрямків бібліотечної діяльності в умовах кризових явищ, аналізуючи бібліотерапевтичні практики, розробку нових напрямків підтримки психологічної стійкості різних категорій громадян.

Помітне місце у науковому осмисленні бібліотечних процесів останніх десятиліть займає питання інституційного забезпечення освітніх, культурних, наукових процесів у умовах соціальних потрясінь, що аналізувалося дисертантом як окремий напрямок діяльності українських бібліотек [370].

Поряд із розширенням соціальних функцій бібліотек у напрямку допомоги різним категоріям населення в умовах російської злочинної агресії, важливим стало питання збереження безперервності освітнього процесу та доступу до навчально-наукових ресурсів здобувачів освіти, що є запорукою їхньої подальшої успішної фахової діяльності. Особливий науковий інтерес у цьому контексті становить дослідження адаптації напрямків діяльності бібліотек тимчасово переміщених університетів, які є ключовими осередками

інформаційної підтримки, що забезпечують студентів, викладачів та науковців необхідними інформаційними матеріалами незалежно від географічних чи інфраструктурних обмежень.

Особливого значення у сучасних дослідженнях набуває питання вивчення досвіду діяльності бібліотек ЗВО у системі бібліотечно-інформаційного супроводу навчання в умовах воєнного стану. Зокрема, А. Ржеуський та Н. Кунанець [270], за допомогою здійсненого SWOT-аналізу дистанційних послуг та інформаційних ресурсів бібліотек закладів вищої освіти України, було виявлено сильні та слабкі сторони наукових бібліотек ЗВО України. Також науковцями зазначено, що формування нової парадигми дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування віртуальних користувачів бібліотек відбувається внаслідок зовнішніх процесів, а саме пандемії і карантинних обмежень, війни та запровадження воєнного стану по всій території країни. Водночас, дослідження інформаційних ресурсів університетських бібліотек у розширенні освітніх та професійних програм у галузі інформаційних, бібліотечних та архівних досліджень стали предметом наукової роботи Н. Бачинської, Ю. Горбаня, Т. Новальської та ін. [328]. Проблеми розвитку феномену «відкритого вмісту» (Open Content), зокрема надання доступу до відкритих проєктів та репозитаріїв бібліотек університетів розглядалася у праці В. Копанєвої [153].

Серед науковців актуалізувалось питання дослідження стійкості та сталості діяльності бібліотек ЗВО. Так, дослідження І. Стамбола [292], описує діяльність бібліотек м. Одеса у перші місяці самого вторгнення. Водночас, В. Мамедова досліджує на практичних кейсах питання особливостей діяльності закладів культури України, зокрема музеїв в умовах релокації. Такий успішний досвід може бути використаний бібліотечними установами під час вимушеної зміни місця знаходження внаслідок бойових дій та окупації частини території України. Зокрема, науковиця відзначила, що пріоритетними напрямками діяльності переміщених закладів культури стали: відновлення втрачених фондів, розробка інноваційних практик роботи з користувачами,

зокрема, створення мультимедійних проєктів, проведення виставок, оцифрування колекцій та надання до них відкритого доступу [190].

Окремий напрям досліджень у вивченні форм забезпечення безперервності освітнього процесу переміщеними ЗВО є дистанційне навчання. Зокрема, С. Кюрчев акцентував увагу на вивченні подолання викликів дистанційного навчання в переміщених університетах, яке за визначенням науковця повинно включати забезпечення технічної та психологічної підтримки користувачів, реалізацію гнучких методів навчання, сприяння професійному розвитку викладачів та здійснення ефективної комунікації, що у висновку дозволить забезпечити високий рівень освіти та підтримку академічної спільноти в умовах сучасних криз [176].

Питання особливостей релокації та вивчення адаптаційних механізмів роботи бібліотек переміщених ЗВО вивчали Т. Міщан [209], О. Буруй [18], І. Шелякіна [317]. Дослідники акцентували увагу на трансформації науково-освітнього потенціалу переміщених бібліотек ЗВО України, особливостях реалізації освітньої політики щодо переміщених університетів, основних засадах формування адаптаційних механізмів відновлення функціонування бібліотек тимчасово переміщених навчальних закладів. Ці наукові роботи є теоретичною основою для вивчення феномену переміщених бібліотек ЗВО, як особливого явища в системі українського освітнього процесу, що виник внаслідок збройної агресії росії.

У роботі І. Шелякіної, досліджено особливості організації роботи наукової бібліотеки Луганського національного університету імені Тараса Шевченка в умовах евакуації, зокрема, проаналізовано специфіку роботи з бібліотечним фондом, особливості організації та обслуговування користувачів, висвітлено бібліографічну, інформаційну та культурно-просвітницьку діяльність, науково-методичну роботу бібліотеки [317].

Окремі аспекти діяльності переміщених бібліотек ЗВО були висвітлені бібліотекарями-практиками, зокрема, О. Єпіфановою [98], В. Савельєвою [274], які присвятили свої дослідження особливостям роботи переміщеної

бібліотеки ЗВО СНУ ім. В. Даля, як головної складової інформаційного забезпечення освітнього процесу університету. У цих роботах дослідниками приділено особливу увагу ключовим аспектам застосування інформаційних технологій у бібліотечній діяльності й особливостям роботи бібліотеки в умовах переміщеного закладу вищої освіти. Така системна робота багатьох дослідників свідчить про значну зацікавленість у збереженні функціонування самих бібліотечних установ ЗВО, забезпечення підтримки безперервного освітнього процесу, а також про подальшу необхідність ґрунтовних наукових розвідок.

Теоретичні засади висвітлення головних психологічних наслідків війни та способів забезпечення бібліотеками психологічної стійкості населення знайшли відображення у працях багатьох дослідників. Зокрема, О. Злобіна здійснила комплексне дослідження та виокремлення стресових станів серед різних категорій населення, виявила основні причини та наслідки таких явищ, що полягають у системному негативному психологічному тиску та створення екзистенційних загроз [122]. В. Горовий [73], С. Горова [71] обґрунтовують важливу роль інформаційних ресурсів бібліотек та управління механізмами у нейтралізації стресових явищ серед населення та підтримці психологічної стійкості.

Дослідження трансформації ролі бібліотек, як важливих центрів надання психологічної допомоги населенню розглянуто у праці О. Воскобойнікової-Гузевої [49], на прикладі розвитку соціокомунікаційної діяльності провідних книгозбірень України в умовах кризових явищ. Л. Прокопенко [261] обґрунтувала роль бібліотек як важливого простору психосоціальної підтримки користувачів в умовах воєнного стану, визначивши їхню роль у підтримці психоемоційного стану населення.

Одним із найпопулярніших та найдоступніших напрямків підтримки бібліотеками психоемоційної стійкості населення стала бібліотерапія, що було предметом дослідження Н. Аксьонової [1] та М. Марценюк [197]. Науковицями на основі українського та зарубіжного досвіду було здійснено

комплексний аналіз, щодо виявлення ролі бібліотерапії у підготовці та організації спеціальних бібліотерапевтичних програм та заходів, а також визначення ролі книги, як одного із головних компонентів цієї діяльності. Водночас, доведено позитивну роль застосування бібліотерапії з метою психологічної підтримки різних категорій населення, що постраждали внаслідок військових дій.

Отже, здійснений аналіз історіографії засвідчує, що на сьогодні у бібліотекознавстві відбувається активне дослідження діяльності бібліотек в умовах суспільних криз, головним і актуальним піком яких є період російської агресії від 2014 р. до сьогодні. Попри високий рівень наукового інтересу до різних аспектів окресленої проблеми, проведений аналіз демонструє недостатню систематизацію та узагальнення адаптивних механізмів і практик у діяльності бібліотек. Тож зазначений період також потребує системного висвітлення.

1.2. Методологічні засади та понятійна база дослідження

В межах дисертаційного дослідження було використано багаторівневий та міждисциплінарний комплекс методів, оскільки робота поєднує бібліотекознавчий, соціокультурний, історичний та антикризовий аналіз.

Серед загальнонаукових методів особливе місце посіло використання ретроспективного аналізу, що дозволило простежити еволюцію суспільних викликів для бібліотечних інституцій. Логіко-аналітичні методи забезпечили узагальнення типових суспільних і воєнно-політичних викликів та адаптивних механізмів: індукція та дедукція – перехід від вивчення кейсів окремих бібліотек (прифронтових, релокованих, тилкових) до формулювання загальних закономірностей адаптації бібліотечної системи; класифікація та систематизація – для впорядкування виявлених адаптивних механізмів (організаційних, технологічних, соціально-гуманітарних, безпекових) та категоризації викликів (пандемійні, воєнні, міграційні, інформаційні). Це

дозволило сформувати цілісну картину основних викликів та стало теоретичним підґрунтям для подальшого наукового дослідження трансформації та адаптації бібліотечних процесів діяльності, що полягають у розробці нових напрямків діяльності у подоланні цих проблем.

Важливу роль для реалізації дослідження відіграли історичні та історіографічні методи. Історіографічний метод було застосовано для системного аналізу наукового доробку сучасного бібліотекознавства, оцінки ступеня дослідженості теми, виявлення змін у наукових підходах до вивчення ролі бібліотек під час криз і війни. Для візуалізації унаочнення результатів дослідження щодо виявлення та узагальнення існуючого досвіду через аналіз історіографії проблеми автором було підготовлено бібліографічний реферативний огляд, у якому застосовано графічний метод з метою візуалізації даних шляхом побудови діаграм, схем та інфографіки, що є результатом моніторингу і відбору основних напрацювань бібліотекознавців із аналізованої тематики [43].

Історико-порівняльний метод знайшов застосування у виявленні історичних закономірностей у суспільних викликах, що поставали перед бібліотеками на різних етапах їхньої діяльності. Це дозволило виявити еволюцію адаптивних бібліотечних механізмів та простежити певну спадковість щодо реакції книгозбірень на ці проблеми. Зокрема, використання цього методу дозволило виявити, що кожний кризовий етап та виклики, які поставали перед бібліотеками, були не принципово новими, а доповнювали, розширювали та ставали практичним підґрунтям для швидкої реакції та адаптації на виклики наступного періоду.

Дослідження безпосередньо бібліотечної специфіки забезпечили спеціальні бібліотекознавчі методи: аналіз документальних джерел та нормативно-правової бази було застосовано для вивчення звітів бібліотек, урядових постанов, внутрішніх інструкцій та стратегій збереження фондів у надзвичайних ситуаціях.

Метод інформаційного пошуку було задіяно для виявлення програм із навчання медіаграмотності населення, як одного із ефективних способів забезпечення інформаційної безпеки суспільства в умовах повномасштабного вторгнення, та залученості до їхньої реалізації у своїх просторах бібліотеками. Водночас, застосування цього методу дозволило виявити та систематизувати основні формати та напрямки роботи бібліотек у сфері реалізації навчання медіаграмотності користувачів у своїх власних просторах.

Глибинний аналіз практик окремих бібліотек (досвід цифровізації, релокації, створення волонтерських центрів чи ліквідації наслідків руйнувань) забезпечив метод кейс-стаді як метод аналізу конкретних ситуацій. Дослідження діяльності бібліотек у підтримці ВПО, військових, ветеранів і членів їхніх родин та біженців закордоном дозволило виявити взаємозв'язок між характером впливу кризових явищ та адаптації бібліотечних напрямків діяльності в інформаційній, культурній, психологічній та освітній сферах. Водночас, застосування цього методу дозволило здійснити систематизацію бібліотечних ініціатив у цьому напрямку та скласти перелік книгозбірень, які найчастіше реалізують відповідні програми для ВПО, військових, ветеранів і членів їхніх родин.

Збір первинних даних, фіксацію безпосереднього досвіду бібліотекарів і читачів забезпечили емпіричні та соціологічні методи.

З метою з'ясування функціональної ролі книги в умовах полону, зокрема її значення у підтримці морального духу, збереження сили волі, української ідентичності, внутрішньої стійкості та подолання психологічного напруження серед українських військових нами було застосовано метод анкетування. Результатом чого стала розробка авторської анкети, яка складається із 6 тематичних розділів та 27 питань, що охоплюють теми: виявлення ролі книги та читання в умовах полону; з'ясування тематики та жанрів літератури; особливості психологічної підтримки, збереження власної ідентичності за допомогою книг; виявлення ролі читання як спільної практики; з'ясування ролі бібліотек під час повернення військових до цивільного життя (Додаток Б).

Використання методу анкетування дозволило отримати емпіричний матеріал від військовослужбовців, які перебували у російському полоні та з'ясувати роль книги у підтримці психоемоційного стану та морального духу, української ідентичності та внутрішньої стійкості респондентів. Отримані результати анкетування можуть стати емпіричним підґрунтям для бібліотечних установ у подальшій розробці бібліотерапевтичних напрямків щодо підтримки цієї категорії населення, де особливу роль посідає бібліотерапія, як один із найдоступніших та найбільш ефективних методів, що сприяє пришвидшеній реабілітації та реінтеграції військових у цивільне життя.

Метод статистичної обробки результатів проведеного анкетування забезпечив систематизацію, узагальнення та інтерпретацію даних опитування. Зокрема, метод інтерпретації використано для наукового обґрунтування отриманих відповідей анкетування та пояснення практичного застосування отриманих результатів бібліотечними установами у розробці нових та адаптації наявних бібліотерапевтичних практик щодо підтримки найбільш вразливих категорій користувачів в умовах кризових явищ.

На основі застосування методів аналізу, узагальнення та синтезу було здійснено класифікацію відповідей респондентів, виявлення головних напрямків, сформовано висновки проведеного анкетування та розроблено практичні рекомендації для бібліотечних інституцій, щодо вдосконалення напрямків діяльності у психологічній підтримці військовослужбовців, які були звільнені з російського полону.

Метод контент-аналізу дозволив виявити найбільш поширеніші проблеми, засоби та способи інтеграції у нових громадах, а також адаптацію та трансформацію діяльності переміщених бібліотек ЗВО щодо підтримки безперервності освітнього процесу на прикладах із практичного досвіду.

Окрім цього, метод контент-аналізу було використано для опрацювання матеріалів серії щоквартальних інформаційно-аналітичних бюлетнів «Інформаційні можливості подолання стресу» за 2022-2025 рр. підготовлений

Центром дослідження соціальних комунікацій НБУВ, для систематизації та виокремлення основних напрямків діяльності бібліотек у підтримці психологічної стійкості населення під час повномасштабного вторгнення. Також визначено основні категорії користувачів, які найбільше потребували психологічної допомоги та визначено особливості специфіки бібліотечних напрямків роботи, щодо підтримки цих груп населення.

На основі термінологічного аналізу було запропоновано низку уточнено низку ключових понять нашого дисертаційного дослідження. Серед них – поняття «адаптивні бібліотечні механізми». Аналіз зарубіжних наукових досліджень дає підстави стверджувати, що на сьогодні цей термін у науці не набув усталеного використання в бібліотекознавстві. Сучасні дослідники переважно здійснюють наукові розвідки, що є близькими за змістом. Зокрема А. Вархайм розглядає діяльність бібліотек через концепції інформаційної, суспільної та комунікаційної стійкості [369]. Й. Гарнетт наголошує у своїй роботі на необхідності переходу бібліотеками від реактивного реагування до побудови комплексної моделі стійкості в умовах стихійних лих [339]. Дослідник С. Трембах розглядає академічні бібліотеки як складні адаптивні інституції в умовах суспільних викликів та пропонує спеціальну модель, що поєднує в собі адаптивне управління, гнучкість організації та прийняття відповідних управлінських рішень [367].

Аналіз наукових праць провідних українських бібліотекознавців О. Воскобойнікової-Гузєвої, В. Горового, Т. Гранчак, Л. Дубровіної, Т. Новальської, В. Медведєвої та ін. свідчить про значну увагу дослідників до проблем розвитку бібліотеками адаптивних механізмів для забезпечення ефективної роботи в умовах суспільних потрясінь, зокрема, цифрових викликів, швидкій інформатизації бібліотечних процесів, розширення та трансформація функцій, а також зміни соціальної місії бібліотек. Тому це дає підстави для авторського обґрунтування поняття «адаптивні бібліотечні механізми», як сукупність організаційних, інформаційних, соціокультурних, технологічних процесів бібліотек, що забезпечують ефективну адаптацію та

трансформацію діяльності бібліотек в умовах суспільних викликів, що передбачають зміну підходів до обслуговування, розробку нових сервісів, розширення функцій бібліотек, переорієнтацію бібліотечних просторів, що забезпечує безперервність надання бібліотечного обслуговування.

Проблема психологічної стійкості активно розглядається дослідниками у контексті українського досвіду, особливого значення набуває вивчення цього питання у часи масштабних кризових явищ. У науковому дискурсі існують різні підходи щодо визначення поняття психологічної стійкості, що зумовлено її міждисциплінарним характером. Так, наприклад, Американська психологічна асоціація у класичному визначенні трактує поняття «стійкості» як процес успішної адаптації до складнощів, травм, загроз та значних джерел стресу [365]. У цьому підході головний акцент робиться на адаптивній здатності до стресових ситуацій та вмінню особистості ефективно на них реагувати та відновлюватися.

У межах традиційного психологічного підходу дослідники А. Мастен та М. Раттер [200, 338], розглядають стійкість як здатність динамічної системи до успішної адаптації у відповідь на порушення, які загрожують життєздатності, функціонуванню або розвитку. Тобто такий підхід підкреслює, що стійкість не є сталою властивістю, а змінюється в залежності від умов, що викликані певними зовнішніми факторами з метою їхнього успішного подолання. Водночас, у межах ширшого міждисциплінарного підходу доктор С. Саутвік [365] розглядає питання стійкості з позиції антропології розглядаючи її як процес використання ресурсів для підтримання добробуту за несприятливих обставин. В цьому випадку увага зміщується з індивідуальних характеристик на взаємодію людини із середовищем в якому вона перебуває.

У цьому питанні важливим виступає підхід А. Мастен, яка виокремлює два ключових критерії стійкості, які включають в себе наявність загрози та рівень якості успішної адаптації до неї. Науковиця наголошує, що стійкість не є чимось унікальним чи рідкісним явищем, а формується внаслідок діяльності

людських адаптивних механізмів (когнітивні здібності, сімейні стосунки, соціальні зв'язки) [351]. Тобто такий підхід демонструє, що стійкість носить системний характер та безпосередньо залежить від зовнішніх умов.

Українські дослідники вивчають питання психологічної стійкості населення в умовах сучасних викликів з позиції резильєнтності як здатності людини до успішної адаптації у стресових умовах. Дослідниці С. Кузікова і Т. Щербак розглядають стресостійкість населення як психологічний феномен який здатний зберігати здоровий рівень психологічного та фізичного здоров'я в умовах кризових явищ при успішній адаптації до раптових стресогенних змінах [169]. У свою чергу М. Мушкевич досліджує питання психологічної резильєнтності серед окремих груп населення та підкреслює, що вона є результатом поєднання генетики, психологічного і фізичного стану, а також впливу навколишнього середовища [213].

Таким чином, можемо ствердити, що психологічну стійкість варто розглядати як результат взаємодії людини із зовнішнім середовищем, що проявляється у реакції особистості на зовнішні подразники та здатності вироблення адаптивних механізмів з метою подолання стресових загроз та пристосування до нормального функціонування за таких умов.

Одним із основних та універсальних напрямків підтримки бібліотеками психоемоційної стійкості населення, зниження стресу, сприяння соціальної адаптації в умовах кризових явищ виступає бібліотерапія. Аналіз зарубіжних наукових праць засвідчує, що поняття бібліотерапії поступово еволюціонувало від суто медичного трактування як допоміжного способу у психологічній допомозі шляхом забезпечення спеціальною відібраною літературою пацієнтів медичних установ для зниження рівня стресу [333], до міждисциплінарного підходу, який поєднує в собі застосування освітніх, соціокультурних та бібліотечних практик. С. Кротерс першим ввів термін «бібліотерапія» у статті, опублікованій в *Atlantic Monthly* у 1916 році, що стосувалося використання книг у терапевтичних контекстах [335]. Зокрема,

бібліотерапія у класичному підході визначається як взаємодія читача із літературою з метою оцінки адаптації особистості та її розвитку [364].

Н. Джейкобс вивчає бібліотерапію як допоміжний метод у лікуванні пацієнтів та відносить її до психотерапевтичних програм, що здатний допомогти у вирішенні проблем із психічним здоров'ям. Також дослідник вважає, що бібліотерапія слугує одним із доступних способів психологічної підтримки найбільш вразливих груп населення до яких відносяться певні етнічні групи, малозабезпечені сім'ї, або ті громадяни які проживають в регіонах в яких не доступні психологічні послуги [346].

Н. Аксьонова розглядає бібліотерапію у трьох контекстах: інституційному (лікування пацієнтів у медичних закладах); клінічному (робота психологів з особами із порушеннями психіки); виховному (розвиваюча та гуманістична робота, що проводиться у виховних, освітніх закладах у т.ч. бібліотеках [1, С. 109]. Дослідниця Н. Демиденко відносить бібліотерапію до одного із важливих допоміжних методів надання психологічної допомоги, що поєднує у собі книгознавство, психологія та психотерапію [83, с. 49]. У свою чергу А. Моргун та С. Гасуляк визначають бібліотерапію як «метод використання можливостей читання для вирішення широкого кола терапевтичних завдань». Водночас, дослідники наголошують на особливій ролі застосування бібліотерапії працівниками книгозбірень у роботі із надання психотерапевтичних практик своїм користувачам у взаємодії із кваліфікованими фахівцями [210, с.80].

Тому бібліотерапію у сучасному контексті доречно розглядати як один із доступних та популярних методів підтримки психоемоційного стану людини, емоційної стабілізації, особистісного розвитку та соціальної адаптації за допомогою книг шляхом спеціально підібраної літератури фахівцями. В умовах сучасних кризових явищ бібліотерапія набула особливої популярності та широкого застосування у діяльності бібліотек як одного із найбільш ефективних напрямків підтримки різних категорій населення, що сприяє емоційному благополуччю та формуванню психологічної стійкості.

В умовах активної фази інформаційної війни з росією важливим постає питання вироблення та застосування ефективних механізмів у забезпеченні інформаційної стійкості населення. У науковому дискурсі поняття інформаційної стійкості населення набув широкого використання протягом останніх 15 років та розглядається здебільшого через призму інформаційної безпеки, інформаційної- та медіаграмотності, а також національної стійкості.

Науковиця А. Ллойд вивчає концепцію інформаційної стійкості на основі дослідження досвіду практики переселення біженців, результатом чого стало порушення їхньої бази знань та потребою вироблення нових механізмів взаємодії з новим інформаційним середовищем з метою відновлення соціального капіталу та подолання переходу до нової спільноти. Тобто дослідниця визначає інформаційну стійкість особистості як здатність знаходити, оцінювати та адаптувати нову інформацію для подолання кризових життєвих обставин [350]. Я. Рутвен пояснює інформаційну стійкість людини через дослідження поведінки людини щодо споживання інформації в різних кризових умовах, що проявляється у здатності знаходити, оцінювати та споживати інформаційні ресурси [363].

У свою чергу С. Б'юкенен доводить, що інформаційна стійкість населення може забезпечуватися інформаційними посередниками які здатні надавати доступ до важливої інформації різним категоріям громадян шляхом її пошуку, відбору, систематизації, оцінці та перевірки. Паралельно здійснюючи виявлення інформаційних потреб користувачів з метою адаптації та персоналізації інформації, що сприяє їхній пришвидшеній інтеграції в інформаційне середовище [334]. До таких інформаційних посередників, на прикладі пандемії COVID-19, дослідники Е. Ніколь та ін. відносять бібліотечні установи як одних із важливих інформаційних інституцій, що здатні забезпечити інформаційну стійкість населення в умовах суспільних викликів надаючи безперервний доступ до достовірної інформації [356].

В українському контексті нормативне визначення інформаційної стійкості населення міститься у проекті Стратегії інформаційної безпеки

України та визначається, як – «здатність громадян розпізнавати, критично оцінювати й ефективно протидіяти інформаційним загрозам, спрямованим на дестабілізацію демократичних процесів, підрив довіри до державних інституцій, послаблення національної безпеки й суверенітету держави» [295, с. 3]. Водночас, у тексті Стратегії зазначається, що здатність до критичного сприйняття інформації та вироблення стійкості до інформаційних маніпуляцій забезпечується шляхом підвищення рівня медіа- та цифрової грамотності серед громадян [295, с. 14].

У свою чергу сучасні українські дослідники визначають інформаційну стійкість населення в умовах кризових явищ як комплексну здатність протидіяти негативним інформаційним впливам, що включають в себе цілеспрямоване поширення дезінформації із застосуванням інформаційних маніпуляцій, що несуть в собі загрозу підриву національної безпеки [318].

Водночас, Ю. Горбань та Т. Новальська до ефективних інституцій, що здатні забезпечити інформаційну стійкість населення відносять саме бібліотеки, як одних із важливих складових у реалізації інформаційного спротиву. Зокрема дослідники зазначають, що книгозбірні здатні ефективно сприяти формуванню комфортного інформаційного простору, зміцнюючи національну ідентичність стаючи ефективним інструментом у протидії інформаційним викликам та сприяючи просуванню патріотичних цінностей серед суспільства у моменти кризових ситуацій [222].

Тому інформаційну стійкість населення слід розглядати як здатність громадян ефективно функціонувати в умовах інформаційних загроз шляхом володіння знаннями та навичками щодо перевірки, аналізу, споживання контенту, де особливу роль відіграють бібліотечні інституції, що здатні ефективно протидіяти інформаційним маніпуляціям шляхом поширення правдивої та достовірної інформації, а сприяючи системному підвищенню рівня інформаційної грамотності серед користувачів.

Сучасні дослідники відносять до ефективних способів підвищення інформаційної культури серед населення навчання медіаграмотності яку

визначають як здатність отримувати доступ, аналізувати, оцінювати та передавати інформацію у різних формах [359, с.675]. У свою чергу Р. Гоббс зазначає, що концепція медіаграмотності стосується до сукупності знань та навичок критичного мислення необхідних для повноцінної участі у сучасному інформаційному світі [344]. У контексті міжнародного нормативного підходу ЮНЕСКО до обов'язкових складових медіаграмотності відносить набуття спеціальних навичок та компетенцій, що дозволяє громадянам критично взаємодіяти із інформацією та медіа шляхом розпізнавання дезінформації та маніпуляції, аналізувати, оцінювати та створювати інформаційний контент у різних контекстах (<https://www.unesco.org/uk/articles/yunesko-posylyuyeb-obiznanist-shchodo-media-ta-informatsiynoyi-hramotnosti-po-vsiy-ukrayini>).

Водночас, українські науковці стверджують, що медіаграмотність не обмежується тільки раціональним споживанням контенту, а й передбачає певний набір навичок, що надає населенню критично аналізувати інформацію, споживати та реагувати на інформацію із соціальних мереж та медіа [170]. У свою чергу провідні українські бібліотекознавці розглядають медіаграмотність не тільки як сукупність певних знань та навичок у користувачів, а й як важливий напрямок роботи бібліотечних інституцій, що здатні забезпечувати шляхом навчання своїх користувачів цифровій грамотності з метою формування необхідних навичок та вмінь критичного аналізу, оцінки та використання інформаційних ресурсів [76, 75, 66].

Тому медіаграмотність є однією із важливих складових інформаційної стійкості населення в умовах кризових потрясінь, що визначається певним набором знань, навичок та умінь, що є необхідними у раціональному та відповідальному споживанні інформації із соціальних медіа, ЗМІ та ін. джерел інформації, що є особливо актуальним в умовах гібридної війни. Водночас, бібліотеки відіграють особливо важливу роль у навчанні населення медіаграмотності з метою протидії маніпуляціям і пропаганді з боку ворог, що ефективно сприяє зміцненню державної обороноздатності.

Отже, визначення методологічних засад дослідження та методологічного комплексу загальнонаукових та спеціальних методів забезпечили системність та комплексність проведення нашого дисертаційної роботи. Водночас, здійснене уточнення понятійно-термінологічного апарату дозволило сформулювати теоретичну основу для подальшого дослідження проблематики адаптивних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз історіографії засвідчує, що проблематика адаптації бібліотечної діяльності до суспільних викликів має тривалу історію наукового осмислення. Висвітлення досвіду роботи бібліотек у період поширення масштабних інфекційних захворювань у кін. XIX ст. на території США відображає комплексні наслідки таких хвороб на культурне життя та громадські інституції. Водночас, він показує, як вироблення адаптивних механізмів щодо мінімізації ризику зараження відвідувачів та співробітників допомагали бібліотекам залишатися доступними для користувачів, незважаючи на потенційні ризики, забезпечуючи можливість доступу до інформації [36].

Висвітлення питання діяльності бібліотек в умовах суспільних криз в пер. пол. XX ст. у періоди війн, окупацій та політичних репресій [34] стає важливим напрямом у визначенні історичних передумов вироблення адаптаційних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів. Подальший розвиток цієї проблематики пов'язаний із вивченням особливостей діяльності бібліотек та трансформації бібліотечних напрямків в умовах суспільних викликів 2014-2026 р.р. пов'язаних із початком російської збройної агресії на сході України, пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням.

Здійснений аналіз наукової літератури продемонстрував, що окремі аспекти адаптації бібліотечної діяльності до зовнішніх викликів на різних етапах активно досліджуються сучасною наукою, однак комплексне вивчення адаптаційних напрямків бібліотек потребує узагальнення та систематизації. Особливо актуальним є наукове висвітлення розробки та вдосконалення окремих напрямків бібліотечної діяльності щодо інституційної підтримки освітніх, культурних, наукових процесів та різних категорій користувачів в умовах кризових явищ.

Методологічні засади сформовано із урахуванням мети та завдань дисертаційного дослідження, що допомогло комплексно дослідити питання адаптаційних механізмів у бібліотечній діяльності в умовах суспільних викликів. Зокрема, використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечили системність та комплексність проведення нашої дисертаційної роботи. Важливе значення для емпіричної частини нашого дослідження стало використання методу опитування, що дозволило отримати емпіричний матеріал від військовослужбовців, які перебували у російському полоні, проаналізувати читацькі практики та з'ясувати роль книги у підтримці психоемоційного стану та морального духу, української ідентичності та внутрішньої стійкості респондентів. Водночас результати здійсненого опитування можуть стати корисними для вдосконалення напрямків підтримки цієї категорії населення бібліотеками, особливо у застосуванні бібліотерапії в умовах війни.

Уточнення понятійно-термінологічного апарату дозволило сформувати теоретичну основу для подальшого дослідження проблематики адаптивних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів. Уточнено зміст понять «адаптивні бібліотечні механізми», «бібліотерапія», «психологічна стійкість», «інформаційна стійкість», «медіаграмотність» з урахуванням особливостей їх застосування у бібліотечній сфері в умовах суспільних потрясінь.

РОЗДІЛ 2

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК

2.1 Ретроспектива функціонування бібліотек під час криз і збройних конфліктів XIX–XX ст.

Дослідження сучасних викликів, що постають перед бібліотеками потребує, на нашу думку, врахування попереднього інституційного досвіду, оскільки він, хай і не завжди прямо, але все ж впливає на ті адаптаційні механізми та соціальні і культурні практики, до яких вдаються бібліотеки сьогодні. У своєму дослідженні ми припускаємо в якості наукової гіпотези, що історичний досвід діяльності бібліотек в умовах кризових потрясінь суттєво вплинув на сучасне розуміння того як установа, що виконує не тільки традиційні інформаційні функції, а й бере на себе соціальну, освітню та комунікаційну відповідальність, може змінювати, адаптувати свою діяльність та напрацьовувати певні напрямки роботи під впливом суспільних викликів. З іншого боку, вивчення трансформації бібліотечних механізмів роботи, як відповіді на кризові явища останніх 150 років слугує підґрунтям для розуміння сучасних адаптивних практик бібліотечних установ.

Виходячи із цієї гіпотези, зупинимось на основних викликах кінця XIX-поч. XX ст., які корелюють із сучасними. Це у першу чергу виклики, пов'язані із війною, їм і буде присвячена більша частина цього дослідження, проте важливим у XXI ст. видається також досвід, пов'язаний із карантинними обмеженнями, тому окрема увага буде приділена відповідним історичним реаліям (детально ці аспекти висвітлювались у окремому дослідженні дисертанта [36]).

Поряд із воєнними викликами для бібліотечної спільноти, що стали значним каталізатором трансформації підходів у роботі книгозбірень, особливе місце серед історичних кризових явищ, які суттєво вплинули на

діяльність багатьох інституцій, зокрема і бібліотек стало стрімке поширення епідемій та пандемій. На нашу думку для розуміння сучасного контексту суспільних викликів та особливостей роботи бібліотек в умовах поширення пандемії COVID-19, є доцільним розглянути історичні передумови вироблення бібліотечних механізмів та адаптації напрямків роботи книгозбірень у подібних екстремальних умовах.

Загалом адаптація і розгортання роботи бібліотек за умов поширення інфекційних хвороб фіксується джерелами ще у XIX ст. Під час масштабного поширення інфекційних захворювань, таких як холера, туберкульоз, віспа та ін. одним із ключових завдань книгозбірень поставало забезпечення користувачам безпечного доступу до ресурсів [36]. Результати наукових розвідок демонструють, що, наприклад, зусилля бібліотекарів і працівників охорони здоров'я на території США були максимально зосереджені на тому щоб запобігти поширенню захворювань через видачу та обробку книг у цей період. У працях С. Грінберга [340], Е. Маклері [353], Г.М. Джонса [347], В. Ф. Пула [358] було обґрунтовано тезу про те, що книги можуть бути джерелами інфікування для користувачів такими хворобами, як туберкульоз, віспа та скарлатина. У результаті цим періодом датується поява практик дезінфекції книжкових фондів [36]. З ідеєю відповідальності книгозбірень за захист здоров'я своїх користувачів пов'язана успішна реалізація бібліотеками системи сповіщень у США, яка мала на меті отримання інформації від медичних працівників про випадки захворювань у громадах та поширення її серед працівників департаменту охорони здоров'я та самих користувачів бібліотек для зменшення кількості випадків інфікування [371].

Сучасні дослідження американських бібліотечних практик щодо вживання заходів для запобігання поширення хвороб в умовах цього періоду відображені у працях Дж. В. Хілла [343] та С. Грінберга [340]. Цікавими з т. зору історичної ретроспективи є роль місцевих бібліотечних асоціацій і інформаційні зусилля працівників бібліотек, що включали публікацію статей і брошур на цю тему, а також розповсюдження плакатів і табличок у

книгозбірнях із попередженням відвідувачів про небезпеку поводження з книгами під час хвороби [36].

Особливого наукового інтересу також заслуговує законодавча практика Британії щодо врегулювання відносин у сфері громадського здоров'я в період масового поширення інфекційних хвороб та боротьби із ними та той факт, що ще у Законі про громадське здоров'я Великої Британії 1907 р. відображалися положення щодо бібліотечної діяльності [340]. Цікавим видається спостереження С. Грінберга про те, що в США, на відміну від Великої Британії, не існувало на той час подібних загальнонаціональних заходів щодо врегулювання проблем з питання громадського здоров'я, подібні проблеми вирішувалися на рівні місцевих громад, що демонструє різні підходи щодо вживання протиепідемічних практик [340].

Швидке поширення епідемій у XIX ст., таких як холера, чума, дифтерія, скарлатина, віспа та інші, не оминуло й територію України. Виходячи із аналізу наукової джерельної бази було виявлено, що сучасні наукові дослідження переважно охоплюють питання поширення інфекційних хвороб та особливостей боротьби із ними на території України (кін. XIX- поч. XX ст.), але майже не висвітлюють бібліотечні практики у цих умовах. Зокрема, у працях дослідників В. Шандри, О. Карліни [313], А. Хедо, М. Мілютіна [59], Н. Писаренка [242] наголошується на тому, що задля зниження рівня поширення інфекційних хвороб та масового зараження населення одним із головних завдань цього періоду була правильна організація комплексу протиепідеміологічних заходів. Серед них – ті, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження: підвищення гігієнічної культури населення шляхом поширення основ гігієни через школи, бібліотеки та ін. заклади культури та освіти; обов'язкові обстеження приміщень публічних установ на виявлення інфекційних хвороб та дотримання санітарних норм; ознайомлення населення з сутністю і характером інфекційних захворювань шляхом розповсюдження інформаційних листів [36]. Так, у другій половині XIX ст. на території України активно діяли санітарні бюро, які щомісячно поширювали серед населення

інформацію у вигляді лікарсько-санітарних хронік або оглядів про профілактичні заходи щодо інфекційних хвороб [36, 242].

Що ж стосується ширшого досвіду воєнних та політичних потрясінь, українська історія XX ст. має широку джерельну базу для узагальнення особливих механізмів бібліотечної роботи (детальніше цей досвід було узагальнено у окремих дослідженнях дисертанта та розкрито окремі аспекти далі у тексті цієї дисертації [34]).

Історичний досвід діяльності бібліотек в Україні та за її межами в умовах війн, окупацій та політичних репресій є важливим джерелом для розуміння ролі бібліотечних установ у збереженні національної культури, освіти та ідентичності в умовах кризових явищ. Особливий науковий інтерес становить досвід роботи бібліотек у трьох контекстах: під час окупаційних режимів на території України, коли бібліотеки зазнавали знищення, цензури, розграбування або використовувалися окупаційною владою для пропаганди; у таборах військовополонених, інтернованих та переміщених осіб за межами України, де бібліотеки відігравали роль освітніх і культурних центрів для збереження національної ідентичності та самоорганізації спільнот; а також в умовах державної цензури та ідеологічного тиску у періоди війн та політичних переслідувань у Російській імперії та СРСР, коли бібліотечна діяльність підпадала під жорсткий контроль, зазнавала ідеологічного впливу та була інструментом як пропаганди, так і інтелектуального опору. Вивчення та систематизація досвіду діяльності бібліотечних установ у таких екстремальних умовах може надати змогу не лише відтворити цілісну картину функціонування бібліотек у кризові періоди, а й посприяти розумінню їхньої суспільної ролі як центрів збереження культурної пам'яті, формування національної свідомості та інформаційного опору.

Дослідження історичного досвіду функціонування бібліотек в Україні демонструє, що в періоди війн бібліотеки не лише виконували інформаційну та освітню функції, а й ставали важливими осередками збереження культурної спадщини, підтримки національної ідентичності та консолідації громади.

Особливо значущим є досвід ХХ ст., коли бібліотеки діяли в умовах військових потрясінь, цензурних обмежень та політичних репресій.

Окремої уваги заслуговує діяльність бібліотек у період Першої світової війни, яка принесла різний досвід українцям, усі вони так чи інакше пов'язані з книгами, читанням і відповідними практиками. Це, зокрема, досвід окупації (західноукраїнські землі у 1914 р.), функціонування культури в умовах підвищеної державної цензури (Російська імперія) в умовах війни; досвід культурної самоорганізації у військовому полоні та в умовах біженства.

Під час Першої світової війни значна кількість українців, мобілізованих до російської армії, опинилася в полоні та була розміщена в таборах на території Австро-Угорщини та Німеччини. Підтримкою військовополонених займався Союз визволення України (СВУ) – організація, створена українськими політичними емігрантами з Наддніпрянщини, що діяла на Галичині. СВУ не лише надавав допомогу, а й вів інформаційну роботу серед полонених, сприяючи їхній національній свідомості.

Діяльність СВУ включала широкомасштабну видавничу роботу. Як зазначає І. Срібняк, союз активно використовував друковані видання для підтримки національного руху. До цієї діяльності входило створення брошур і листівок антиросійського характеру, випуск прокламацій, організація роз'яснювальних бесід і публічних читань [289, с. 130]. Центральне видання «Вісник Союзу Визволення України» разом з іншими часописами, такими як «Розвага», «Розсвіт», «Просвітній листок», «Вільне слово» та німецькомовне «Ukrainische Nachrichten», публікували матеріали, присвячені актуальним проблемам українського національного руху [24].

У більшості таборах військовополонених Австрії та Німеччини, зокрема у Фрайштадті та Зальцведелі, створювалися бібліотеки, читальні, гуртки та друкарні, які видавали українські книги, брошури й часописи. Як зазначає І. Патер, у цих установах проводили освітні заходи, спрямовані на національно-політичне виховання та підготовку громадських кадрів. Наприклад, у таборі

Фрайштадт (Австрія) функціонувала бібліотека, яка згодом стала важливим осередком просвітницької роботи [238, с. 562].

Діяльність бібліотек та друкарень забезпечувала культурний рівень полонених і сприяла поширенню національної свідомості в умовах бездержавності. Наприклад, у таборах Австро-Угорщини та Німеччини було популярним видання «Наша пісня» та брошура М. Міхновського «Самостійна Україна». Особливу роль відігравало Товариство «Просвіта», яке в умовах війни продовжувало свою діяльність навіть у вигнанні. У Відні «Просвіта» створила читальню для українських біженців, яка слугувала платформою для видання друкованої продукції [238, с. 568].

Одним із важливих проєктів стало Видавниче товариство ім. Бориса Грінченка. Його основним завданням було видання та поширення друкованих матеріалів, зокрема газети «Громадська думка». Організація «мандрівних бібліотек», які надсилали комплекти книг робітничим командам, сприяла підвищенню доступності літератури для полонених. Ці бібліотеки не тільки забезпечували освітні потреби, але й підтримували культурне життя полонених, організовуючи лекції, обговорення, культурні вечори та вистави. Важливим аспектом було збереження національної ідентичності через розповсюдження української літератури, такої як твори Т. Шевченка та М. Грушевського [291, с. 204].

Преса також відігравала надзвичайно важливу роль у таборових умовах. Кожне таборове видання виконувало не лише інформаційну, але й просвітницьку функцію, популяризуючи ідеї національного визволення. Газети, такі як «Вільне слово», «Громадська думка», «Розсвіт», стали платформами для висвітлення актуальних подій, обговорення національних питань та пропаганди ідей незалежності України [114, с. 357].

Водночас бібліотеки у таборах стикалися з численними викликами, серед яких були дефіцит ресурсів, залежність від зовнішніх поставок друкованих матеріалів, потреба в адаптації до умов війни та репресивний тиск. На думку І. Срібняка, культурно-просвітницька діяльність у таборі Раштат

(Німеччина) сприяла формуванню національно свідомих українців, хоча й стикалася з браком літератури, адміністративними перепонами та низькою національною свідомістю частини полонених [288, с. 310]. У відповідь на ці труднощі в багатьох таборах було створено спеціалізовані ініціативи, зокрема пресові фонди, що давали можливість фінансувати видавничу діяльність.

Попри обмежені ресурси, бібліотеки в таборах виконували ключову роль у формуванні патріотизму серед полонених. Вони забезпечували освітню й культурну діяльність, організовували курси з історії, літератури, мов, а також проводили популярні читання. За даними М. Палієнко та І. Срібняка, у таборі Фрайштадт (Австро Угорщина) завдяки підтримці СВУ бібліотека організовувала курси з української та німецької мов, історії, літератури, соціальних наук і рільництва, а також проводила популярні читання та освітні заходи. Функціонування бібліотеки забезпечувалося поповненням фондів через видавничу діяльність, зокрема підтримку видавничого товариства імені І. Франка, що передавало книги та брошури. Додаткове фінансування надходило від СВУ та прибутків кооперативної чайні «Власна поміч» [235, С. 187].

Аналогічні ініціативи з відновлення культурної діяльності спостерігалися навіть у складних умовах вимушеного переміщення. Наприклад, В. Венгурська пише про функціонування у таборі для біженців у Гмінді (Нижня Австрія) у 1915–1916 рр. комітету допомоги, який надавав матеріальну підтримку та організовував культурно-освітні заходи біженцям з окупованих Галичини та Буковини. За керівництва О. Бачинської діяла філія товариства «Просвіта» з читальнями та бібліотеками, що сприяло підтримці національної ідентичності серед біженців [24, с. 10]. Тому бібліотеки в таборах військовополонених стали не лише джерелом освіти, а й потужним інструментом самоосвіти та національного виховання, готуючи полонених до участі в Українській революції 1917–1920 рр., сприяючи збереженню культурної ідентичності в умовах таборового життя.

Під час Першої світової війни культурна політика Російської імперії значно посилила репресивний тиск на українське національне життя. Обмеження торкнулися видавничої справи, бібліотек та діяльності громадських організацій, що сприяли розвитку української культури. На території Лівобережної України, яка перебувала під контролем імперії, відбувалися подальші утиски українського друкованого слова, ліквідація культурних установ та переслідування діячів національного руху. Російська влада розглядала українську мову та літературу як загрозу державній єдності, що призвело до закриття книгарень, знищення друкованої продукції та заборони української преси.

За спостереженнями О. Кирієнка, російська влада забороняла діяльність українських організацій та закривала книгарні, що спеціалізувалися на україномовній літературі. Від початку війни майже всю українську пресу було заборонено, а видавнича діяльність повністю припинилася [135, с. 167].

В умовах війни питання цензури відіграло ключову роль в обмеженні видавничої діяльності та збереженні національної ідентичності через друковане слово. Як зазначає О. Кирієнко, військово-цензурні органи Російської імперії у 1914–1917 рр. систематично забороняли видання, що піднімали питання національної самосвідомості. Наприклад, обмежувалася публікація книжок, які досліджували українську історію або культурні корені, зокрема таких видань, як «Чому наша земля зветься Україною» [135, с. 168]. У таких містах, як Київ і Одеса, були створені умови, що унеможливлювали нормальне функціонування бібліотек і видавництв.

У роки Першої світової війни українські бібліотеки Галичини зазнали істотних обмежень та репресій у зв'язку з російською окупацією, що призвело до закриття частини книгозбірень, вилучення україномовної літератури та посилення цензури щодо друкованої продукції. Бібліотечна справа опинилася під контролем імперської адміністрації, яка спрямовувала політику на русифікацію та обмеження доступу до національної культурної спадщини. За свідченнями В. Ковбаси, під час російської окупації Галичини та Буковини

(1914–1917) відбулося систематичне знищення українських культурно-освітніх інституцій. Російська адміністрація грабувала бібліотеки, нищила їх фонди та забороняла друк українських книг і періодичних видань. У Дрогобичі російські війська знищили бібліотеки місцевих гімназій, вилучивши та спаливши книги українською, польською та німецькою мовами. Бібліотечні приміщення використовувалися для зберігання пропагандистських матеріалів, а україномовна література зазнавала систематичного знищення [146, с. 155].

Під час першої російської окупації Галичини всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи було закрито. Для вчителів у Львові, Києві, Петербурзі спішно відкривалися курси російської мови, друкувалися російські підручники. Одночасно почалися масові репресії, арешти і виселення до Росії «підозрілих» українських діячів [183, с. 271]. Як зазначає В. Ковбаса, російська адміністрація здійснювала грабунок бібліотек і впроваджувала політику русифікації, зокрема через заборону діяльності українських установ, таких як «Просвіта» [146, с. 165].

За даними О. Дзюби-Погребняк, з російською окупацією українські видавництва зазнали нищівних втрат. Заборона української преси, закриття друкарень і бібліотек стали частиною політики придушення українського руху. Значних утрат зазнала бібліотека «Академічної громади», бібліотека «Народного дому» у Львові та бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Вивезення цінних книжкових колекцій до Києва та Ростова-на-Дону ще більше підривало національну ідентичність [85, с. 46].

О. Кирієнко підкреслює, що військово-цензурні органи стали важливим інструментом імперської політики, спрямованої на придушення українського культурного життя. Заборона літературної діяльності й використання бібліотек для пропаганди посилювали культурну деградацію регіону. Ці заходи призводили до руйнування національної пам'яті, унеможливлюючи збереження україномовної культурної спадщини [135, с. 168].

Після завершення війни та поразки Визвольних змагань Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки з точки зору

цього дослідження інтерес представляє культурна, зокрема і бібліотечна діяльність української еміграції – від таборів інтернованих осіб, де перебували колишні вояки Української галицької армії (УГА) та Дієвої армії УНР, до облаштування культурних інституцій на еміграції. За словами Л. Дубровіної [95, С. 4], значну роль у бібліотечній справі відігравали бібліотеки Українського вільного університету (УВУ) та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, які формували свої фонди за рахунок пожертв, обмінів та видань наукових товариств. Фундаментальну бібліотеку мала Українська господарська академія (УГА), яка налічувала понад 30 тис. томів і була осередком бібліотекознавчих ініціатив. Важливими центрами розвитку бібліотек стали Українське товариство прихильників книги (УТПК) та Українське історично-філологічне товариство, які організовували книжкові виставки та досліджували українознавчі аспекти бібліотечної справи. Помітну роль відігравали й видавничі ініціативи: бібліотека газети «Українське слово» в Берліні, яка діяла під егідою «Українського наукового інституту» за підтримки П. Скоропадського, а також бібліотеки українських організацій, таких як Український Червоний Хрест та Спілка громадських і добродійних організацій у Німеччині.

В умовах таборів інтернованих осіб книжкові практики відігравали важливу роль у збереженні культурної спадщини та підтримці морального духу спільноти. Як зазначає Ю. Голубнича-Шленчак, таборіві видання, такі як «Наша зоря», «Запорожець», «Грімаса» та «Комар», не лише інформували про події таборового життя, але й виконували функцію патріотичного виховання та розважання. Гумористичні журнали допомагали полегшити психологічний тиск, викликаний ізоляцією, а перші випуски, через брак друкарського обладнання, друкувалися вручну [61, с. 100].

І. Срібняк, досліджуючи часопис «Український скиталець», що видавався інтернованими частинами Української галицької армії в Чехословаччині (1920–1923 рр.), звертає увагу на представлені у ньому хроніку таборового життя, аналітичні статті про стан української еміграції,

поетичні й прозові твори, що піднімали моральний дух громади. Видання та його поширення стало важливим засобом підтримки зв'язків між інтернованими та ширшими українськими спільнотами, а також платформою для ідейного згуртування військової еміграції [194].

Книжковий рух у таборах інтернованих військових став важливим елементом культурно-просвітницької роботи. Як зазначають М. Палієнко, І. Срібняк і С. Голованов, у таборах Польщі, таких як Каліш, Стшалково та Александров Куявський, бібліотеки-читальні стали центрами інтелектуального й національного виховання. Основними викликами для організації книжкового руху були обмеженість книжкових фондів, дефіцит навчальної літератури та нестача паперу для друку. Завдяки зусиллям культурно-освітніх відділів, було створено таборові друкарні, які давали змогу тиражувати книги й періодику. Попри це, бібліотечні фонди не могли повністю задовольнити потреби інтернованих військових. Фінансування бібліотек здійснювалося через відрахування з прибутків таборових кооперативів, театральних вистав і підтримку благодійних організацій. Бібліотеки також організовували передрук книг і створення кишенькових бібліотек для окремих підрозділів [236, с. 338]. Наприклад, у таборі Вадовиці нестача паперу й друкарських машинок значно ускладнювала видавничу діяльність, тоді як у таборі Каліш бібліотеки й друкарні часто залежали від пожертв і благодійної допомоги [62, с. 98]. Незважаючи на це, бібліотеки, такі як у таборах Ланцут і Йозефов, отримували книги від українських товариств, благодійників та приватних осіб, що давало їм змогу залишатися центрами культурної активності [194].

Бібліотеки виконували не лише освітню функцію, а й слугували інструментом патріотичного виховання та консолідації громади. І. Срібняк у своїй праці описує бібліотеки, які діяли в таборі Александрів у Польщі (1921 р.) та інших таборах інтернованих військових. Їхніми функціями були боротьба з неграмотністю, організація освітніх курсів, театральних гуртків і проведення культурних заходів. Наприклад, у бібліотеці табору Александрів

проводилися курси з історії України, української мови, а також заняття з літератури, які сприяли збереженню національної свідомості навіть в умовах ізоляції [290, с. 221]. Тому діяльність бібліотек і видавництв у складних умовах інтернування демонструє їхню здатність зберігати культурну спадщину, забезпечувати освітній рівень і гуртувати спільноти навколо ідеї національної державності, попри численні труднощі.

Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в міжвоєнний період відігравала важливу роль у збереженні національної ідентичності та популяризації культурної спадщини за межами Батьківщини. Здебільшого вона фінансувалася за рахунок пожертв читачів, допомоги благодійних організацій, таких як YMCA, і нерегулярних субсидій [62].

Попри фінансові труднощі, українські видавництва та бібліотеки за кордоном відігравали важливу роль у збереженні національної ідентичності. О. Вішка наголошує, що видавництва у польських еміграційних центрах, таких як Каліш і Тарнів (Польща), сприяли збереженню національної ідентичності через публікацію культурного, освітнього й патріотичного контенту. Наприклад, у Каліші видавалися книжки з історії України, підручники для емігрантських шкіл і періодичні видання, що висвітлювали питання української культури та політики. Ці центри також зосереджувалися на перекладі українських творів іноземними мовами для популяризації українського питання серед міжнародної спільноти [30, с. 49].

Друга світова війна так само об'єднала різні досвіди українців: радянську окупацію Галичини, Буковини і Бессарабії (1939, 1940 р.) та перенесення на ці терени радянської культурної політики; досвід евакуації бібліотек та їх фондів; руйнування чи порятунок фондів в умовах бойових дій, функціонування в умовах нацистської окупації. Окремо є сенс розглядати книжкові практики в умовах національної визвольної боротьби (ОУН, УПА).

Отже, з початком Другої світової війни державні бібліотеки УРСР опинилися перед серйозними загрозами, зумовленими не лише воєнними діями, а й посиленням ідеологічного контролю, цензури та проблемами

збереження книжкових фондів. Нацистська окупація призвела до масштабного знищення бібліотечних ресурсів, ліквідації культурних установ та впровадження жорстких обмежень на доступ до інформації. У науковій літературі це питання розглядається як комплексна проблема, яка поєднує фізичне знищення бібліотек, втрату унікальних колекцій та обмеження доступу до знань. Як зазначає А. Корнієнко, до початку війни в Україні діяло понад 44 тис. бібліотек із фондами понад 102 млн примірників, які слугували осередками освіти та культурного розвитку [156]. З початком війни перед бібліотеками постали завдання евакуації фондів, які здебільшого обмежувалися літературою ідеологічного спрямування, тоді як більшість культурних цінностей залишилися незахищеною. Значна частина книжкових колекцій була знищена або викрадена окупаційними силами. Вже у перші дні війни ухвалювалися рішення щодо евакуації стратегічних об'єктів, наукових та культурних установ. Частина бібліотек, зокрема партійні бібліотеки, бібліотека Академії наук УРСР, Історична бібліотека та бібліотеки наукових інститутів, отримали накази про евакуацію. У стислі терміни бібліотеки виокремлювали найцінніші фонди та відправляли їх на схід – до Харкова, Уфи та інших міст. Евакуйовані бібліотеки в тилу продовжували свою роботу у складних умовах: формували нові фонди, обслуговували науковців, забезпечували інформаційні запити для потреб оборонної промисловості та фронту, брали участь у підготовці виставок і культурних заходів, проводили бібліографічну роботу. Особливу роль відігравала Книжкова палата УРСР, яка в евакуації увійшла до складу Академії наук і продовжувала випускати «Літопис українського друку», забезпечуючи облік видавничої продукції навіть у воєнних умовах [92].

Значний досвід евакуації та збереження фондів під час війни здобула Бібліотека Академії наук УРСР (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). Як зазначають Л. Дубровіна та О. Онищенко [93, с. 10–17], евакуація відбувалася у надзвичайно складних умовах – під постійними бомбардуваннями, за гострої нестачі транспорту та пакувальних матеріалів.

Основне навантаження лягло на співробітників бібліотеки, які самостійно формували, упаковували та супроводжували вантажі з найціннішими колекціями. Протягом липня–серпня 1941 р. до Уфи було вивезено рукописи, стародруки, архівні матеріали та рідкісні видання. Частина фондів, які залишилися в Києві, була втрачена внаслідок бойових дій та окупації міста. Попри евакуацію, бібліотека зберегла науково-інформаційні функції: забезпечувала літературою науковців і військових, продовжувала комплектування та обмін виданнями, виконувала бібліографічну роботу й брала участь у створенні виставок.

Однак значна частина бібліотек, які залишилися на окупованих територіях, зазнала систематичного знищення та грабунку. Нацистська влада систематично ліквідовувала бібліотечні ресурси. Як зазначає Т. Романова, вулиці Харкова заможували книгами з бібліотек, свідомо зневажаючи культурну спадщину [272, С. 26]. Водночас окупанти вилучали стародруки, наукові матеріали й технічну літературу для транспортування до Німеччини, що підкреслює масштабні втрати національного культурного надбання.

На окупованих територіях бібліотеки функціонували під жорстким ідеологічним контролем. Як зазначає Г. Шевченко, доступ до літератури обмежувався творами, що відповідали ідеології «нового порядку», а українська література залишалася забороненою до кінця 1943 р. [314, с. 15]. Однак навіть в умовах репресій бібліотеки залишалися центрами культурного спротиву.

Дефіцит кадрів і ресурсів ускладнював діяльність бібліотек у великих освітніх установах. Ю. Левченко описує роботу бібліотеки Київського педагогічного інституту, яка, попри окупаційні обмеження, зберегла частину фондів завдяки консервації та підпорядкуванню бібліотечним органам Рейхскомісаріату. Проте бібліотека стикалася з ризиком вивезення культурних цінностей до Німеччини [177].

Аналогічні проблеми спостерігалися в бібліотеках Кам'янець Подільської області, де, за даними В. Прокопчука, значна частина фондів була

знищена під час бомбардувань, а бібліотечна інфраструктура пошкоджена. Попри це, діяльність частково відновлювалася завдяки ініціативам освітян і підтримці патріотичних осередків, таких як «Просвіта», хоча їхня діяльність перебувала під суворим ідеологічним контролем [264, С. 15-16].

Під час війни бібліотеки зіткнулися зі значними викликами, серед яких вилучення книжкових фондів, ідеологічний тиск, цензура, руйнування інфраструктури, дефіцит кадрів і ресурсів. Як зазначає Т. Каросєва, у період нацистської окупації бібліотечна мережа України зазнала масштабних скорочень, оскільки значну частину фондів вилучали як «заборонену літературу», а також спостерігалась обмежена підтримка з боку влади та самоокупності. Водночас бібліотеки виконували важливу компенсаторну функцію, забезпечуючи культурну підтримку населення навіть у складних умовах [130, С. 45-47].

Ідеологічний контроль і цензура залишалися одним із найпотужніших інструментів впливу на бібліотечну діяльність. Л. Дубровіна та О. Онищенко зазначають, що в 1942 р. значну частину бібліотечних фондів очищали від літератури, яка вважалася «небажаною», включаючи радянські, антирелігійні та єврейські видання. Частина вилучених книг використовувалася для комплектування бібліотек військових установ [92, с. 300].

Оперативний штаб Розенберга спрямовував свою діяльність на конфіскацію цінних книжкових зібрань для передачі їх до Німеччини, включаючи формування т. зв. Східної бібліотеки Розенберга. Як підкреслює Н. Кашеварова, це завдало значної шкоди українській бібліотечній спадщині [131]. Водночас бібліотечні працівники, попри ризик для власного життя, зберігали частину фондів, ховаючи їх у підвальних приміщеннях та приватних оселях [116, с. 47].

Дослідники також звертають увагу на значні втрати, що були спричинені не лише руйнуваннями, а й недостатньою організацією евакуації фондів та контролем з боку окупаційної влади [265, С. 80]. Відтак у період відбудови

головними викликами були відновлення інфраструктури, залучення кваліфікованих кадрів і поповнення фондів.

Попри масштабне нищення української бібліотечної спадщини та розграбування книжкових зібрань окупаційною владою, війна водночас створила умови для розгортання боротьби за збереження національної ідентичності. У цей час український визвольний рух розгорнув активну діяльність, спрямовану на інформаційну боротьбу. Партизанські загони та підпільні організації, зокрема ОУН і УПА, використовували видавничу діяльність як ключовий елемент своєї стратегії, поширюючи патріотичні ідеї та протидіючи ворожій пропаганді. Водночас окупаційна влада встановила жорсткі обмеження на видавничу справу, що змусило незалежні видання діяти в підпіллі. Як зазначає О. Стасюк, підпільна преса ОУН стала ключовим інструментом інформаційної й пропагандистської діяльності, незважаючи на цензуру, обмежені ресурси та ідеологічний тиск [294].

Підтвердженням цього є дослідження С. Виноградова [27], у якому аналізується систематична інформаційно-пропагандистська діяльність українських націоналістів у роки Другої світової війни. Автор підкреслює, що пропаганда ОУН і УПА, яка здійснювалася через друковану пресу й усну агітацію, була ретельно організованою та враховувала особливості різних національних спільнот. Важливу роль у зміцненні ідейної основи визвольного руху відігравали підпільні видання, такі як «До зброї», «Вільна Україна» та «Прапор молоді», а також листівки, що давали змогу оперативно реагувати на події.

Важливим аспектом інформаційної боротьби українського визвольного руху була агітаційна діяльність, що охоплювала різні засоби впливу на суспільство, зокрема друковану продукцію. О. Шорсткіна розкриває агітаційний вимір боротьби українських повстанців на завершальному етапі війни. Дослідниця аналізує аркушеві видання, спрямовані на викриття злочинної сутності тоталітарних режимів та адресовані різним соціальним групам. Листівки, як зазначає дослідниця, були важливим історичним

джерелом для дослідження ідеології та визвольних змагань українців, доповнюючи інші форми пропаганди [320].

Завершення війни поставило питання відновлення культурної інфраструктури, зокрема бібліотечної справи. Радянська повоєнна відбудова бібліотечної системи була пов'язана з відновленням зруйнованих фондів, часто завдяки книжковим пожертвам та закупівлям, а також поступовим налагодженням роботи районних і міських бібліотек. Проте, за висновком В. Прокопчука, ці процеси ускладнювалися недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів, відсутністю системної підготовки бібліотекарів та ресурсними обмеженнями. Досягнення довоєнного рівня стало можливим лише наприкінці 1940-х років. У цьому контексті бібліотеки залишалися осередками культурно-освітньої роботи, водночас виконуючи ідеологічну функцію в рамках радянської системи [264].

У післявоєнний період радянська влада застосовувала масові репресії проти української інтелігенції, зокрема діячів культури, науки та духовенства, яких звинувачували в «націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності». Багато з них були засуджені до заслання в табори ГУЛАГу, де вони не лише зазнавали фізичних і моральних знущань, а й перебували під постійним ідеологічним тиском.

Досвід українців у сталінських таборах демонструє жорстокість репресивної політики СРСР, спрямованої на моральне, фізичне та інтелектуальне знищення «неблагонадійних» осіб. Основними викликами для ув'язнених стали постійний ідеологічний контроль, примус до сприйняття комуністичної доктрини, жорсткі обмеження в доступі до інформації та спроби знищення культурної пам'яті. Як зазначає О. Бонь, у деяких таборах діяли бібліотеки, театри, оркестри та видавалися газети, однак ця діяльність була інструментом контролю та ідеологічного впливу. У БАМЛАЗі, наприклад, культурні ініціативи охоплювали театри, симфонічний оркестр, друк газет та брошур, але в менших таборах культурне життя обмежувалося нечастими кіносеансами та пропагандистськими бесідами, а культурно-

виховні працівники виконували функції інформаторів табірної адміністрації [84, С. 147–161].

Головними викликами для ув'язнених було не лише фізичне виживання, а й культурна ізоляція. Терор радянської влади був спрямований передусім проти інтелігенції, яка становила значну частку ув'язнених, тому доступ до книг та інформації суворо контролювався, а володіння книгами іноземними мовами могло стати підставою для нових репресій [297, С. 200]. Попри це інтелектуали намагалися зберігати знання через усні перекази, рукописні збірки та обмін книгами. Як зазначає О. Пухонська, українська література досі недостатньо осмислила досвід сталінських таборів порівняно з європейською літературою, яка вже десятиліттями опрацьовує травму концтаборів [267]. Це свідчить про тривале табування теми ГУЛАГу в українському суспільстві, що стало наслідком радянської політики стирання пам'яті про репресії.

Окремо варто виділяти питання культурного навіть не спротиву, а виживання кримських татар в умовах депортації. У висвітленні цього аспекту стикаємося з проблемами: по-перше, невелика кількість досліджень, що стосуються умов життя кримських татар у другій половині ХХ ст. (період від депортації до репатріації) – увага дослідників зосереджена саме на цих межових подіях, про культурне життя між ними інформація досить обмежена. Тут можемо відзначити дисертацію Р. Хаялі [307] та низку праць, що побіжно зачіпають питання [22, 161]. Їхній аналіз дає змогу виділити декілька аспектів, що стосуються нашої теми: акт депортації кримських татар у травні 1944 р. привів до практично повного руйнування кримськотатарської освітньої, книжкової та бібліотечної системи; відбувся розгром наукової еліти, що формувалась у 1920-х роках; кримськотатарська мова була поставлена поза законом. Можемо погодитись із висновком про те, що кримські татари як нація були позбавлені територіальних, матеріальних і культурних підвалин свого існування та розвитку [22, с. 97] та констатувати, що русифікаторський і лінгвоцидний характер радянської культурної політики щодо депортованих змусили їх зосередитись на дозволених і досить обмежених напрямках:

етнографічному (знаходимо непоодинокі згадки про діяльність танцювально-музичних колективів, збереження фольклорної, кулінарної традиції) та з кінця 50-х років – відродження преси і літератури, але під радянським ідеологічним контролем [22, с. 185–186, 188]. Відтак з усіх проаналізованих досвідів культурного виживання і спротиву кримськотарський – єдиний, щодо якого ми не виявили інформації про бібліотечні практики в тому чи іншому форматі.

Паралельно з цим за межами радянської України українська еміграція після Другої світової війни розгорнула активну діяльність, спрямовану на збереження культури та національної пам'яті. Значну роль у цьому відігравали табори для переміщених осіб (ДіПі, від англ. Displaced Persons), які були створені на території Німеччини, Австрії та Італії під егідою міжнародних організацій для людей, що втратили свої домівки внаслідок війни. В українському контексті ці табори стали тимчасовими центрами життя тисяч біженців, які не могли повернутися на батьківщину через радянські репресії. Бібліотеки та видавнича діяльність українських переміщених осіб відігравали важливу роль у збереженні національної культури, освіти та ідентичності. У таборах біженців у Німеччині та Австрії вони стали осередками патріотичного виховання й інтелектуального розвитку. За дослідженням Н. Сидоренко та О. Дубецької [280], значна увага приділялася видавничій діяльності для дітей. Попри обмежені ресурси та складнощі друку у вигнанні, у таборах виходили журнали та книги, які сприяли формуванню національної свідомості, забезпечуючи наступні покоління знаннями про рідну культуру та історію.

Преса також стала важливим елементом культурного життя таборів, сприяючи підтримці національної самосвідомості. Як зазначає В. Тарасов, видання альманаху «ДіПініада» в таборах Німеччини стало інструментом збереження інтелектуального потенціалу переміщених осіб, висвітлюючи їхнє повсякденне життя, стосунки з місцевим населенням і адміністрацією таборів. Попри цензурні обмеження та контроль, у таборах функціонували бібліотеки, театри, мовні курси, радіостанції й навіть видавництва, такі як «Златоуст», що забезпечували науковими й художніми виданнями [299, С. 103].

Дослідження О. Подобед підкреслює, що бібліотеки таборів ДіПі забезпечували доступ до знань попри гострий дефіцит матеріальних ресурсів. Вони діяли завдяки підтримці благодійних організацій та співпраці з українськими громадами. Наприклад, у таборах в американській зоні західної Німеччини діяло понад 40 бібліотек, які не лише надавали книги, а й організовували освітні та культурні заходи. Бібліотеки слугували інструментом самоосвіти, забезпечуючи курси з історії України, української мови та літератури, що сприяло збереженню національної ідентичності [245, с. 146].

Культурно-освітнє середовище української еміграції в таборах було сповнене викликів, зокрема матеріально-технічного характеру. Як зазначає О. Подобед, у таборах переміщених осіб бібліотеки страждали від браку підручників, друкарських машинок з українськими шрифтами, паперу й циклостилю. Попри труднощі, у таборах вдалося організувати друкарські бази, які дали змогу створювати навчальні матеріали. Проблеми гуманітарних наук, що включали дефіцит фахової літератури та джерел для досліджень, вирішувалися завдяки співпраці між науковцями. Вони обмінювалися чи копіювали необхідні матеріали, щоб забезпечити безперервність наукової діяльності [245, с. 146].

Книжковий дефіцит, спричинений неможливістю вивезти літературу з України, частково компенсували відкриттям бібліотек при таборах переміщених осіб, які активно використовували можливості книгообміну, купівлі та замовлень літератури. Українська мова залишалася основною у всіх аспектах життя біженців, включаючи родинне спілкування, навчальні заклади, церковні служби та читання літератури. Більшість періодичних видань випускалася рідною мовою, що сприяло збереженню національної культури й ідентичності в умовах вигнання. Крім того, переміщені особи активно купували книги, замовляли їх в інших містах або обмінювалися літературою [245, с. 396].

Українська еміграція прагнула не лише зберегти культурну спадщину, а й продовжити розвиток науки та освіти, що було особливо важливим в умовах вигнання. Одним із найважливіших інституційних проєктів у цій сфері стала Українська вільна академія наук (УВАН) — наукова організація, заснована в 1945 р. в Німеччині. Її метою було об'єднання українських учених, які опинилися за кордоном, та створення умов для продовження наукової роботи, що була неможливою в радянській Україні через ідеологічні обмеження та репресії. Академія забезпечувала підтримку дослідників, організовувала конференції, видавала наукові праці та сприяла збереженню інтелектуального потенціалу української спільноти в еміграції.

УВАН стала прикладом відновлення наукової діяльності в еміграції. Як зазначає Г. Клинова-Дацюк, попри економічні труднощі, Академія організувала численні конференції, видавала монографії та підтримувала культурну і наукову спадщину. Важливими здобутками стали серії видань про історію України, трипільську культуру й творчість Т. Шевченка [140, С. 219-220]. Таким чином видавнича діяльність, функціонування бібліотек і наукових установ, а також освітні ініціативи відігравали ключову роль у збереженні української культури, освіти та науки в умовах вигнання. Попри численні виклики, українська еміграція змогла забезпечити тяглість національних традицій та закласти основи для їх подальшого розвитку.

Дослідження досвіду показало, що бібліотеки у воєнний час відігравали важливу роль у збереженні культури, освіти та національної ідентичності. Вони не лише забезпечували доступ до знань, а й ставали осередками патріотичного виховання та культурного спротиву. Під час Першої світової війни бібліотеки у таборах військовополонених на території Австро-Угорщини та Німеччини сприяли самоосвіті, організовували курси історії, мови та літератури, а видавнича діяльність допомагала зберігати культурний зв'язок із рідною землею. У роки Другої світової війни бібліотеки зазнали масових репресій, цензури та фізичного знищення фондів, окупаційна влада вилучала та нищила українські книги, а приміщення бібліотек

використовувала для пропагандистських цілей. Водночас український визвольний рух через підпільну пресу та видавництва чинив інформаційний опір, поширюючи ідеї незалежності та підтримуючи національну пам'ять.

Особливий досвід сформувався у середовищі українських переміщених осіб після Другої світової війни. У таборах ДіПі бібліотеки стали осередками культурного життя, забезпечували емігрантів навчальними матеріалами, історичними працями та художньою літературою, сприяли підтримці національної самосвідомості та збереженню зв'язку з українською культурою.

Тому на основі здійсненого наукового аналізу історичного досвіду діяльності бібліотек в Україні та за її межами в умовах війн, окупацій та політичних репресій ми можемо виокремити головні виклики з якими стикалися бібліотечні установи у своїй роботі у ці періоди, серед яких були: фізичне знищення приміщень і фондів, цензурні обмеження, вилучення книг, дефіцит ресурсів, кадрові проблеми та ідеологічний тиск. Попри ці труднощі, бібліотечна та видавнича діяльність продовжувалася завдяки міжнародній підтримці, кооперативним ініціативам, самоорганізації бібліотечних працівників та приховуванню фондів.

Отже, досвід бібліотек у воєнний час підтверджує їхню значущість у збереженні історичної пам'яті, підтримці освіти та культурної ідентичності навіть у найскладніших умовах. Систематизація цього досвіду є важливою для формування цілісного уявлення про роль бібліотек у збереженні культурної спадщини України та може бути корисною для адаптації бібліотечних практик в умовах сучасних викликів.

2.2. Бібліотеки в умовах викликів початку російської агресії (2014–2022 рр.)

Початок російської збройної агресії у 2014 році супроводжувався значною дестабілізацією єдиної державної інституційної системи України: російська окупація території Криму та частин Луганської і Донецької областей призвела до втрати зв'язку державних інституцій, що опинилися на непідконтрольній нашій країні території із єдиною системою управління держави. Зокрема, ті бібліотеки, що залишилися працювати на неокупованій території Луганської та Донецької областей втратили зв'язок із обласними науково-методичними центрами своїх регіонів через окупацію обласних центрів [13].

Окупація вплинула на ситуацію докорінно – з одного боку, Україна втратила майже половину закладів культури та мистецтв, і статистика щодо бібліотечної системи відповідає цим показникам [14], окрім цього, на окупованих територіях виникла загроза знищення бібліотечних фондів російською владою [332]. Сучасні науковці таке системне та цілеспрямоване знищення культурної спадщини, як матеріальної так і не матеріальної (наприклад, заборона вивчення рідної мови, гуманітарних предметів) визначають як культурний геноцид, прояви якого підтверджуються у діях окупаційної влади [79; 165].

У бібліотеках в умовах окупації почалися суворий контроль та перевірка наявної літератури, а також активне наповнення бібліотечних фондів російськими книжками з метою подальшого російського ідеологічного впливу на місцевих мешканців через літературу (<https://ua.krymr.com/a/26640359.html>, <https://ua.krymr.com/a/28300354.html>). Тут бачимо системність у діях російської влади, а саме використання прийомів, типових ще для імперської політики часів Першої світової війни – подібні практики знищення українського слова типові для окупованих земель Галичини та Буковини 1914-1916 рр., про що згадувалось детальніше у Розділі

2.1. Зокрема, під час російської окупації ворожі війська намагалися системно знищувати українські культурно-освітні інституції, шляхом розграбовування бібліотек, знищення та спалення книг, заборони на друк українських книг.

Також після т.з. інвентаризації бібліотек на окупованих рф територіях розгорнулася масштабна кампанія із поширенням серед місцевого населення ідеологічної та пропагандистської літератури із нав'язуванням російських наративів та історії, зокрема пропагандистським трактуванням російської військової агресії проти України. За словами сучасних дослідників [162], одним із першочергових завдань окупаційної влади було встановлення контролю над інформаційною сферою захоплених територій. На жаль, на окупованих територіях бібліотеки стали одним із основних інструментів у поширенні російської пропаганди та насаджувannya ідеології через літературу.

Ще одним серйозним викликом для бібліотечної сфери у період з 2014 р. стали часткове пошкодження або цілковита руйнація приміщень книгозбірень та втрата бібліотечних фондів та інфраструктури внаслідок артилерійських обстрілів. Найбільших втрат зазнала бібліотечна мережа Луганської та Донецької області у зонах активних бойових дій. Це підтверджується наведеними фактами із тематичного звіту спеціальної моніторингової місії в Україні ОБСЄ на територіях Луганської та Донецької областей [282]. Тому як наслідок, руйнація або часткове пошкодження будівель бібліотек унеможливлювали подальше обслуговування користувачів та комплектування бібліотечних фондів. Активні бойові дії та окупація частини територій України унеможливили повноцінне функціонування закладів культури та освіти. Тому в цей період спостерігалася активна хвиля релокації частини цих інституцій, не виключенням стали і бібліотечні установи. Переміщення на підконтрольні території України поставило перед бібліотеками ряд комплексних викликів, зокрема організацію безпечної евакуації книжкових фондів, переміщення працівників та подальшого пошуку шляхів відновлення роботи на нових територіях. На жаль, фіксуються випадки втрати значної частини фондів під час евакуації. Робота культурних і наукових установ після

релокації полягала у створенні відповідних умов праці для співробітників та пошук нових форм функціонування [184, с. 20; 28; 273].

В умовах переміщення та відновлення роботи на підконтрольній частині України наукового інтересу заслуговують також і бібліотеки ЗВО, оскільки це зумовлено особливостями їхньої роботи щодо забезпечення освітнього та наукового процесу університетів. Нами було здійснено дослідження особливостей викликів, які постали перед бібліотеками переміщених ЗВО у межах 2014-2021 років в умовах евакуації та поновлення роботи на територіях Луганської та Донецької областей, зокрема до цього списку увійшли: Наукова бібліотека Луганського національного університету ім. Т. Шевченка (м. Старобільськ Луганської обл.), Наукова бібліотека Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Сіверськ Луганської обл.); Бібліотека Державного закладу «Луганський державний медичний університет» (м. Рубіжне Луганської обл.), Загальна бібліотека Луганського державного університету внутрішніх справ України імені Е. О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк Луганської обл.); Бібліотека Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ ДДПУ (Донбаський державний педагогічний університет, м. Бахмут Донецької обл.); Науково-технічна бібліотека Донецького національного технічного університету (м. Покровськ Донецької обл.).

Результати наукового аналізу бібліотечних звітів діяльності, наукових джерел, інформації на офіційних сайтах та дописів на офіційних сторінках соціальних мереж (Instagram, Facebook) бібліотек показали, що відновлення роботи бібліотек ЗВО в умовах евакуації першочергово супроводжувалось відновленням підтримки навчання шляхом формування та відновленням книжкових фондів. Окрім цього, характерними викликами для бібліотеки в умовах переміщення стало: організація та підвищення рівня обслуговування користувачів, відновлення довідково-бібліографічної, інформаційної та культурно-просвітницької діяльності, відновлення науково-методичної роботи бібліотеки, підвищення рівня кваліфікації співробітників в нових умовах роботи, відновлення інформаційно-бібліотечного забезпечення

освітнього процесу та наукової діяльності університету через постійне оновлення інформації сайту бібліотеки та репозиторію [317].

Переміщення університетів на підконтрольні Україні території також здійснило додаткове навантаження і на місцеву ЦБС, особливо це було відчутно в невеликих містечках та селах. За повідомленням УБА, евакуйовані виші в цих регіонах змусили по-новому подивитися на себе та на своє місце місцевих бібліотекарів через заснування нових напрямків інформаційної підтримки освітнього процесу в університетах, що для деяких бібліотек виявилось новими напрямками роботи, зокрема Старобільської, Рубіжанської та Кременської ЦБС Луганської області (<https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/3081-bibliotechna-luhanshchyna-2014-na-linii-vohniu>).

Також варто зауважити, що після 2014 року спостерігалось різке скорочення закладів культури у Луганській та Донецькій областях через окупацію частини цих територій. Але завдяки релокації закладів культури та повноцінного відновлення їхньої діяльності стало можливим говорити про позитивну тенденцію у цих регіонах [296].

Результати здійсненого аналізу особливостей діяльності бібліотек ЗВО в умовах евакуації та відновлення роботи на підконтрольних Україні територіях показали, що першочергово перед книгозбірнями постали наступні виклики: втрата навчальних книжкових фондів та пошук шляхів їхнього відновлення, зокрема налагодженням партнерських зв'язків з бібліотеками ЗВО, спонсорами, благодійниками; відновлення електронних носіїв інформації (електронних каталогів, бібліотек, цифрових архівів, інституційних репозитаріїв); відновлення роботи сайту та організації обслуговування користувачів; забезпечення підтримки безперервного освітнього процесу; підвищення рівня кваліфікації співробітників; інформаційне забезпечення наукової діяльності; забезпечення інтеграції університетів у нове академічне середовище.

Також варто зупинитись на окремому виклику для бібліотек ЗВО в умовах евакуації, а саме забезпечення бібліотеками освітнього процесу, коли

частина студентів та викладачів залишилась або на окупованих територіях, або вимушено були переміщені в інші регіони України. Бібліотеки почали напрацьовувати та інтегрувати у свою діяльність напрямки підтримки освітнього процесу шляхом дистанційного обслуговування [18, с. 35], що в подальшому набере більш масштабного охоплення, а саме роботи установ під час пандемії COVID-19 (це питання буде нами детальніше розглянуто у Розділі 3.2).

Окупація частини територій України та проведення активних бойових дій на території Луганської та Донецької областей зумовили високу хвилю внутрішньої міграції населення та появи соціальної групи, що отримала спеціальну назву «внутрішньо переміщені особи» (ВПО) [108]. У 2015-2017 рр. на облік ВПО було взято в районі 1,5 осіб [112], що демонструє високі показники міграції населення всередині країни.

Варто зазначити, що така висока хвиля переміщення українців призвела до помітного соціального та адміністративного навантаження на державні інституції, органи місцевого самоврядування, ринок праці та соціальну інфраструктуру [296]. Особливо високих показників у співвідношенні ВПО до місцевого населення мали Луганська та Донецька області, де в деяких районах ці соціальні групи зрівнялись у кількості або навіть переселенці перевищували місцевих мешканців у своїй кількості [296].

Така швидка поява значної кількості нової категорії населення із інформаційними, соціальними, правовими, психологічними та освітніми потребами спричинила також нові виклики для бібліотек України, що зумовило перегляд та впровадження нових форм роботи, які будуть задовольняти потреби нових користувачів. Для успішної реалізації діяльності у напрямку роботи з внутрішніми переселенцями, бібліотечним фахівцям потрібно було здійснювати цільові дослідження їхніх потреб з метою виявлення проблем з якими зіштовхувалися ВПО у процесі евакуації та соціальної адаптації в нових умовах життя. Зокрема, О. Новікова до таких проблем відносить: втрату житла, відчуття постійного стресу та психологічне

виснаження, мовні бар'єри, соціальну ізоляцію, потреба у правовій та соціальній допомозі, розрив сімейних зв'язків або втрата близьких, гуманітарні потреби, соціальна ізоляція [224]. Тому враховуючи ці особливості та специфіку потреб ВПО, бібліотеки почали напрацьовувати нові механізми та напрямки роботи орієнтовані на підтримку нової категорії осіб.

Поряд із появою значної кількості ВПО, як нової категорії населення, яка виникла в умовах збройного протистояння росії проти України, в цей період сформувалися також нові категорії соціальних груп, які потребували комплексної інформаційної, соціальної та психологічної допомоги, зокрема серед них: військовослужбовці, ветерани АТО та члени сімей військових. Це стало ще одним викликом для бібліотек, що зумовило необхідність адаптації та трансформації своєї діяльності до специфічних потреб нових категорій користувачів. Дослідники Г. В. Трофимчук [302] та О. Воскобойнікова-Гузєва [49] зазначають, що після початку АТО на сході України робота бібліотек із новими соціальними групами суспільства, зокрема військовими (або учасниками бойових дій), стала одним із пріоритетних напрямків бібліотечної діяльності, як соціокультурних інститутів.

У свою чергу Р. В. Жиленко [101] вважає, що адаптація учасників АТО та їхніх сімей до цивільного життя є своєрідним викликом, як для суспільства, так і для самих цих категорій населення. Особливого значення набуває зміщення акценту із соціального забезпечення на соціальні послуги із подальшим вивченням потреб цих категорій населення. До таких основних викликів автор відносить: погіршення стану фізичного та психічного здоров'я, узалежнення від шкідливих звичок, розрив соціальних та сімейних зв'язків, погіршення стану матеріального добробуту, зайнятість, соціальне життя, потреба в отриманні соціальних послуг та інформаційній підтримці, правова допомога. Також науковець визначив, що серед основних джерел інформації із яких військові та їхні сім'ї отримують інформацію про наявні державні послуги та ресурси це були міжособистісна комунікація з іншими учасниками бойових дій та членами їхніх сімей, соціальні мережі та Інтернет видання. Такі

результати засвідчують необхідність врахування інформаційної поведінки цих категорій користувачів у подальшому плануванні та розробці бібліотечних напрямків роботи, що детальніше буде розкрито у Розділі 3.1. Також у цьому питанні цікавою виступає думка Н. Ф. Дідик [86], що завчасне інформування військовослужбовців та членів їхніх родин у вигляді поширення інформаційних буклетів, організації особистісних зустрічей здатне попередити виникнення більшості проблем у родинах військових.

Військові дії на ході України стали великим психосоціальним стресогенним чинником, що призвели до погіршення загального психоемоційного стану суспільства, результатом чого стало зростання потреби в психологічній підтримці серед громадян. За дослідженнями сучасних психологів [316], війна впливає не тільки на фізичне та психічне здоров'я військових, а й цивільних. Перебуваючи тривалий час в умовах військових дій, людина постійно знаходиться у стані підвищеної тривожності, що може супроводжуватись важкими психічними наслідками, як виникнення неврозів, тривожних розладів, депресій, постравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психічних проблем. До стресогенних факторів, які впливають на розвиток і формування психоемоційного стану населення в умовах війни О. Юрценюк [322] відносить: військові дії, відчуття втрати рідних та дому, втрата почуття безпеки, вплив сексуального насильства, соціально-економічні труднощі, вимушена міграція, фінансова нестабільна ситуація, утруднення доступу до медичної та психологічної допомоги.

Тому у суспільстві утворився запит на доступ до актуальної інформації щодо ресурсів відновлення психічного здоров'я та на безпосереднє отримання психологічної допомоги від фахівців. Бібліотеки, як соціокультурні громадські простори почали започатковувати нові напрямки роботи у питанні надання психосоціальної підтримки користувачам, попередньо враховуючи психоемоційні наслідки війни для кожної категорії осіб, надаючи не тільки інформаційні послуги, а й стаючи майданчиками для психологічного та емоційного відновлення громадян.

Окрім підриву морального духу та психологічної стабільності населення, в умовах збройного та інформаційного протиборства з метою маніпулювання свідомістю українців, викривлення інформаційного простору росія активно веде проти України інформаційно-психологічну війну (ІПВ) [193]. Серед основних завдань якої Н. Марута визначає здійснення деструктивного ідеологічного впливу; маніпулювання суспільною свідомістю, підрив морального духу та психологічної свідомості громадян, провокування збільшення стресових розладів серед населення, формування негативної суспільної думки щодо органів державної влади та політичної ситуації в країні та ін [195]. Серед основних методів ІПВ, які почала застосовувати росія проти України в умовах війни є поширення дезінформації та російської пропаганди використовуючи ЗМІ, медіа, друковані видання, соціальні мережі, інтернет-ресурси для поширення неправдивого та маніпулятивного контенту.

М. Закіров у своєму дослідженні підтверджує тезу щодо системного застосування РФ політичної пропаганди як ефективного інструменту маніпуляції суспільною свідомістю населення та конструювання реальності, що відповідає інтересам влади [107, с. 32]. Серед головних засобів проведення інформаційно-психологічних операцій та масових дій дослідник виокремлює застосування соціальних мереж, які активно використовуються ворогом для дестабілізації суспільства, підриву суспільної єдності та створення атмосфери страху [105, с. 29; 106, с. 36]. За таких умов основною задачею нашої країни є не тільки захист територіальної цілісності, а й інформаційного простору і зміцнення інформаційної безпеки. Тому бібліотеки, як інформаційні інституції, також опинилися перед новими викликами в умовах інформаційної війни, що стало значним поштовхом у трансформації бібліотечних просторів та адаптації бібліотечних напрямків роботи.

Також, в умовах інформаційної війни, з появою в інформаційному просторі великих масивів інформації, населення повинно володіти відповідними знаннями та цифровими навичками для критичного мислення та безпечного споживання контенту. Сучасні дослідження науковців [220]

засвідчують, що попри швидкі темпи розвитку інформаційної сфери, в Україні спостерігається проблема інформаційної нерівності або цифрового розриву серед населення. Особливо цю різницю помітно між старшими та молодшими категоріями людей, жінками та чоловіками, жителями сільських місцевостях та міст, що пояснюється віковими, гендерними, соціальними особливостями та місцем проживання. Тому у цьому контексті новий виклик для бібліотек, як інформаційних інституцій, полягав не тільки у наданні доступу до актуальних та перевірених ресурсів, поширенні достовірної інформації серед своїх користувачів, а й у навчанні громадян основним цифровим навичкам, які здатні допомогти у правильному споживанні великих масивів контенту.

Провідні науковці Ю. Горбань та Т. Новальська підкреслюють, що в умовах інформаційного протистояння та поширення дезінформації бібліотеки виступають майданчиками для навчання безпечній поведінці в Інтернеті, захисту персональних даних та попереднього запобігання та протидії маніпуляціям. Поряд з цим, перед бібліотеками у процесі надання освітньо-інформаційних послуг користувачам виникають наступні проблеми, до яких дослідники відносять: стан бібліотечної інфраструктури та не рівномірне забезпечення нею книгозбірень (застаріле комп'ютерне обладнання та нестабільний чи відсутній інтернет зв'язок), недостатнє та нерівномірне фінансове забезпечення, цифровий розрив між різними регіонами України, безпекові ризики (кібератаки, збереження даних), кадровий дефіцит, хаби цифрової освіти (недостатня кількість, брак кваліфікованих тренерів, проблеми з оновленням обладнання) [65].

Також, варто зауважити, що окрім викликів, які постали перед бібліотечними установами в процесі навчання основним цифровим навичкам своїх користувачів, бібліотечні фахівці також зіштовхнулися із новими викликами, а саме систематичного підвищення цифрової кваліфікації. Зокрема, для надання якісного рівня послуг з навчання інформаційній грамотності населення, перш за все співробітники бібліотек повинні мати певний набір знань та навичок, серед яких: вміння управління інформаційними

ресурсами, постійне підвищення кваліфікації, володіння навичками роботи з даними та аналітикою, здійснення технічної підтримки та адміністрування, вміння користування соціальними мережами та ведення офіційних бібліотечних сторінок, розробка та проведення тренінгів із комп'ютерної та медіаграмотності [65, с. 13].

В умовах інформаційної війни, серед ключових завдань якої є маніпулювання свідомістю громадян, викривлення історичних фактів, поширення дезінформації та нав'язування проросійських історичних наративів з метою підриву та дискредитації української державності, актуалізується питання збереження та поширення національної пам'яті та української ідентичності. Це актуалізувало для бібліотек, як соціально-інформаційних інституцій, виклик пов'язаний із відбором, збереженням та поширенням серед суспільства джерел соціальної, історичної та національної пам'яті в умовах інформаційної війни.

Л. Дубровіна у цьому контексті зазначає, що до основних функцій бібліотек належить не тільки консервування та зберігання джерел національної та культурної пам'яті, а й також їхнє наукове опрацювання та актуалізація. Тому діяльність бібліотечних установ здатна комплексно забезпечити об'єктивною інформацією державних службовців, освітян, учених, культурних діячів, яка сприяє тлумаченню історичних фактів та подій, а також убезпечує від маніпулювання змістом історичних фактів та соціокультурних чинників [94], особливо в умовах інформаційного протистояння.

Під час збройного та інформаційного протистояння, наслідком якого стала окупація частини територій, веденням бойових дій на сході нашої країни, постійними інформаційними маніпуляціями та поширенням фейків, нівелювання історичними фактами та спробами знищити українську державність та самобутність нашої нації, постає актуальним питання збереження національної та культурної ідентичності громади. Тому в цей період з метою забезпечення національної безпеки у суспільстві

актуалізувалося питання національно-патріотичного виховання, яке особливого значення набуває серед молоді як майбутнього покоління країни. Зокрема, дослідниця Т. Белан визначає патріотизм, як почуття прив'язаності, любові, гордості та відданості до власної країни, готовність служити їй, захищати, сприяти розвитку та покращенню, брати участь у суспільному житті країни, її історії та культурі [8]. Л. Кравченко підкреслює, що в умовах війни для нашої держави пріоритетним завданням є підтримка почуття патріотизму та особливо важливим постає у цьому питання формування серед молоді активної громадянської позиції та любові до своєї країни [164]. Реалізація цих завдань поставила певний виклик не тільки для закладів освіти, а й для бібліотечних установ, як соціально-освітніх інституцій із залученням свого інформаційно-виховного потенціалу. Тут варто зазначити, що бібліотеки вже мали певні напрацьовані напрямки роботи у сфері національно-патріотичного виховання. Водночас військові дії на сході України, тимчасова окупація частини території держави та поява нових категорій користувачів (ВПО, діючі військові, ветерани АТО, сім'ї військових) та зміна інформаційних запитів та соціокультурних потреб зумовили до переосмислення цих напрямів діяльності та їхнє масштабування.

Отже, початок російського військового вторгнення на територію України у 2014 році, що супроводжувався окупацією частини територій України та веденням військових дій на сході країни спричинило системні трансформації у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і бібліотечній діяльності. У свою чергу, книгозбірні, як соціокультурні та інформаційні інституції зіштовхнулися із рядом викликів цього періоду, зумовленими інформаційними, економічними, безпековими, політичними, та соціальними чинниками, що зумовило необхідність адаптації їхньої діяльності в нових реаліях.

2.3. Організаційно-технологічна адаптація бібліотек до умов пандемійних обмежень

Пандемія COVID-19 та введені карантинні обмеження вплинули на різні соціальні галузі життя, зокрема й на бібліотечну сферу, змінюючи підходи до надання послуг і визначення нових стратегій діяльності. Пандемія змусила бібліотечні установи реагувати на надзвичайні обставини і шукати ефективні способи адаптації до нової реальності. Ця адаптація відбувалась на різних рівнях, включаючи роботу з користувачами, організаційні аспекти та зміни у просторі книгозбірень.

Дисертантом було здійснено дослідження наукових джерел, нормативних документів, звітів бібліотечної діяльності, офіційних сайтів та дописів на сторінках офіційних мереж бібліотек, дописи на сайтах, бібліотечні методичні матеріали та робочі інструкції, що висвітлюють досвід діяльності книгозбірень у період пандемії COVID-19 та результати якого було систематизовано та узагальнено у форматі окремого реферативного огляду, який доступний у електронному форматі [43]. На основі здійсненого аналізу бібліотечного досвіду було виявлено [32] основні виклики для бібліотечної галузі в умовах пандемії та запроваджених карантинних обмежень.

Перш за все, стрімке поширення пандемії COVID-19 призвело до запровадження в Україні карантину, який юридично тривав з 12 березня 2020 р [256] до 30 червня 2023 р. [249] та передбачав низку обмежень. Динаміка подій поставила перед бібліотечними установами низку складних завдань та вплинула на більшість аспектів їхньої діяльності. За словами М. А. Бучина [21], сфера культури стала однією із галузей, які зазнали найбільших негативних наслідків в умовах пандемії через обмеження роботи установ. Але перед суспільством в умовах цього кризового часу постав ряд викликів та нових запитів, і тому бібліотеки як освітні, культурні та інформаційні інституції не могли залишатись осторонь цих кризових подій. Тому УБА у своєму офіційному зверненні закликала бібліотеки організувати дистанційну

роботу та підтримувати користувачів в період невизначеності (<https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/4533-zvernennia-ukrainskoi-bibliotechnoi-asotsiatsii-shchodo-covid-19>).

Швидка зміна традиційних форм обслуговування користувачів та перехід на дистанційний формат роботи та цифровізацію всіх процесів діяльності стало одним із ключових викликів пандемії COVID-19 для бібліотечної галузі. Т. Колеснікова зазначає, що бібліотеки вже мали певний напрацьований досвід роботи із цифровими ресурсами, такими як організація онлайн-зустрічей, комунікація у соціальних мережах та електронною поштою, яке відбувалось шляхом фактичної присутності бібліотекарів у фізичних просторах книгозбірень [150, с. 41]. Але закриття приміщень бібліотек, невизначеність щодо майбутнього та необхідність переходу на дистанційний формат обслуговування користувачів стали справжнім викликом для бібліотечних інституцій. Зокрема, Л. Костенко, В. Копанєва та ін. порушують питання необхідності прискореної адаптації бібліотек до умов нового цифрового середовища [158]. О. Онищенко, наголошує, що нові виклики часу та кризові періоди не повинні ставати бар'єрами для бібліотечних установ, як сучасних мультиресурсних та мультисервісних закладів [227, с. 7].

Відтак, початок дистанційної роботи бібліотечних інституцій зумовив ряд першочергових викликів та нових завдань, які вимагали швидкої реакції та прийняття зважених рішень персоналом книгозбірень, серед яких О. Воскобойнікова-Гузєва називає: необхідність розширення електронних послуг; розробку та впровадження нових онлайн сервісів; інформування про наявні електронні бібліотечні сервіси, забезпечення можливості завантаження інформаційних продуктів, які раніше були у фізичному форматі (наприклад газети, журнали), забезпечення доступ до навчальних онлайн платформ [48, с.55]. І. Смоляр також акцентує увагу, що бібліотеки зіштовхнулися із проблемою необхідності розробки єдиних методологічних механізмів бібліотечно-інформаційного обслуговування; розробки та розширення списку інформаційних бібліотечних продуктів та сервісів [284].

У свою чергу, перехід на дистанційний формат обслуговування та відсутність безпосереднього контакту із відвідувачами активізував необхідність виявлення інформаційних запитів серед віддалених користувачів з метою якісного надання бібліотечних послуг. Це питання піднімають у своїх роботах І. Смоляр [284], О. Матвійчук [204], А. Ржеуський, Н. Кунанець [270], в яких науковці наголошують на тому, що розробка та адаптація бібліотечних сервісів повинна враховувати інформаційні потреби віддалених користувачів шляхом проведення систематичних онлайн опитувань.

Перехід ЗВО на дистанційний формат роботи актуалізував нові виклики для бібліотек, серед яких за дослідженнями бібліотекознавців можемо виділити наступні: необхідність перебудови бібліотечних процесів під нові запити користувачів; продовження інформаційного обслуговування користувачів в онлайн форматі та забезпечення документно-інформаційного супроводу освітньої та наукової діяльності шляхом надання доступу викладачам, науковцям та студентам до електронних ресурсів ; інтеграція бібліотечних сервісів у цифрове середовище університетів; активна участь у формуванні цифрового-освітнього наукового середовища ЗВО; необхідність розширення каналів комунікації із користувачами та організація забезпечення цифрової компетентності як вчителів, так і студентів [133, 150, 329].

В. С. Білоус [16] акцентує увагу на необхідності підтримки наукової спільноти у часи невизначеності шляхом надання науковцям електронного доступу до міжнародних баз даних, здійснювати наукове консультування в онлайн режимі, систематично наповнювати та надавати доступ до електронних бібліотечних порталів, надавати послуги з перевірки документів на анти плагіат у віддаленому форматі. Тобто перехід на дистанційне навчання зумовив ряд нових викликів для бібліотек ЗВО, щодо підтримки безперервного освітнього процесу та інформаційного супроводу студентів, викладачів та науковців.

Швидкий перехід на дистанційний формат роботи бібліотек актуалізував питання широкого впровадження інформаційно-комунікаційних

технологій (далі – ІКТ) у процесі обслуговування користувачів. До таких технологій О. Спірін відносить програмно-апаратні засоби (комп'ютери, мобільні телефони та інші інноваційні пристрої, а також програмне забезпечення, які забезпечують збір, обробку, зберігання та можливість передавати інформацію в електронному вигляді. Зокрема, ІКТ використовуються для підтримки навчального процесу та освітніх досліджень, а також у галузі управління [286, с. 426]. Аналіз джерельної бази продемонстрував, що сучасні дослідники неодноразово наголошували на перевагах використання ІКТ у різних сферах сучасного інформаційного суспільства, що здатні забезпечити підвищення рівня діяльності організацій в умовах сучасної цифровізації [10, 286, 65, !53]. Зокрема, питання застосування ІКТ у діяльності бібліотек розглядають Ю. Горбань [64], Т. Новальська [65, 328] наголошуючи, що цей процес став обов'язковим для забезпечення інформаційних потреб користувачів, а особливо у підтримці освітнього процесу ЗВО; зміцненні освітніх та професійних програм у галузі інформаційних, бібліотечних та архівних досліджень. Зокрема, дослідники підкреслюють, що використання ІКТ сприяє всебічному формуванню розвитку фахівців, що здатні відповідати мінливим вимогам інформаційного суспільства. О. В. Івашкевич говорить про те, що бібліотека в умовах цифрового суспільства не тільки надає вільний доступ до інформаційних ресурсів, а й переосмислює свою місію трансформуючись у інтелектуальний центр та технологічний хаб, надаючи доступ до останніх технологічних напрацювань та можливостей для колективних розробок нових ресурсів [126, с. 55].

В умовах переходу на дистанційний формат роботи, перед бібліотеками виникла проблема належної організації та адміністрування роботи співробітників у віддаленому форматі. Це підтверджується дослідженням Т. Колєснікової [151], в якому науковиця наголошує на тому, що головне завдання кожного керівника бібліотек в умовах карантину полягає у забезпеченні належної роботи віддалених працівників. У свою чергу

дослідниця акцентує увагу на необхідності розробки для бібліотек моделі роботи колективів в умовах дистанційного формату з метою ефективного надання інформаційних, культурних та освітніх послуг своїм користувачам та забезпечення доступу до цифрового контенту бібліотек, як соціокультурних та інформаційних центрів. Також, серед проблем, які значно впливали на ефективність організації роботи бібліотечних колективів в умовах дистанційної роботи з дому О. Воскобойнікова-Гузєва [48] та Т. Колеснікова [151], посилаючись на емпіричні дані результатів анкетувань серед бібліотечних працівників, виділяють загрозу послаблення робочих зв'язків між колегами.

Дистанційне обслуговування та інформаційно-бібліотечний сервіс як інструментарій віддаленого доступу та підтримки користувачів тісно пов'язані з питанням належного забезпечення співробітників, які виконують дистанційну роботу з дому [151, с. 43].

Окрім відсутності нормативного регулювання щодо організації робочих місць бібліотекарів у роботі з дому, виникла проблема належного забезпечення технічними засобами працівників. Про це свідчать результати опитувань, які проводилися рядом дослідників в онлайн режимі серед бібліотечних працівників книгозбірень в період пандемії [214; 120, с. 71].

Перехід бібліотечних колективів на дистанційний формат роботи супроводжувався не тільки організаційними та технічними викликами, а й психоемоційними та фізичними, що були пов'язані із соціальною ізоляцією та невизначеністю щодо майбутнього, інформаційним перевантаженням, страхом хвороби та адаптацією до нових умов роботи [214, с. 179; 348].

Також варто зауважити, що вимушена соціальна ізоляція мала негативний вплив на загальний психоемоційний стан всього суспільства. Серед проблем з якими зіштовхнулося суспільство дослідники виділяють: підвищену тривожність, емоційне напруження та виснаження, сімейні конфлікти, почуття невизначеності, проблема із соціальною комунікацією [187; 185; 247, с. 132]. Тому внаслідок загострення психологічної напруги

серед населення та появою збільшеного запиту на отримання психологічної допомоги перед бібліотеками як соціокультурними інституціями постали нові виклики щодо стабілізації психоемоційного рівня населення шляхом розвитку відповідних бібліотечних практик.

Через стрімке поширення хвороби та психологічні труднощі, пов'язані із змінами в щоденному житті громадян, у інформаційному просторі значно зросла кількість поширення дезінформації та фейків (детальніше про проблему див.: [136, с. 30]. Відтак, новим викликом для бібліотечних установ цього періоду стало посилення забезпечення інформаційної безпеки серед користувачів. Зокрема, Т. Новальська [221] наголошує на тому, що саме бібліотечні установи виступають тими інституціями, які здатні забезпечувати та гарантувати інформаційну безпеку держави і громадян шляхом зберігання, систематизації, аналізу та здійснення перевірки й поширення об'єктивної інформації, науково обгрунтованих знань, тим самим спростовуючи фейки та висвітлюючи правду. У свою чергу В. Медведєва [206] акцентує увагу на нагальній потребі підвищення інформаційної грамотності бібліотеками серед населення з метою здобуття навичок щодо розпізнавання неправдивої інформації, пропаганди та фейкових новин, де особливе місце посідає навчання молодого покоління.

У цьому питанні варто наголосити на тому, що бібліотеки вже мали напрацьований досвід щодо поширення правдивої інформації та спростування фейків з попереднього кризового періоду, а саме в умовах збройного та інформаційного протистояння росії проти України в часи АТО. Тобто тут ми бачимо циклічність викликів для бібліотек в умовах нових суспільних потрясінь, але варто зауважити, що на відміну від періоду АТО, пандемійний досвід набрав більш масштабного характеру щодо поширення фейкової інформації та охопив майже все населення України та за її межами.

В умовах швидкої цифровізації суспільства та стрімкого розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій актуальним у цьому випадку стає питання цифрової грамотності населення щодо правильного управління та

споживання інформаційних та цифрових ресурсів, а особливого значення це питання набрало в умовах дистанційної роботи під час пандемії COVID-19. Тому у цих умовах у суспільства актуалізувався запит на здобуття нових знань та навичок з метою підвищення рівня цифрової грамотності. У свою чергу це зумовило новий виклик для бібліотек, а саме підвищення рівня цифрової грамотності шляхом навчання новим знанням та навичкам своїх користувачів з метою забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів в умовах пандемії. Зокрема, С. Коваленко та Л. Пономаренко [141] підтверджують у своєму дослідженні тезу про те, що пандемія актуалізувала виклик для бібліотек щодо розвитку цифрової освіти серед своїх користувачів. Також В. Дмитричева [87] додає, що бібліотеки є осередками знань та цифрової освіти для своїх користувачів, володіння якими дає можливість не тільки мати технічні уміння, а і відкриває шлях до нових професійних, освітніх можливостей та допомагають бути активними громадянами у цифровому світі.

Окрім питання підвищення цифрових навичок серед своїх користувачів у роботі з інформаційними ресурсами, перед самими бібліотечними фахівцями постала проблема власної цифрової компетенції. Адже перехід до дистанційних форм роботи вимагав володіння набором певних знань у роботі з новими цифровими програмами, такими як платформами відео зв'язку, соціальними мережами, цифровими сервісами та інструментами для комунікації в мережі Інтернет. Зокрема, це питання піднімають у своїх працях М. Толмач [301], І. Давидова, О. Мар'їна [80], С. Хрущ [309], підтверджуючи нашу тезу, що цифрова освіта стала необхідною умовою у діяльності працівників бібліотечної галузі в умовах цифрової трансформації.

В умовах часткового відновлення роботи бібліотечних просторів постало актуальним та першочерговим питання збереження здоров'я та забезпечення безпеки бібліотекарів та відвідувачів під час роботи в умовах дії карантинних обмежень. Зокрема, на цьому питанні наголошують у своїх роботах Л. Воробйова [44], Л. Литвинова [180], О. Воскобойнікова-Гузєва [48], в яких йдеться про необхідність вживання персоналом бібліотек та

користувачами відповідних заходів безпеки щодо мінімізації випадків зараження хворобою.

У цьому питанні більшість дослідників [202; 120] констатували відсутність чи недостатність нормативно-правової документації для чіткого врегулювання роботи бібліотек в умовах пандемії. Зокрема, Л. Матвійчук, В. Горєва та ін. у своєму дослідженні наголошують на необхідності вдосконалення нормативно-правової бази в бібліотечній сфері, яка повинна відбуватися систематичною підтримкою держави [202, с. 317].

Здійснений нами аналіз нормативної документації підтвердив тезу про відсутність чіткого врегулювання діяльності бібліотек у кризовий період, відтак бібліотеки найчастіше користувались офіційними постановами Кабінету Міністрів України (<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zaprovadzhennya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220>), де йшлося серед іншого і про організацію роботи культурних установ під час карантину. Саме ці рекомендації слугували орієнтиром для бібліотек у процесі прийняття рішень та організації роботи в умовах пандемії коронавірусу.

Окремо постало питання фінансової підтримки різних секторів економіки, в т.ч. і культурного в умовах карантину [21]. Українські бібліотеки, які вже і так мали обмежені бюджети та недостатньо ресурсів для задоволення потреб користувачів, стали стикатися із ще більшими труднощами під час пандемії. Зокрема, книгозбірні мали потребу у фінансуванні для закупівлі нових книг, електронних ресурсів, оновлення обладнання й забезпечення кадрами, а зменшення бюджетів у кризовій ситуації створило загрозу доступу до цих ресурсів серед громадян [37]. Нестабільність фінансування спричинила загрозу ефективному управлінню ресурсами та збереженню зайнятості персоналу в бібліотеках. Відтак, О. Воскобойнікова-Гузєва наголошує на тому, що попри показову стійкість бібліотечно-інформаційного сектору до зовнішніх викликів пандемії, певній кількості установ не вдалося повноцінно відновити свою роботу після послаблення карантинних обмежень внаслідок

недостатнього фінансування щоб забезпечити повноцінну безпеку для працівників та відвідувачів відповідно до санітарних вимог [48, с. 57].

Окрім цього, пандемія COVID-19 ускладнила організацію та проведення наукових та культурно-освітніх заходів внаслідок закриття фізичних просторів, тим самим ускладнивши професійну взаємодію та комунікацію між закладами освіти, культури, громадськими організаціями та науковою спільнотою. В. Копанєва у своєму дослідженні наголошує, що наукова комунікація між членами спільноти є найважливішим інструментом розвитку сучасної науки [154, с. 27]. У зв'язку із цим, ще одним викликом цього періоду для бібліотек стало перенесення міжінституційної комунікації у дистанційний формат. На цьому наголошують у своїх дослідженнях Л. Пугач [266], О. Воскобойнікова-Гузєва [50], О. Клименко, О. Сокур [138], В. Копанєва [154], обґрунтовуючи необхідність співпраці та створення нових партнерств з іншими інституціями, з метою обміну інформаційними ресурсами та досвідом, розширення спектра послуг, реалізацію спільних проєктів, що створюють передумови для сталого розвитку бібліотечно-інформаційної галузі у цифрову епоху. Перехід на дистанційний формат роботи актуалізував не тільки питання технічного забезпечення комунікації, а й перегляд та зміну форматів та моделей співпраці.

На основі здійсненого аналізу науково джерельної бази щодо діяльності бібліотек в умовах пандемії COVID-19 та виявлення викликів, які постали перед бібліотечною сферою цього періоду можна ствердити, що цей кризовий період виявився комплексним викликом для галузі. Запровадження карантинних заходів та обмеження роботи установ стало значним поштовхом у швидкій зміні форматів та трансформації напрямків роботи книгозбірень, як відповіді на нові виклики кризового періоду. Саме аналізу бібліотечних адаптивних механізмів та оцінці їхньої ефективності в умовах карантинних обмежень присвячено Розділі 3.2

2.4. Особливості функціонування та стійкості бібліотек в умовах повномасштабного вторгнення

Початок повномасштабного військового вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року спричинив безпрецедентні виклики для українського суспільства, що зумовило трансформацію більшості соціальних сфер, в т.ч. і бібліотечної галузі. Цілеспрямоване знищення рф культурних пам'яток України, а з ними і музеїв, архівів, бібліотек та інших об'єктів культури неодноразово розглядалося українськими науковцями (Б. М. Криволапов [166], І. Возний [31], Н. Калинюк [129], Д. Коваль [142], Н. Іванова, О. Пестрецова [125]), як акт порушення міжнародного гуманітарного права.

Тому цей період не тільки поставив питання про адаптацію інституцій до нових умов роботи, а й змусив боротися за своє існування. Однією з найгостріших проблем стало фізичне знищення бібліотек внаслідок воєнних дій, що спричинило масове скорочення їхньої мережі [128, с. 141].

Аналіз результатів статистичних даних дослідження Національної бібліотеки України імені Я. Мудрого «Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії» (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12400>) щодо втрат бібліотечної мережі дає підстави для висновку про помітне поступове скорочення бібліотечної мережі України. За понад 4 роки повномасштабної війни країною агресором було знищено 2 620 бібліотечних закладів, що складає 19% від загальної кількості бібліотек, що функціонували до лютого 2022 року, зокрема, серед них найбільших втрат зазнали книгозбірні Луганщини, Херсонщини, Запоріжжя та Донеччини (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12400>).

Разом із фізичним частковим пошкодженням або повною руйнацією бібліотечних приміщень, внаслідок військових дій перед бібліотечними інституціями з'явилася загроза втрати бібліотечних фондів. На підставі аналізу та підрахунку даних щодо зруйнованих бібліотечних установ України та їхнє співставлення із електронною системою моніторингу мережі публічних

бібліотек України (ЕСМАР), дослідниками висувуються припущення щодо приблизної кількості втрачених примірників внаслідок військових дій, сума яких складає вже понад 5 млн 841 тис. (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12400>).

Внаслідок окупації частин територій України російськими загарбниками бібліотечні установи втратили зв'язок з українською державною системою управління та міжінституційною комунікацією, що унеможливило виконання своїх функцій відповідно до українського законодавства. Перехід бібліотек під систему управління ворога супроводжувався втратою доступу до єдиної бібліотечної мережі України, а отже і до українських електронних каталогів та автоматизованих бібліотечних систем. Інтегрування книгозбірень до російської бібліотечної мережі супроводжувався заміною кадрів, а також тиском на працівників, внаслідок чого вони переходили до співпраці з окупаційною владою (<https://lib.kherson.ua/biblioteki-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah.htm>).

Також, в умовах тимчасової окупації бібліотеки зазнавали критичних пошкоджень приміщень, втрати бібліотечних фондів та матеріальної бази. Загалом з початку повномасштабного вторгнення часткових втрат матеріально-технічної бази зазнали 443 бібліотеки, а повністю втратили 641 закладів (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12400>).

Також в умовах окупації бібліотеки зіштовхнулися із проблемою належного зберігання бібліотечних фондів. Як зазначає М. Ганченко [54], навіть без руйнувань внаслідок артилерійських обстрілів чи цілеспрямованого знищення, бібліотеки та їх фонди зазнають пошкоджень через брак опалення, води та електрики на окупованих територіях. Таке порушення та недотримання температурно-вологісного режиму необхідного для довготривалого зберігання бібліотечних фондів призводило до швидкого псування документів, а особливо такі умови становили велику загрозу для належного збереження рідкісних та цінних видань.

Окрім фізичної руйнації будівель бібліотечних установ, що опинилася в зоні активних військових дій, ворог почав цілеспрямовану боротьбу із

українською культурою та історією на ТОТ, шляхом пограбування, знищення та вивезення особливо цінних бібліотечних фондів у невідомих напрямках. За висновком Т. Новальської, бібліотеки, як соціальний інститут історичної пам'яті народу, виконують важливу роль у збереженні знань та поширенні інформації серед громадян. Саме тому бібліотеки одні із перших підпадали під удари соціальних викликів суспільства [223, с. 225]. Відтак, в умовах окупації бібліотечними працівниками неодноразово фіксувалися випадки знищення або свідомого псування літератури ворогом, наприклад використання книг та документів для розпалювання багать, написання власних текстів на сторінках, пограбування та вивезення особливо цінних видань [171, с. 109].

Починаючи з 2014 року росія на ТОТ України веде безпрецедентну та цілеспрямовану політику русифікації місцевого населення шляхом викорінення української самоідентичності та нав'язування проросійських наративів [123, с. 65]. За даними А. Потіхи, окупанти формують спеціальні списки заборонених імен українських історичних діячів, зокрема серед них І. Мазепа, С. Петлюра, Р. Шухевич, В. Чорновіл. Знайдені книжки вилучаються із бібліотек і спалюються або вивозяться у невідомому напрямку [250, с. 60].

Замість знищеної української літератури російська влада створює спеціальні програми щодо наповнення російськими ідеологічними книгами бібліотечних фондів. А. Потіха фіксує, що в останні роки росією видається велика кількість літератури, яку завозять та наповнюють бібліотечні фонди на окупованих територіях з метою пропаганди і поширення сфальсифікованої інформації [250, с. 68]. Також окупаційною владою ведеться активна політика щодо перейменування назв бібліотек на проросійські, заміни робочих кадрів та комплектування бібліотечних фондів відповідно до освітньої політики держави-окупанта [81, с. 260].

Варто наголосити, що на сьогодні на ТОТ бібліотеки стали одним із основних інструментів поширення пропаганди та нав'язувань кремлівських наративів, особливо серед дітей та молоді, оскільки на захоплених територіях більшість шкіл не має можливості поновити повноцінний освітній процес. Ці

дані цілком комутуються із висновком М. Закірова про те, що використання пропаганди здійснюється з метою формування певного світосприйняття, яке відповідатиме поглядам рф, а також передбачатиме реакцію людей на певні політичні рішення влади [107, с. 27].

Тому в умовах окупації бібліотеки зіштовхнулися із проблемою не тільки фізичного виживання, а й боротьби за збереження бібліотечних фондів та захисту українського слова, а з ним і спроб збереження української ідентичності місцевого населення в умовах системного знищення, розграбування, ідеологічного контролю та тиску з боку незаконної окупаційної влади. Поряд із фізичним знищенням бібліотечних просторів, ворог веде активну політику русифікації книгозбірень з метою витіснення українського інформаційного простору, де книгозбірні стали основним інструментом поширення ворожих наративів країни-агресора та зросійщення місцевих мешканців.

Водночас, звільнення українських земель від російської окупації супроводжувалось рядом нових викликів для бібліотек, що передбачали першочергове відновлення їхньої роботи та повернення до української бібліотечної системи. Українськими науковцями Є. Г. Кабаренковою [127] та Л. Ковальською [144] наголошується, що бібліотеки на деокупованих територіях потребують особливої підтримки з боку влади, місцевих громад на українського суспільства. Першочерговими завданнями для бібліотечних інституцій на цих територіях стає відновлення пошкоджених приміщень, систем опалення, бібліотечної матеріально-технічної бази, книжкових фондів, забезпечення приміщень альтернативними джерелами світла через відсутність стабільного електропостачання в цих регіонах. Тому окрім державних програм, щодо відновлення бібліотек на окупованих територіях, керівникам книгозбірень варто посилити співпрацю із донорами та спонсорами, що забезпечить залучення додаткового фінансування для пришвидшеного відновлення закладів [337, с. 18].

Також одним із суттєвих викликів для бібліотек на деокупованих територіях став дефіцит кадрів [254; 12]. Зауважимо, що тенденція гострої нестачі кадрів також супроводжується наслідками економічної кризи в Україні та низької оплати праці, що зумовлює відтік кадрів, відсутність мотивації у цій професії для молоді і в результаті це призводить до зниження якості бібліотечних послуг [167].

Тут варто підкреслити, що проаналізований досвід роботи бібліотек на окупованих територіях засвідчив, що книгозбірні стали одним із основних інструментів поширення та нав'язування проросійської ідеології, наративів, фейків та потужного інформаційного впливу на місцеве населення. Тому після деокупації територій поновлення бібліотечної мережі повинно стати пріоритетним напрямком державної політики. Оскільки, як підкреслює Є. Кабаренкова, бібліотечні простори виконують важливу інформаційну, культурну та соціальну роль в громадах, стаючи місцями для комунікації, освіти, навчання новим навичкам та осередками патріотизму серед місцевого населення. Тому до процесу швидкого та ефективного відновлення бібліотек на деокупованих українських землях потрібно активно залучати громадськість, волонтерів, бізнес, книголюбів, міжнародні організації та фінансові фонди [128, с. 147].

В умовах початку повномасштабного вторгнення зросло як внутрішнє переміщення [111, с. 56], так і вимушене тимчасове припинення роботи багатьох установ, не виключенням стали і бібліотеки, що у свою чергу це зумовило актуалізацію дистанційної роботи закладів для відновлення комунікації із своїми користувачами та забезпечення безперервного бібліотечного процесу [250, с. 56], тому в умовах кризового періоду продовження роботи бібліотечних інституцій була вкрай важливою [96].

Варто наголосити, що цей процес був не принципово новим для бібліотечних установ. Значним поштовхом у формуванні нових адаптивних механізмів в умовах переходу до дистанційного формату роботи став кризовий період карантинних обмежень внаслідок поширення пандемії COVID-19. Саме

завдяки набутому досвіду організації роботи у дистанційному режимі бібліотечні інституції змогли швидко адаптуватися до воєнних викликів та продовжити свою діяльність у віддаленому форматі.

Але попри це перед бібліотеками постали нові виклики, що були зумовлені військовими діями всередині країни. Зокрема, першочерговим завданням стало налагодження роботи та створення нових моделей координації працівників у віддаленому форматі, які були змушені евакуюватися з місць постійного проживання в інші міста України або виїхати закордон внаслідок активних бойових дій та тимчасової окупації територій (<https://oth.nlu.org.ua/?p=7102>). Тому перед керівництвом книгозбірень виникло питання налагодження комунікації та професійної взаємодії між працівниками та контроль за виконанням професійних обов'язків для забезпечення безперервності бібліотечної діяльності установ в умовах військового стану.

Систематичні ворожі обстріли, загроза пошкодження будівель бібліотек та окупації територій призводить до втрати бібліотечних фондів, особливо рідкісних та цінних видань, архівних документів та краєзнавчих колекцій. Зокрема, Т. Новальська наголошує, що в умовах повномасштабного вторгнення головним пріоритетом стає збереження та захист історичних та культурних пам'яток, які визначають місце українського народу в європейському культурному просторі [221, с. 235]. Тому ці умови актуалізували перед бібліотеками необхідність забезпечення збереження та захисту бібліотечних фондів, а також посилення ролі цифровізації бібліотечних колекцій шляхом використання новітніх технологій. Зокрема, на прискореній цифровізації масивів наукової інформації в умовах небезпеки знищення документальної спадщини і культури наголошує у своєму дослідженні В. Горєва, наголошуючи, що це забезпечить інтелектуальну підтримку різних напрямів діяльності держави [70, с. 80]. На посиленій цифровізації бібліотечних колекцій в європейських інституціях в умовах війни, що включають представлення документів історії нашої країни, зокрема

українського визвольного руху, наголошують О. Григоревська, Ю. Половинчак, В. Удовик, посилаючись на результати здійсненого дослідження європейських цифрових колекцій [78, с. 192].

У свою чергу, в умовах повномасштабної війни, окрім втрати фізичних фондів, зросла загроза ворожих кібератак з метою незаконного доступу в інформаційні системи, що може призвести до втрати цифрових ресурсів. За даними І. Мальцевої [188, с. 37], з перших днів повномасштабного вторгнення значно зріс рівень кібератак на українські ресурси, які завдають великих проблем інформаційному простору та ресурсам з парадоксальними наслідками

Також А. Ржеуський наголошує, що питання забезпечення інформаційної безпеки, як користувачів, так і бібліотечних ресурсів є головною задачею працівників книгозбірень в умовах війни, де особлива увага повинна приділятися захисту мереж та баз даних бібліотек від несанкціонованого доступу; захисту конфіденційної інформації; резервному копіюванню даних; підвищенню інформаційної компетенції співробітників [270, с. 5]. У свою чергу Ю. Горбань, Т. Новальська та ін. на основі проведеного опитування серед фахівців публічних бібліотек України виявили критичну прогалину в захисті кіберпростору книгозбірень. Зокрема, більшість установ працюють без офіційної політики кібербезпеки та штату персоналу з інформаційних технологій. Внаслідок цих проблеми інформаційні ресурси бібліотечних установ мають високий рівень вразливості до наслідків застосування фішингових атак [345]. Тому в умовах загрози кібератак зі сторони країни-агресора, перед бібліотечними інституціями та державою виникла нагальна потреба у забезпеченні збереження та захисті електронних бібліотечних ресурсів для запобігання їхньої втрати.

Паралельно із цілеспрямованими та системними кібератаками на українські інформаційні ресурси, росія почала вести активну політику поширення неправдивої інформації та фейків з метою маніпуляції суспільною свідомістю, підривом довіри до державних органів влади, поширення російських наративів та фальсифікації історичних фактів та посіяння паніки

серед населення. Тому цей період актуалізував питання захисту інформаційного простору України та поширення правдивої інформації бібліотеками серед суспільства. Зокрема, дослідники наголошують, що бібліотеки як інформаційні інституції, виступають надійними гарантами інформаційної безпеки держави, що володіють великими масивами інформації та здатні ефективно працювати з ними, а також активно приймати участь у поширенні об'єктивної та правдивої інформації, спростуванні фейків та висвітленні правдивих історичних фактів [221, с. 222]. Також В. Удовик на прикладі ФПУ НБУВ, наголошує на важливості формування та збереження бібліотечних колекцій, документальних ресурсів інституту президенства України та їхнє поширення та популяризацію серед науковців та громадськості з метою об'єктивного формування образу української держави [305, с. 195]. Тому ми погоджуємося із словами Т. В. Новальської, що інформаційне протистояння російській агресії актуалізувало перед бібліотеками набуття нових цифрових функцій супротиву (впровадження нових електронних сервісів та послуг; створення та збільшення кількості інформаційних заходів; актуалізації міжнародної співпраці щодо обміну досвідом; посилення захисту культурної спадщини), що у свою чергу здатне посилити забезпечення оборони національного суверенітету держави [222, с. 75].

В умовах інформаційної війни, яку розв'язала росія проти України, головним питанням постав розвиток критичного мислення та набуття навичок перевірки інформації серед суспільства. Якщо досвід бібліотек з навчання медіаграмотності користувачів та персоналу книгозбірень в період COVID-19 був переважно з акцентований на здобутті нових цифрових знань та навичок роботи з електронними інформаційними ресурсами в умовах дистанційної роботи, перевірку інформації щодо поширення неправдивої інформації та фейків стосовно перебігу епідеміологічної ситуації в країні та світі в умовах карантину, то в умовах гібридної інформаційної війни він набув нового змісту. Зокрема, генеральним директором ЮНЕСКО Одрі Азуле наголошується на

важливій ролі бібліотек в сучасному інформаційному просторі, як головних навігаторів серед великих масивів інформації та актуалізації ролі у розвитку медіаграмотності серед населення [354]. Водночас, Т. Гранчак у своїй праці говорить про важливість формування навичок критичного мислення та роботи з інформацією серед суспільства з метою запобігання та уникнення інформаційних маніпуляцій свідомістю в умовах інформаційної війни [76, с. 40].

В умовах ведення активної фази інформаційної війни росії проти України, що супроводжується системними спробами нав'язування російської пропаганди та насаджування власної культури, ідеології та історії серед українського суспільства, виникла критична необхідність захисту інформаційного простору та позбавлення російського сліду в культурній сфері України. Це спричинило появу нового виклику для бібліотечних установ та актуалізувало необхідність заміщення радянської та російської літератури у своїх фондах. В умовах війни актуалізація бібліотечних фондів стає необхідністю для забезпечення інформаційної безпеки української державності та запобігання поширення серед суспільства проросійських поглядів [268].

Як узагальнює О. Петренко, перший етап заміщення книжкових фондів відбувався ще після революції Гідності у 2013-2014 році під впливом загальної декомунізації, коли з бібліотек почали вилучати книги, що пропагували радянську ідеологію [240]. Але на сьогодні одна із проблем актуалізації книжкових фондів у бібліотеках України є наявність великої кількості примірників літератури, що підлягає під вилучення. Зокрема, Т. Яворська, посилаючись на статистику щодо наповнення бібліотечних фондів, зазначає, що в українських книгозбірнях на сьогодні може бути від 45% до 60% російськомовних документів (що включають також книги, періодичні видання та ін. носії інформації) [325, с. 65].

Окрім постійних спроб цілеспрямованого знищення росією культурної спадщини України та веденням інформаційної війни з метою підриву

української державності, на підконтрольних територіях українській владі посилювались системні та безперервні атаки ракетами та дронами ворогом на енергетичну та газову інфраструктуру України з метою послаблення військового потенціалу України та створення економічної та гуманітарної кризи [17]. Внаслідок таких дій в країні виникли тривалі перебої з постачанням електроенергії та тепла в заклади соціальної інфраструктури та житлові будинки, що стало справжнім випробуванням для всього суспільства.

Погодимося із А. Ржеуським у висновку про те, що відсутність електроенергії стала серйозним викликом для бібліотек цього періоду, що унеможливлювало стабільну роботу бібліотечних серверів та надання інформаційних послуг (зокрема і в умовах дистанційного обслуговування) та ускладнювало доступ до цифрових ресурсів безпосередньо у приміщеннях книгозбірень [270, с. 17]. Також серед інших проблем, що пов'язані із відсутністю електроенергії та опалення, бібліотечні фахівці відзначають: неможливість забезпечити електроживленням бібліотечне обладнання для продовження повноцінної роботи працівників (здійснювати реєстрацію користувачів та обслуговування, оцифровувати рідкісні та цінні видання, проводити бібліотечні заходи тощо); недостатнє фінансування для закупівлі та використання альтернативних джерел живлення (заправлення паливом генераторів, павербанків, зарядних станцій), а також відсутність території для встановлення генераторів відповідно до вимог безпеки; зниження температури в приміщеннях книгозбірень до +5-12°C, що унеможливлює повноцінну роботу працівників бібліотек та довготривалого знаходження відвідувачів (<https://chytomo.com/bez-elektryky-ale-z-chytachamy-iak-biblioteky-ukrainy-pratsiuvaly-tsiiei-zymy/>). Окрім цього Л. Туровська [303, с. 275] наголошує, що затяжні блекаути та відсутність теплопостачання також призвели до критичного зменшення кількості відвідувачів в бібліотеках, що посилює роль дистанційного обслуговування користувачів.

Також варто зауважити, що відсутність електроенергії і тепла здійснило негативний вплив на належне зберігання бібліотечних фондів через

неможливість підтримувати відповідний рівень вологості та температурний режим в приміщеннях книгозбірень. Зокрема, у повідомленні ІФЛА зазначається, що бібліотечні матеріали, які зроблені із органічних речовин (папір, пергамент, деревина або шкіра) дуже схильні до пошкоджень внаслідок впливу надмірної вологості. Тобто в умовах відсутності електропостачання та опалення бібліотечні працівники не мали змоги підтримувати належні умови, що відповідають стандартам зберігання книжкових фондів, що у свою чергу зумовило загрозу псування колекцій та їхнього швидкого старіння.

Повномасштабне вторгнення актуалізувало питання забезпечення безперервності бібліотечного процесу та безпеки персоналу бібліотек і користувачів в умовах постійних повітряних тривог, загрози ракетних обстрілів та ударів ворожих дронів, що може призвести до руйнації будівель та загрози втрати життя. Також у цих умовах виникла проблема наявності та облаштування належних укриттів для бібліотечних колективів та відвідувачів під час сигналів повітряних тривог, що унеможливлювало забезпечення безпечного перебування в приміщеннях книгозбірень (<https://www.goethe.de/prj/lek/uk/dos/bup.html>). Ці виклики зумовили зміну режиму роботи бібліотек, призупинення обслуговування користувачів у випадку повітряних тривог та евакуації до найближчих укриттів (<https://www.nbuv.gov.ua/node/6061>), що порушило безперервність бібліотечного процесу.

Російське військове вторгнення, ведення активних бойових дій та незаконна окупація українських територій призвела до економічної кризи в Україні, що супроводжувалось перерозподілом бюджетних коштів та направлення більшого фінансування на оборонний сектор, забезпечення ліквідації наслідків війни та відновлення житлової інфраструктури [178]. Це зумовило обмеження державних коштів щодо фінансування інших галузей, зокрема і сфери культури, що вплинуло на діяльність бібліотек. В. Горєва у своєму дослідженні також акцентує увагу на зменшенні бюджетного

фінасування бібліотечної галузі, що у свою чергу зумовило необхідність оптимізації роботи в умовах військових дій [70, с. 77].

Авторами аналітичного звіту щодо діяльності бібліотек в умовах системної кризи зазначається, що економічні наслідки спричинили недофінансування бібліотечного сектору, зокрема це вплинуло на оновлення книжкових фондів, бібліотечної матеріально-технічної бази, ремонт приміщень та сервісів, низьку оплату праці. Також дослідники наголошують на проблемах прифронтових громад, що мають слабшу фінансову базу через відтік населення, зниження місцевих бюджетів, системне пошкодження закладів культури внаслідок ворожих обстрілів та спрямування владою місцевих бюджетів на забезпечення першочергових безпекових заходів [167, с. 2-8].

Ще одним наслідком фінансової кризи в країні для бібліотечної мережі стала проблема закупівлі нових книг, особливого загострення ця проблема набула в умовах актуалізації фондів, коли книгозбірні потребували нових примірників [258].

Повномасштабне вторгнення викликало високу хвилю міграції серед українського населення, як в межах країни, так і закордон через вимушену евакуацію внаслідок безпекової ситуації в регіонах на більш безпечні території [113, с. 122; 117]. Тут варто наголосити, що робота з ВПО не була принципово новим напрямком у діяльності бібліотек. Ще з початку російської військової агресії у 2014 році, бібліотеки вже напрацьовували механізми роботи та підтримки ВПО, але ця діяльність здебільшого відбувалась на регіональному рівні. Від 22 лютого 2022 року в Україні стрімко зріз рівень ВПО, це явище набуло загальнонаціонального характеру. У цих умовах перед бібліотеками виникли нагальні потреби у адаптації наявних та розробці нових напрямків роботи щодо підтримки ВПО та біженців за кордоном, шляхом розширення інформаційних, освітніх, психологічних та культурних послуг.

Водночас поряд із зростанням кількості українських біженців за кордоном спостерігалось посилення процесів наукової міграції, яка за

визначенням Л. Костенко, В. Копанєвої та ін. не була принципово новим феноменом для України, але в умовах повномасштабного вторгнення набула особливого характеру [159].

В. Мамедова надає власну дефініцію явища переміщення закладів культури та освіти в умовах російсько-української війни, називаючи це культурною релокацією, що має на меті збереження та відтворення матеріальних і духовних цінностей на нових територіях [189, с. 94]. Варто зауважити, що на відміну від попереднього досвіду 2014 року, коли відбулась перша хвиля переміщення закладів культури в безпечні тиллові регіони України, на початок війни 2022 року переміщення закладів та відновлення їхньої діяльності супроводжувалось в умовах повномасштабного вторгнення та загрози ракетних обстрілів та атаки ворожими дронами. Тому бібліотеки зіштовхнулись в умовах релокації не тільки із викликами пов'язаними із забезпеченням переміщення своїх фондів, матеріально-технічних баз та колективів, а й спробами відновлення безперервного бібліотечного процесу в нових громадах в умовах нестабільної безпекової ситуації.

Суттєво зросла і чисельність військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин, та військових, що були звільнені з полону. Більшість дослідників відносить ці категорії населення до найбільш вразливих, що потребують особливої уваги, підтримки та захисту з боку держави та соціально-культурних інституцій [259]. Тому це актуалізувало потребу щодо підтримки вразливих категорій населення, зокрема і бібліотечними установами як соціокультурними інституціями.

На необхідності підтримки бібліотеками в умовах збройного протистояння росії проти України найбільш вразливих категорій населення наголошує у своїй роботі Л. Литвинова, зазначаючи, що це сприятиме покращенню соціалізації та інтеграції цих категорій населення у суспільство, а також позитивно вплине на їхній добробут. Попри це, науковиця виокремлює ряд викликів для бібліотечних установ у роботі із вразливими категоріями населення, виокремлюючи серед них: створення безпечних просторів для

психологічного та соціального відновлення, потреба у навчанні персоналу, розширення та заснування нових напрямків соціокультурної діяльності, посилена співпраця з іншими організаціями [181, с. 112].

Повномасштабної війна росії проти України викликала масове зростання психологічного навантаження серед населення України [73, с. 6]. Тому ці наслідки військових дій актуалізували збільшений запит на психологічну підтримку та відповідну необхідність у створенні та реалізації програм відновлення психоемоційного рівня суспільства. І. Беззуб наголошує на особливій ролі бібліотек, як соціокультурних просторів, у напрямку підтримки та відновлення ментального здоров'я громадян в умовах військових викликів шляхом застосування всіх інформаційних ресурсів та можливостей книгозбірень, зокрема шляхом надання інформації, поширення знань, забезпечення соціальної та психологічної підтримки у співпраці із фахівцями [331, с. 91]. Це вимагало від бібліотечних установ, як безпечних просторів психосоціальної підтримки, необхідність перегляду, розширення та диференціації напрямків діяльності відповідно до особливостей запитів на допомогу різних категорій населення, щодо психологічного відновлення ментально здоров'я та емоційного благополуччя.

Також варто зауважити, що початок російської військової агресії зумовив безпрецедентні виклики для всього суспільства, що вимагало активізації та посилення згуртованості населення щодо захисту національного суверенітету та державної цілісності країни. У свою чергу це зумовило необхідність перегляду бібліотеками своїх традиційних напрямків роботи та переорієнтацію їх на допомогу та підтримку національного супротиву в умовах військового протистояння. В першу чергу, бібліотеки зіштовхнулися із викликом адаптації своєї волонтерської діяльності, яка у мирний час, за словами Л. Прокопенко, полягала у створенні інформаційних та культурних благодійних проєктів, акцій, створенні бібліотечних ініціатив та залучення до них користувачів. Перший поштовх до трансформації напрямків волонтерської діяльності відбувся в період початку АТО на сході України та

мав більш локальний характер, коли бібліотеками почалося започаткування нових проєктів щодо допомоги військовим та ВПО [262, с.61]. На початку 2022 року воєнні реалії поставили перед бібліотечною спільнотою нові виклики, що вимагали швидкої адаптації наявних, створення та масштабування нових напрямів бібліотечного волонтерства для підтримки загальнонаціональної обороноздатності України.

Отже, повномасштабне вторгнення росії на територію України зумовило ряд безпрецедентних викликів для бібліотечних інституцій. Варто зауважити, що частина цих викликів виявилася принципово не новими для бібліотечної сфери країни, а повторювали вже проблеми, з якими стикалися книгозбірні у періоди АТО та COVID-19 протягом 2014 – початку 2022 р.р., що були більш детальніше розкриті у Розділі 2.2 та Розділі 2.3. Тобто це створило практичне підґрунття для розширення наявних та реалізації нових напрямків бібліотечної діяльності у підтримці національної стійкості та спротиву в умовах військового стану.

Висновки до розділу 2

Виявлені закономірності та результати досліджень діяльності бібліотек в умовах кризових явищ й основних викликів з якими зіштовхувалися книгозбірні у процесі роботи далі узагальнюються та доповнюються результатами попередньо проведених автором дисертації наукових розвідок [34, 36].

Зокрема, вивчення історичного досвіду діяльності бібліотек в Україні та за її межами в умовах суспільних потрясінь стало важливим джерелом для розуміння ролі бібліотечних установ у збереженні національної культури, освіти та ідентичності. Досвід роботи бібліотек у період поширення масштабних інфекційних захворювань у XIX ст. відображає комплексні наслідки таких хвороб на культурне життя та громадські інституції. Водночас, він показує, як вироблення адаптивних механізмів щодо мінімізації ризику

зараження відвідувачів та співробітників допомагали бібліотекам залишатися доступними для користувачів, незважаючи на потенційні ризики, забезпечуючи можливість доступу до інформації [36].

Що ж до головних викликів, з якими стикалися бібліотеки у воєнний час, то такими визначено фізичне знищення приміщень і фондів, цензурні обмеження, вилучення книг, дефіцит ресурсів, кадрові проблеми та ідеологічний тиск. Попри ці труднощі, бібліотечна та видавнича діяльність продовжувалася завдяки міжнародній підтримці, кооперативним ініціативам, самоорганізації бібліотечних працівників та приховуванню фондів.

Проаналізований досвід дає змогу говорити, з одного боку, про тяглість традиції збереження культурної спадщини та виховання національної свідомості українських емігрантів через бібліотечні та ширше – книжкові практики. З іншого боку, слід враховувати відмінності досвідів, відтак – пов'язаних із ними практик на різних територіях України та в різні історичні періоди. Досліджені обставини та характеристики засвідчують важливу роль бібліотек і книжкової культури у підтримці національної пам'яті та спадщини, громадянської стійкості та опірності в кризових умовах, що є важливим для адаптації сучасних бібліотечних практик до викликів сьогодення [34].

Для виявлення та систематизації суспільних викликів для бібліотечних інституцій на сучасному етапі розвитку суспільства, нами було здійснено науковий аналіз та виявлення основних викликів для бібліотечної галузі за останні 12 років в умовах масштабних суспільних потрясінь, що були зумовлені початком АТО на сході України та анексією рф АР Криму у 2014 році, пандемією COVID-19 та введеними карантинними обмеженнями, початком повномасштабного військового вторгнення росії в України 24 лютого 2022 року.

За результатами проведеного аналізу було виявлено, що кожний кризовий етап та виклики, які поставали перед бібліотеками, були не принципово новими, а доповнювали, розширювали та ставали практичним підґрунтям для швидкої реакції та адаптації на виклики наступного періоду.

В першу чергу перед бібліотечними інституціями постали безпекові ризики, внаслідок руйнації приміщень, загрози життю працівників та відвідувачів. Окрім цього бібліотеки зазнавали ресурсних втрат, зокрема, втрату бібліотечних фондів внаслідок пошкодження будівель, втрати матеріально-технічної бази, кадрові втрати та фінансова нестабільність.

Особливої загрози бібліотеки зазнавали на ТОТ України, де вони стикалися із російською цензурою через системний контроль та знищення бібліотечних фондів, зокрема книг про історію України, історичних українських постатей або українських письменників.

Ще одним викликом для бібліотек цього періоду стала релокація закладів, що вимагало від книгозбірень організацію безпечної евакуації книжкових фондів, переміщення працівників та подальшого пошуку шляхів відновлення безперервного бібліотечного обслуговування користувачів на нових територіях. На відміну від публічних бібліотек, окремим викликом переміщених бібліотек ЗВО стало забезпечення безперервного освітнього процесу у дистанційному форматі для студентів та викладачів, які залишились або на окупованих територіях, або евакуювалися в інші регіони України. Цей виклик став поштовхом для бібліотечних установ у розробці та напрацюванні нових напрямків підтримки дистанційного освітнього процесу.

Наступна група викликів, що постали перед бібліотеками в умовах цього періоду були соціально-комунікаційні. Внаслідок появи та стрімкого збільшення кількості ВПО, військовослужбовців, ветеранів АТО та членів сімей військових, які потребували комплексної інформаційної, соціальної та психологічної допомоги, що зумовило перегляд бібліотеками існуючих та напрацювання нових механізмів та напрямків роботи, які орієнтовані на підтримку цих груп осіб, враховуючи особливості та специфіку їхніх потреб.

Також погіршення загального психоемоційного стану суспільства внаслідок військових дій на сході України та зростання потреби в психологічній підтримці серед громадян зумовило необхідність розробки

нових напрямків роботи у питанні надання психосоціальної підтримки користувачам.

Інформаційна війна поставила перед бібліотеками ряд першочергових викликів, серед них: захист інформаційного простору держави, навчання медіаграмотності населення, збереження і поширення національної пам'яті та української ідентичності, що стало значним поштовхом у трансформації та адаптації напрямків роботи відповідно до нових викликів.

Наступним масштабним кризовим періодом стала пандемія COVID-19 та введені карантинні обмеження, що на відміну від попереднього кризового етапу, який мав здебільшого локальний характер, новий – став загальнонаціональним викликом та призвів до фізичного закриття бібліотечних просторів. У свою чергу, це зумовило швидку зміну традиційних форм обслуговування користувачів та перехід на дистанційний формат роботи, що в подальшому супроводжувалось посиленою цифровізацією та активним впровадженням ІКТ у всі процеси бібліотечної діяльності.

Перехід на дистанційний формат обслуговування користувачів поставив перед книгозбірнями ряд викликів, серед яких: необхідність розширення електронних послуг; розробка та впровадження нових онлайн сервісів; популяризація своїх цифрових послуг; виявлення інформаційних потреб серед віддалених користувачів. Водночас, бібліотеки ЗВО зіштовхнулися із необхідністю безперервного інформаційного забезпечення освітнього процесу, що включає забезпечення інформаційної підтримки та розширення каналів комунікації із студентами та викладачами, формування цифрового освітнього середовища ЗВО, забезпечення доступу користувачам до освітніх цифрових платформ та електронних ресурсів та підтримка наукової діяльності.

Посилена цифрова трансформація бібліотечної галузі в умовах пандемії, актуалізувала питання постійного навчання та підвищення рівня роботи із інформаційними ресурсами бібліотечними фахівцями, що стало важливими у побудові віртуального простору бібліотеки та створенні нових цифрових сервісів для обслуговування користувачів.

В умовах переходу на дистанційний формат роботи, перед бібліотеками виникли проблеми належної організації та адміністрування роботи співробітників у віддаленому форматі; забезпечення технічними засобами фахівців; відсутність державного регулювання щодо організації домашніх робочих місць бібліотекарів. Також в умовах дистанції роботи з дому бібліотечні фахівці зіштовхнулися із психоемоційними та фізичними проблемами, що були пов'язані із соціальною ізоляцією та невизначеністю щодо майбутнього, інформаційним перевантаженням, страхом хвороби та адаптацією до нових умов роботи.

Ще одним викликом для бібліотечних установ в умовах цього періоду стало забезпечення інформаційної безпеки та навчання цифровій грамотності населення внаслідок зростання рівня поширення дезінформації та фейків щодо пандемії COVID-19 у інформаційному просторі. Цей виклик, порівнюючи із попереднім досвідом в період АТО, змінив лише зміст, але залишився актуальним для бібліотечної галузі та зумовив трансформацію та масштабування вже набутого досвіду.

Початок повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року зумовив ускладнення та масштабування викликів до загальнодержавного рівня. Зокрема, війна спричинила необхідність тимчасового закриття бібліотечних просторів через безпекову ситуацію та необхідність забезпечити безперервність бібліотечного процесу в умовах дистанційного формату. Перед бібліотеками постали нові виклики, що були зумовлені військовими діями всередині країни, зокрема, необхідністю налагодження роботи та створення нових моделей координації працівників у віддаленому форматі, які були змушені евакуюватися з місць постійного проживання в інші регіони України або виїхати закордон.

Внаслідок військових дій значно зросла загроза часткового пошкодження або повної руйнації бібліотечних закладів; втрати бібліотечних фондів; пошкодження матеріально-технічної бази та тимчасової окупації частин територій супротивником, що у свою чергу посилює роль збереження

та захисту бібліотечних фондів, а також пришвидшення цифровізації бібліотечних колекцій.

Водночас, на ТОТ України країна-агресор повторювала свій попередній досвід щодо зачищення інформаційного простору, заміщення знищених фондів російською літературою, заміною фахівців у бібліотеках, де книгозбірні стали одним із основних інструментів інформаційного впливу на місцеве населення.

На деокупованих територіях України перед бібліотеками поставали першочергові виклики відновлення їхньої роботи; повернення до української бібліотечної системи, а також спроби побороти високий дефіцит кадрів.

Російська військова агресія масштабувала перед бібліотеками інформаційні виклики, пов'язані із загрозою ворожих кібератак, поширення неправдивої інформації та фейків. Тому цей виклик не тільки зумовив продовженням захисту інформаційного простору України та поширення правдивої інформації бібліотеками серед суспільства, а й актуалізував питання розробки нових інформаційних ресурсів та їх масштабування на загальнодержавному та світовому рівнях.

Також в умовах системних інформаційних загроз, дистанційного формату обслуговування користувачів та швидкої цифровізації багатьох суспільних процесів, що зумовило заснування, розширення та масштабування бібліотеками нових напрямків навчання медіаграмотності населення та разом із цим посиленого підвищення цифрових компетенцій самих бібліотечних фахівців.

Для забезпечення інформаційної безпеки української державності та запобігання поширення серед суспільства проросійських поглядів перед бібліотеками постав виклик актуалізації фондів.

Водночас, повномасштабне вторгнення спричинило ряд безпрецедентних та нових викликів для бібліотечної мережі України, зокрема: забезпечення безперервного бібліотечного процесу під час довготривалих блекаутів в умовах відсутності електроенергії та тепла, що ускладнювало

роботу працівників, обслуговування користувачів та дотримання умов належного зберігання бібліотечних фондів.

Загальнодержавного масштабу набув виклик роботи та забезпечення безпеки персоналу бібліотек і користувачів в умовах постійних повітряних тривог, загрози ракетних обстрілів та ударів ворожих дронів, що здійснило вагомий вплив на діяльність бібліотечних інституцій.

Разом із цим, набули масштабування виклики, пов'язані із стрімким зростанням кількості ВПО, військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин. Новими для бібліотек в умовах цього періоду стали виклики, пов'язані із появою нових соціальних категорій користувачів населення, зокрема, стрімке збільшення кількості українських біженців закордоном, а також військових, що були звільнені із російського полону. Їх особливі соціальні, економічні, фізичні та психологічні потреби актуалізували питання залучення додаткових ресурсів для створення бібліотеками механізмів та диференційованих напрямків роботи із цими групами.

Повномасштабне вторгнення актуалізувало виклик психологічної підтримки населення бібліотеками.

Окремого розвитку в умовах повномасштабної війни набув виклик релокації бібліотек. Окрім масштабування такого досвіду, варто зауважити, що на відміну від попередньої першої хвилі переміщення бібліотек у період після 2014 року, коли переміщення закладів культури відбувалось в безпечні тиллові регіони України, на початок війни 2022 року переміщення книгозбірень та відновлення безперервного бібліотечного процесу в нових громадах супроводжувалось в умовах нестабільної безпекової ситуації.

Ще одним викликом для бібліотечної спільноти на початку 2022 року, в умовах активізації та посилення згуртованості населення щодо захисту національного суверенітету та державної цілісності країни, стала швидка адаптація наявних, створення та масштабування нових напрямів бібліотечного волонтерства для підтримки загальнонаціональної обороноздатності України.

Отже, здійснений науковий аналіз щодо виявлення та систематизації суспільних викликів для бібліотечної галузі в умовах кризових періодів на різних етапах суспільного життя дає змогу стверджувати про їхню циклічність, доповнення один одного, зміну інтенсивності впливу та форм прояву, що надавало бібліотечним установам практичне підґрунтя для вироблення ефективних механізмів роботи та швидкої адаптації до нових викликів наступних етапів.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІБЛІОТЕК В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

3.1 Бібліотечні сервіси для соціальної адаптації, реінтеграції та підтримки постраждалого від війни населення

Упродовж останніх 10 років важливим аспектом українських суспільних відносин є зростання кількості людей із безпосереднім досвідом бойових дій та прямих чи опосередкованих наслідків цього досвіду. Ці українці, як і їхні близькі, потребують різноманітної підтримки, залежно від особистих обставин та ситуації. Бібліотеки як інформаційні центри, культурні осередки громад, без сумніву, є тими установами, що включені у таку підтримку. Як кількість і важливість цієї категорії співгромадян, так і тривалість досвіду їх підтримки, зокрема й бібліотеками, актуалізують питання наукового узагальнення наявного емпіричного матеріалу у цій царині. Тому дисертантом було здійснено дослідження та виявлення напрямків підтримки бібліотеками ВПО, військових, ветеранів та членів їхніх родин (український досвід, 2014-2024 рр.) та результати цих наукових розвідок далі висвітлено у тексті роботи [39,40].

Загалом соціальна, інформаційна, соціокультурна підтримка в умовах війни бібліотеками окремих категорій громадян та суспільства є важливою темою для наукового осмислення і напрацьовується багатьма бібліотекознавцями. Можна відзначити помітний пул статей, що стосуються підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та українських біженців закордоном, здійснюваних, зокрема, і в контексті відповідного напрямку досліджень Національної юридичної бібліотеки НБУВ. Однак, незважаючи на спільні риси потреб усіх категорій населення, яких так чи інакше зачепила війна, вважаємо важливим окремо розглядати специфічні потреби та реалізацію напрямків бібліотечної діяльності щодо допомоги ВПО, військовослужбовцям, ветеранам та їхнім сім'ям (побіжний аналіз

термінології демонструє, що вирази «ветеран» та «учасник бойових дій» у сучасному суспільному дискурсі є тотожними, тому далі послуговуватимемось формулюванням «ветерани» як узагальнювальним). Ця особливість проявляється, зокрема, у необхідності надання цілеспрямованої психологічної, соціальної та правової допомоги, а також в адаптації до нових умов життя в нових регіонах України.

Зважаючи на те, що досліджуваний напрям бібліотечної роботи найоптимальніше реалізовується бібліотеками, що є інформаційними та культурними центрами громад, виявлення таких практик було здійснено шляхом тематичного пошуку, без обмеження щодо статусу чи місцезнаходження бібліотек.

У результаті наше наукове дослідження, щодо виявлення та систематизації напрямків роботи бібліотечних установ з ВПО, військовими, ветеранами та членами їхніх родин, побудоване на інформації про проекти різних типів бібліотек, а саме: Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; обласних універсальних наукових (Вінницької ім. В. Отамановського, Запорізької, Рівненської, Тернопільської, Херсонської ім. Олеся Гончара, ім. Д. І. Чижевського в Кропивницькому); обласних бібліотек для молоді (Дніпро), юнацтва (Волинська) та дитячої (Чернігівська); муніципальних бібліотек (київських – бібліотеки на Воскресенці та ім. Павла Тичини Дніпровського району, Бібліотеки 115 для дітей м. Києва; Львівської муніципальної, Охтирської центральної міської, Центральної бібліотеки Полтавської МТГ, КЗК «Кременчуцька міська публічна бібліотека»).

У рамках проведеного комплексного моніторингу, який ґрунтується на вивченні дописів на офіційних вебсайтах бібліотек, звітів про їхню діяльність, бібліотечних новинних ресурсів, законодавчих документів, наукових публікацій та методичних рекомендацій, нами було виявлено, систематизовано та структуровано основні напрями роботи бібліотек у сфері підтримки ВПО, військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх родин у період з 2014 до 2026 рр.

Від початку проведення АТО на Сході України бібліотеки активно долучалися до підтримки наших воїнів та тих, хто рятувався від війни, ініціюючи різноманітні волонтерські проєкти, які мали на меті як матеріальну, так і культурну допомогу. Зокрема, І. Киричок [134], зазначає що в умовах військового протистояння бібліотеки стали осередками волонтерської діяльності сприяючи не тільки захисту інформаційного простору, а й загальнодержавній обороноздатності країни. Приміщення багатьох бібліотечних установ перетворилися на тимчасові штаби для волонтерів, де реалізовувались ініціативи зі збору одягу, продуктів та ліків для потреб як військових, так і цивільних, які постраждали внаслідок військових дій. Також у бібліотеках організовували швейні майстерні для дрібного ремонту одягу; пошиття необхідних речей для воїнів, що перебувають на лікуванні у шпиталях; виготовлення українських стягів та збір дитячих малюнків на фронт; виготовлення окопних свічок та бронежилетів; плетіння маскувальних сіток, а також збору грошей для допомоги ЗСУ та матеріалів для протезування поранених військових. Для забезпечення системної такої роботи на рівні територіальних громад створювалися бази даних родин, що потребували допомоги.

Також бібліотечні фахівці разом із небайдужими громадянами та волонтерами організовували акції зі збору книг для захисників, що були на фронті та проходили лікування у госпіталях. Важливим прикладом цієї діяльності стала довготривала Всеукраїнська акція «Бібліотека українського воїна», ініційована Міністерством культури України у 2015 р., до реалізації якої долучилися численні бібліотеки по всій країні, з метою забезпечення підтримки бойового духу та сприяння підвищення рівня патріотичного виховання серед військових [53].

Здійснений аналіз статистичних даних звітів про результати діяльності акції в період 2015-2024 р.р. продемонстрував високі показники в перші роки після початку реалізації проєкту (2015-2016) та тенденцію поступового спаду до 2022 року. Різкий спад відбувся у 2022 році в умовах повномасштабного

вторгнення росії в Україну, що здійснило вагомий негативний вплив на культурну сферу країни. Подальший аналіз наступних років демонструє відновлення та зростання позитивної тенденції, щодо культурної підтримки військових та ветеранів [52]. Зміна динаміки підтримки бібліотеками загальнонаціональних книжкових ініціатив пояснюється впливом кризових періодів в Україні, які безпрецедентно спричиняють глобальні наслідки для бібліотечної сфери.

Тут варто зазначити, що більшість згаданих проєктів були започатковані ще під час російської збройної агресії у 2014 р., набули значного поширення з початком повномасштабного вторгнення та тривають і досі. Завдяки вже напрацьованому досвіду реалізації аналогічної діяльності бібліотеки змогли масштабувати такі ініціативи на більш якісному рівні, що дало змогу сприяти активнішій взаємодії з волонтерськими організаціями, державними структурами та громадськістю, що, у свою чергу, підвищило ефективність підтримки ВПО, військових та інших постраждалих осіб унаслідок російської агресії.

Зі зростанням попиту на психологічну допомогу громадянам, які зазнали психологічних травм внаслідок бойових дій, масштабних руйнувань, втрати близьких, вимушеної міграції та постійного стресу, бібліотеки стали платформою для надання психологічної допомоги, стаючи безпечними просторами для соціальної взаємодії та реабілітації. За висновком І. Беззуб [331, с. 106], завдяки напрацьованим психологічним механізмам, практикам, заснування власних проєктів у співпраці з кваліфікованими фахівцями, бібліотеки змогли стати важливими елементами та просторами емоційної підтримки та ментального відновлення для своїх користувачів. Така діяльність відіграє важливу роль у процесі інтеграції ВПО, військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин до мирного життя, оскільки надає можливість у подоланні психологічних травм і стресових розладів, спричинених військовими діями та допомагає швидкій реінтеграції до мирного життя.

Насамперед першим важливим кроком у створенні системи комплексної допомоги, спрямованої на інтеграцію цих категорій осіб у мирне життя, зменшення рівня стресу та підвищення рівня адаптації до нових умов після прибуття із зони бойових дій, стало створення системи психологічної підтримки. Зокрема, для її ефективності досвідченими фахівцями у сфері психології за підтримки Міністерства у справах ветеранів України та міжнародних програм розвитку було запроваджено спеціалізовані тренінги для бібліотекарів, що працюють з особами, які повернулись із війни [208]. Зокрема, такі тренінги були спрямовані на розвиток компетенцій бібліотечних фахівців у галузі керування стресом, особливості комунікації з військовими, соціальної адаптації та інтеграції їх у мирне життя, що стало важливим елементом підтримки ветеранів під час їхнього переходу до цивільного життя. Завдяки цим тренінгам бібліотечні працівники мали змогу здобути необхідні знання та навички, що дало їм змогу професійно та всебічно надавати допомогу як самим ветеранам, так і їхнім родинам.

Завдяки своїй співпраці із психологічними службами бібліотеки стали осередками психологічної підтримки, надаючи як групові, так і індивідуальні консультації, організовуючи спеціальні програми та тренінги, спрямовані на подолання посттравматичного стресу, зниження рівня тривожності та адаптацію до нових соціальних умов ВПО, ветеранів війни та членів їхніх родин. Особливу увагу на таких заходах приділяли арттерапевтичним практикам, які сприяють психосоціальній реабілітації користувачів через творчі методи, такі як малювання, музика, ліплення та інші форми мистецтва.

Не менш важливою формою психологічного відновлення для ветеранів стало проведення психологічних тренінгів із залученням тварин, у першу чергу собак. М. Міщенко [276, с. 194] досліджуючи вплив каністерапії на різні категорії населення, зокрема ВПО, військових та членів їхніх родин, зауважує на необхідності залучення професійних фахівців до такої реабілітації та підкреслює позитивні результати впливу на психоемоційний стан пацієнтів та швидке відновлення після пережитого військового стресу. Тому за

посередництва бібліотек волонтери разом з кінологами та психологами надають учасникам можливість каністерапії, що, завдяки своїй здатності створювати емоційно безпечне середовище, є потужним інструментом для підтримки психологічного благополуччя ветеранів, а також сприяє їхній швидкій інтеграції в суспільне життя [285].

Окремого значення набув напрямок впровадження в бібліотеках реабілітаційно-відновлювальних практичних занять та тренінгів для військових, які отримали травми після війни, що стало не менш важливою складовою діяльності, яка спрямована для повернення до незалежного та активного життя. На важливості впровадження, розвитку та реалізації практик щодо відновлення психологічного і фізичного здоров'я військових, посиляючись на результати проведеного практичного дослідження щодо оцінки ефективності реабілітаційних заходів для військовослужбовців, наголошує В. Стасюк. Зокрема, дослідник акцентує увагу на забезпеченні довготривалої підтримки військових після завершення основної реабілітації [293, с. 183]. Тому, спільно з громадськими організаціями та тренерами у бібліотеках запроваджуються спеціальні заняття для ветеранів, які втратили зір на війні, де б вони навчалися користуватися шрифтом Брайля, мобільними додатками для незрячих, працювати з комп'ютером за допомогою програм екранного доступу, а також GPS-навігаторами. Такі тренінги значно полегшують адаптацію захисників до життя у цифровому світі та дають змогу швидше інтегруватися в соціальне середовище, забезпечуючи рівні можливості для всіх [243].

Бібліотеки також активно займаються освітньою діяльністю, організовуючи заняття з основ комп'ютерної грамотності для постраждалих від військових дій користувачів, які включають базове володіння комп'ютерними програмами, пошук інформації в інтернеті, користування електронною поштою, сайтами соціальних мереж. Такі освітні ініціативи, мають важливе значення для подальшої інтеграції постраждалих від війни осіб, адже вони, за висновками сучасних дослідників, забезпечують

комплексну підтримку в аспектах цифрової грамотності, що є невід'ємною частиною сучасного інформаційного середовища [139, с. 240]. Водночас, такі заходи сприяють зниженню інформаційного бар'єру, забезпечуючи ВПО, ветеранам та членам їхніх родин доступ до важливої інформації і ресурсів, що підтримують їхню реабілітацію та соціалізацію. Наприклад, здобуті знання та навички дають змогу користувачам ефективно користуватися онлайн-ресурсами для отримання необхідної інформації, взаємодії з державними органами та соціальними службами, подавати заяви на отримання соціальних виплат, пільг, субсидій через спеціалізовані платформи та електронні сервіси, що забезпечує своєчасне і ефективне отримання всіх належних пільг і допомоги від держави.

Вагомим напрямом діяльності бібліотек у наданні допомоги ВПО, ветеранам та їхнім сім'ям стала соціальна та юридична підтримка, яка, за висновком Л. Загоруї [104, с. 49], сприяє забезпеченню швидкій реінтеграції цих категорій населення до активного життя. Значна кількість цих користувачів стикаються з правовими та соціальними викликами, що потребують кваліфікованої інформаційної допомоги. Тому бібліотеки є важливими посередниками у комунікації зі спеціалізованими службами, надаючи можливість отримати швидку та кваліфіковану допомогу.

Завдяки своїй співпраці з юридичними фахівцями, правозахисними організаціями та державними установами бібліотеки можуть забезпечити правову допомогу, що сприяє вирішенню питання соціального захисту, правових аспектів працевлаштування та трудових питань користувачів, що постраждали внаслідок військових дій, доступу до медичних (зокрема протезування для військових) і психологічних послуг. Також цим категоріям користувачів надається інформаційно-консультативна допомога з питань змін у пенсійній системі, пільгового забезпечення громадян, відновлення втрачених документів, надання різних видів допомоги, оформлення субсидій, компенсацій тощо. У результаті такої системної взаємодії з юридичними фахівцями та соціальними працівниками бібліотеки не лише розширюють

спектр своїх послуг, але й формують інтегрований підхід до вирішення правових та соціальних питань, що постають перед ветеранами та їхніми родинами, забезпечуючи їм комплексну підтримку в умовах кризових ситуацій.

Водночас, в нових умовах цифрового світу, бібліотеки виходять за рамки традиційних своїх функцій перетворюючись на сучасні культорологічні та інноваційні простори для ВПО, ветеранів та членів їхніх родин пропонуючи можливості для навчання та створення власних бізнесів [275, с. 37]. Бібліотечні інституції створюють власні сучасні простори – мультимедійні коворкінг-центри, що сприяють освітній, соціальній та професійній соціалізації людей, які постраждали внаслідок російської військової агресії. На базі бібліотек проводяться спеціалізовані професійні тренінги із залучення кваліфікованих фахівців, що навчають основам підприємництва та надають практичні навички для заснування своєї справи.

Хронологічно описана діяльність реалізовується вже протягом десяти років, водночас логічним видається розділяти її на два етапи, виокремлюючи період повномасштабного вторгнення. З одного боку можна впевнено констатувати тяглість бібліотечної діяльності в контексті підтримки різних проєктів та категорій громадян у зв'язку із війною. Більше того, досвід, напрацьований починаючи ще із періоду Революції Гідності став важливим підґрунтям розгортання значно масштабніших заходів від 2022 р. Водночас як перелік завдань, так і кількість тих, хто потребує підтримки і допомоги істотно зросли. Зокрема, бібліотеки розширили функції консультативних центрів для ВПО, військових, ветеранів та членів їхніх родин, щодо отримання інформації про роботу державних органів та установ; актуальної інформації щодо змін у законодавстві; волонтерських проєктів та ініціатив; оформлення документів для набуття спеціального правового статусу та отримання грошових виплат і компенсацій; отримання гуманітарної допомоги. Водночас, реалізація надання всіх необхідних інформаційних послуг бібліотеками, як інформаційно-

цифровими хабами, здійснюється в рамках національного цифрового проєкту «Дія.Цифрова освіта» [40].

Особливого значення у діяльності бібліотек щодо підтримки ВПО, військових, ветеранів та членів їхніх родин набула соціокультурний напрямок діяльності, який, за оцінокою О. Воскобойнікової-Гузевої [46, с. 16] набув нового змісту в умовах суспільних трансформацій під впливом зовнішніх соціально-політичних чинників. Як слушно наголошує О. Василенко, соціокультурна діяльність бібліотек сприяє формуванню та розвитку духовної культури, світогляду та актуальних знань [23, с. 68]. Тому започаткування та впровадження культурних та інформаційних проєктів, стало формуванням сприятливого інформаційного простору та наданням можливостей активної участі в суспільному житті, пришвидшенню соціалізації та посиленні відчуття належності до громади користувачів, які постраждали внаслідок війни.

Так, наприклад, значного поширення ще з періоду початку АТО набули такі культурні ініціативи, як фотовиставки, присвячені воїнам, які відображають емоційний та психологічний стан учасників бойових дій, а також презентації книг, написаних ветеранами, що надають можливість поділитися особистими історіями та транслиують пережитий досвід. Крім того, активно організовуються зустрічі з громадськими організаціями та культурними діячами, публічні бесіди з військовими, а також зустрічі ветеранів з дітьми. Водночас, такі події є відкритими майданчиками для спілкування між військовими, їхніми родинami та широкою громадськістю, забезпечуючи формування сприятливого інформаційного середовища і підтримку емоційного благополуччя ветеранів та їхніх родин, а також стимулювання їхньої соціальної реінтеграції та активної участі у громадському житті.

Водночас, зростання кількості ВПО, збільшення запитів від родин, які змушені були евакуюватись внаслідок загрози життю та рятуючись від війни, що зумовило розширення та трансформацію бібліотечних проєктів: зокрема, від курсів української мови для тих, хто відчуває потребу у її вивченні чи

вдосконаленні, до книжкових чи мовних клубів, де учасники практикують англійську мову з носіями, викладачами та бібліотекарями; організації майстер-класів та підтримки найрізноманітніших захоплень і хобі. Варто зауважити, що подібні заходи супроводжуються застосуванням арт-терапії у вигляді малювання, прослуховування музики, театрального мистецтва, ліплення, танців, яка на думку сучасних психотерапевтів [29, с. 114], сприяє вивільненню негативних емоцій, зниженню стресу та рівня тривожності в умовах сильного емоційного напруження. Водночас, тут варто наголосити на зростанні кількості та номенклатури заходів які застосовувались у роботі із дітьми, що пояснюється їхньою особливою вразливістю та збільшеними складнощами у соціальній адаптації до нового середовища внаслідок отриманих психологічних травм. Зокрема Н. Романова називає серед основних психоемоційних факторів, з якими стикаються діти в умовах війни це – підвищена тривожність, висока вразливість та емоційна чутливість, підвищена збудливість, невпевненість у собі та емоційна нестабільність [271, с. 57]. Тому бібліотеки приділили особливу увагу у своїй діяльності щодо заснування та реалізації напрямків підтримки дітей з метою зниження рівня стресу, подоланні бар'єрів соціалізації та адаптації в умовах збільшеного рівня стресових явищ.

Тут слід зазначити, що більшість заходів також мають на меті утвердження значущості національно-патріотичного виховання, яке є важливим елементом підтримки морального духу як ветеранів, так і суспільства в цілому. Завдяки організації лекцій, публічних бесід і зустрічей, присвячених питанням національної самосвідомості, героїзму та відданості Батьківщині, бібліотеки сприяють зміцненню патріотичних цінностей, що, у свою чергу, допомагає ветеранам адаптуватися до нових соціальних умов, відчуваючи свою значущість і внесок у майбутнє країни [26, с. 4]. За нашими спостереженнями, такі бібліотечні ініціативи стали справді ефективним інструментом у соціальній підтримці та інтеграції ВПО, ветеранів та членів

їхніх родин, пояснюючи цим свою довготривалість та затребуваність серед цих категорій населення.

Крім того, у приміщеннях бібліотек організовували перегляди та обговорення фільмів за участі ветеранів, що забезпечують платформу для соціальної взаємодії, де військові мають змогу зустріти своїх побратимів та однодумців, обмінятися досвідом, поглядами на пережите, а також поділитися труднощами адаптації до цивільного життя. Такі заходи сприяють неформальному спілкуванню, що, у свою чергу, на думку сучасних науковців [263, с. 85], підвищує відчуття взаємопідтримки та солідарності, допомагає зменшити психологічний тиск та сприяє колективній рефлексії військових на події війни та повернення до цивільного життя.

Водночас бібліотеки відіграли важливу роль у реалізації ряду інформаційних проєктів, які мали на меті документування та фіксацію подій російської збройної агресії на території України. Зокрема, такі ініціативи передбачали фіксацію життєвих історій різних людей, включаючи волонтерів, військових, ветеранів, ВПО, активістів та інших непересічних громадян; свідчень про злочини російських військових проти України; документування основних подій під час оборони, окупації та деокупації українських територій; розповіді про громадський супротив мирного населення; поширення інформації про захисників та захисниць, які віддали власні життя за визволення України від окупаційних військ. У цьому випадку бачимо системність такої роботи, що пояснюється комплексним підходом до збору, збереження та документування інформації про події, вплив та наслідки війни, що у свою чергу пояснює її ефективність у формуванні повної картини війни, а також можливості подальшого аналізу та дослідження виявлених даних.

На нашу думку, зазначені проєкти мають не лише культурно-історичну цінність, а й значний вплив на психологічну підтримку ВПО, ветеранів та їхніх родин. Зокрема, це можна пояснити тим, що бібліотеками створюється безпечний простір для тих, хто був готовий поділитися своїм досвідом в умовах військових дій, переживаннями та страхами, що надавало можливість

людям висловити свої емоції та відчутти підтримку з боку бібліотечних фахівців та спільноти. Зокрема С. Кузнікова доводить ефективність написання текстів про травматичні події, як одного із видів психотерапевтичних інструментів, у подоланні психоемоційних травм особистостей у кризових станах [168, с. 156]. Тому такий підхід сприяє зниженню психологічного напруження та створення умов для колективної рефлексії, що, у свою чергу, зміцнює відчуття єдності та взаємопідтримки серед ветеранів, їхніх родин та інших членів громади.

З огляду на зазначені нами напрями підтримки ВПО, військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин у бібліотеках України, треба підкреслити актуальність питання безбар'єрності у цих установах, яка передбачає створення рівних умов для безперешкодного доступу до різних сфер життєдіяльності всіх груп населення, незалежно від їхнього фізичного, інтелектуального чи психологічного стану. У контексті цього питання у 2021 р. була розроблена «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору до 2030 року», яка стала вагомим кроком у напрямі системних змін в Україні, у рамках якої були ініційовані професійні дискусії та інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності та впровадження інклюзивних стандартів у публічні простори [219].

На сьогодні можна спостерігати активну тенденцію адаптації бібліотечних просторів для потреб груп населення з обмеженими можливостями, що набуває особливої значущості в умовах війни, оскільки військові дії призвели до зростання кількості осіб із травмами, і проблема безбар'єрності набула безпрецедентної актуальності. Зокрема, на необхідності трансформації та адаптації бібліотечних просторів для забезпечення рівного доступу всіх користувачів, наголошує у своїй праці А. Литвин, де особлива увага зосереджується на формуванні системи інформаційної підтримки людей з обмеженими можливостями та залучення і формування партнерських зв'язків, що сприяють швидкому вирішенню соціальних проблем [179]. Тому в сучасних умовах бібліотеки переоблаштовують свої приміщення,

забезпечуючи вільний доступ для маломобільних людей шляхом встановлення пандусів, спеціальних підйомників, а також облаштовуючи безбар'єрні входи та зручні зони для пересування. Для осіб із порушеннями зору та слуху впроваджується спеціалізоване комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення. Наприклад, пропонуються електронні відеозбільшувачі з можливістю індивідуальних налаштувань, комп'ютери, оснащені програмами синтезу мовлення, що підтримують багатомовне озвучування тексту, пристрої для прослуховування аудіокниг, а також друковані видання, виконані шрифтом Брайля.

З огляду на це можемо ствердити, що розвиток безбар'єрного середовища та забезпечення можливості рівного доступу до культурних, освітніх та інформаційних ресурсів для всіх категорій населення посідає вагоме місце в питанні комплексної підтримки бібліотеками ВПО, військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, тим самим сприяючи повноцінній адаптації в умовах мирного життя.

На підставі проведеного аналізу можна здійснити оцінку ефективності вищезгаданих бібліотечних ініціатив. Так, особливістю волонтерських проєктів є їх тимчасовий характер, оскільки більшість із них не належать до основної діяльності бібліотек. Ці ініціативи набули найбільшої популярності на початкових етапах АТО та під час повномасштабного вторгнення, коли основні зусилля громадськості були спрямовані на підтримку військовослужбовців. Важливо відзначити у цьому випадку високий рівень згуртованості бібліотек, які оперативно адаптувалися до нових умов і активно долучилися до волонтерської діяльності. Слід зазначити, що, попри мінливий характер таких ініціатив, вони залишаються важливим підґрунтям для подальшого розвитку і вдосконалення механізмів підтримки ВПО, військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин.

З огляду на діяльність бібліотек у напрямі психологічної допомоги та реабілітаційних заходів, слід підкреслити їхній довготривалий характер та необхідність подальшого розвитку в умовах зростання кількості осіб, які

потребують такої підтримки. Масштабування цієї ініціативи вказує на її перспективність, оскільки з кожним роком кількість людей, які потребують психологічної допомоги лише збільшуватиметься, що потребує системного вдосконалення наданих послуг у цьому напрямі. Завдяки здобутим успішним кейсам та широкій розгалуженості своєї мережі бібліотеки мають потенціал стати важливими інституціями у процесі реабілітації та ресоціалізації ВПО, ветеранів та членів їхніх сімей, і тому доцільно розглядати розвиток психологічних послуг як перспективний напрям їхньої діяльності. У цьому контексті варто зосередитися на розширенні співпраці з професійними фахівцями та організаціями в галузі психології, а також на підвищенні кваліфікації бібліотечних працівників для надання більш комплексної допомоги тим, хто повертається до мирного життя після отриманих травм внаслідок військових дій.

Щодо культурних та інформаційних проєктів, а також освітньої діяльності бачимо, що вони набули системного характеру і вже інтегровані у структуру постійної діяльності бібліотечних установ, ставши невід'ємною частиною їхнього функціонування з високою залученістю користувачів. Інтеграція таких проєктів у процес реабілітації та ресоціалізації ВПО, ветеранів та членів їхніх родин має значний потенціал. Оскільки в умовах зростання потреб у психоемоційній підтримці роль таких проєктів стає ще більш актуальною, адже вони здатні створити платформу для міжособистісної взаємодії та соціальної інтеграції. Для збереження актуальності та масштабування таких проєктів, зокрема для підвищення видимості в суспільстві, необхідно вдосконалювати їхні зміст і формати, адаптуючи їх до сучасних потреб суспільства, що має на меті посилення цифровізації культурного контенту, а саме створення віртуальних просторів для доступу до інформації та проведення культурних заходів, а також розширення можливостей для участі ВПО, ветеранів та членів їхніх родин у створенні і поширенні цього контенту.

Оцінюючи ефективність діяльності бібліотек у напрямі надання соціальної та юридичної допомоги ВПО, ветеранам та їхнім родинам, можна відзначити, що завдяки активній співпраці з юридичними фахівцями, правозахисними організаціями та державними установами, бібліотеки істотно розширили можливості своєї підтримки, що стало важливим елементом у забезпеченні соціального захисту цих категорій населення, сприяючи вирішенню широкого спектра правових питань. Однак цей напрям потребує подальшого розвитку, зокрема в інтеграції цифрових технологій для підвищення ефективності консультаційних послуг та пошуку нових форматів взаємодії з правозахисними і державними інституціями. Розширення правових консультацій та інформаційної підтримки може стати важливим інструментом у покращенні реінтеграції, сприяючи соціальній адаптації та правовому захисті цих категорій користувачів.

Особливої уваги потребує питання безбар'єрності в бібліотеках, без реалізації якої неможливо забезпечити системну підтримку категорій населення, що постраждали внаслідок військових дій, де особлива увага повинна приділятися військовослужбовцям та ветеранам. Проведений аналіз демонструє активний розвиток цієї ініціативи в бібліотечних установах, проте для забезпечення стійкого та ефективного впровадження заходів безбар'єрності необхідні додаткові ресурси, зокрема стабільне державне фінансування, яке сприятиме подальшому розвитку інфраструктури та створенню рівних можливостей доступу для всіх категорій користувачів.

Внаслідок повномасштабного вторгнення рф до України від 24 лютого 2022 року мільйони українців були змушені залишити свої домівки та шукати прихистку за кордоном. Загалом з України виїхало понад 14.5 млн населення (з них 11.7 мдн перемістилось до країн ЄС), що майже вдвічі перевищило показники внутрішньої міграції [111, с. 54]. Ця безпрецедентна міграційна криза, що охопила Європу та інші регіони світу, створила нові виклики для міжнародної спільноти, зокрема для освітніх і культурних інституцій. Саме з метою надання інформаційної підтримки в умовах невизначеності за сприяння

урядів багатьох країн світу було реалізовано різні спеціалізовані інформаційні ресурси та програми для українських біженців. Тому, на нашу думку, заслуговує окремого дослідження та виявлення напрямків підтримки бібліотеками, як центрів доступу до важливої інформації та осередків соціальної інтеграції, культурної адаптації та освітньої підтримки, українських громадян закордоном [35].

Від початку повномасштабної війни світові бібліотечні організації, зокрема EBLIDA, NAPLE, та Public Libraries 2030 в першу чергу висловили солідарність з Україною та закликали бібліотеки по всьому світу надавати всебічну підтримку українським біженцям у їхніх країнах, зокрема ставати безпечними місцями для українців; надавати інформаційну, психологічну, освітню підтримку. У межах цих ініціатив бібліотеки отримали рекомендації щодо поширення достовірної інформації про війну, збереження демократичних цінностей та організації програм щодо інтеграції в нових місцях перебування для переселенців [7, с. 133].

В першу чергу у багатьох країнах світу було створено та адаптовано під потреби українських біженців спеціалізовані інформаційні вебпортали та ресурси задля надання необхідної інформації тим, хто був вимушений шукати новий прихисток внаслідок війни в Україні. Зокрема, найбільшу кількість спеціалізованих інформаційних веб ресурсів для біженців створили у Німеччині: «Goethe-Institut» (URL: <https://www.goethe.de/prj/mwd/uk/ukraine.html>), портал німецького Федерального відомства у справах міграції та біженців (<https://www.germany4ukraine.de/hilfeportal-ua/>), офіційна сторінка уряду землі Нижня Саксонія ФРН (URL: <https://www.niedersachsen.de/ukraine/>); Польщі: «PomagamUkraine» (URL: <https://pomagamukrainie.gov.pl/>), «Сайт для громадян України» (URL: <https://www.gov.pl/web/ua>), «Відкритий Діалог» (URL: <https://ua.odfoundation.eu>) та міжнародні інституції [111, с. 56-73]. Зокрема, створюються спеціальні веб портали або окремі рубрики на державних сайтах, що висвітлюють всю необхідну інформацію щодо

отримання статусу біженців, оформлення документів, пошук житла та роботи, соціальної та медичної допомоги, освіти та інших послуг, що забезпечує пришвидшену інтеграцію українців у нові громади.

Водночас, С. Закірова на основі аналізу інформаційних ресурсів різних країн світу, щодо підтримки українських біженців та специфіки подачі інформації та особливості презентації матеріалів, класифікує ресурси за такими критеріями: національно-територіальні та за географічними межами (міжнародні, державні, регіональні), цільова аудиторія користувачів, форма власності. Зокрема, науковиця відзначає подання релевантної та зрозумілої інформації на платформах, можливості зворотнього зв'язку, актуальні посилання на бази даних та корисні ресурси, присутність у соціальних мережах, що сприяє комунікації із різними соціальними службами та службами підтримки проєктів [111, с. 75].

Значний внесок у координацію бібліотечної підтримки українських біженців закордоном зробила ініціатива «Бібліотеки для українців», в межах якої було започатковано спеціальний напрям «Бібліотеки для біженців», започаткований європейськими організаціями EBLIDA, NAPLE, та Public Libraries 2030. Цей проєкт став цифровою платформою на якій не тільки акумульовано всю інформацію про підтримку українських біженців бібліотеками в Європі та світу, а й місцем обміну успішними бібліотечними практиками, координації допомоги та сприяння інтеграції українських біженців у місцеві громади [82, с. 108; 349]. Ця ініціатива стала важливим підґрунтям для реалізації подальших бібліотечних ініціатив та розвитку напрямків діяльності щодо підтримки українських біженців за кордоном.

На сьогодні бібліотеки багатьох країн світу надають значну всебічну підтримку українським біженцям за кордоном, які вимушені були покинути власні домівки задля пошуку безпечного місця тимчасового перебування. Одним із напрямків підтримки бібліотеками біженців є реалізація індивідуальних стипендійних та грантових програм щодо розвитку власних стартапів в освітній, культурній сферах, в т.ч і бібліотечній. Так, наприклад, в

Німеччині діє спеціальна стипендіальна програма NUMO в рамках підтримки бібліотечної спілки країни, якою передбачена фінансова підтримка проєктів українців, які шукають тимчасового захисту, у сферах бібліотечної та архівної справи, ЗМІ, освіти та культури політичної та цифрової освіти, збереження культурної спадщини та просування громадського суспільства. Командою ініціативи надається допомога у пошуку та початку співпраці із бібліотеками та архівами, що є необхідною умовою для отримання проєктного фінансування [60].

На відміну від німецької ініціативи NUMO, яка є доволі унікальним прикладом отримання індивідуальних стипендій для українських біженців у розвитку власної справи в межах галузі культури та освіти, реалізація інших проєктів направлена на фінансову підтримку самих бібліотечних установ для заснування та реалізації окремих напрямків підтримки біженців. Зокрема, серед масштабних проєктів варто виділити: «Бібліотеки для України» та «Бібліотека для всіх» (Польща) (<https://frsi.org.pl/en/about/>, <https://bibliotekidlaukrainy.org.pl/projekty/#>); проєкт LiBri, який підтримує інклюзивні бібліотеки та їх ініціативи по всій Європі (<https://www.naplesisterlibraries.org/libri-project-supporting-inclusive-libraries-across-europe/>); «Бібліотеки без кордонів» (Польща та Молдова) (<https://www.librarieswithoutborders.org/2024/07/02/on-the-ukranian-borders-building-despite-everything/>); Welcome BIB (Іспанія) (https://biblioteques.gencat.cat/ca/el-servei-de-biblioteques/linies-dactivitat/promocio_lectura_cultura/projectes/welcomebib/). Заснування та підтримка державами цих проєктів сприяє реалізації та розширенню бібліотечних ініціатив, які надають інформаційну, освітню, культурну підтримку, створюють інклюзивні простори для можливостей рівного доступу для всіх, що сприяє пришвидшенню соціалізації та інтеграції українських біженців за кордоном у нові громади.

Окремим напрямком підтримки українських біженців за кордоном стало забезпечення безкоштовного доступу бібліотеками до своїх ресурсів надаючи

в першу чергу спрощену процедуру для отримання безкоштовних читацьких квитків, місць для роботи, доступу до міжнародної преси, мережі Інтернет, культурних подій, що відбуваються у стінах книгозбірень. Так, наприклад, на сайті асоціації публічних бібліотек Берліна, до якої входить понад 80 книгозбірень міста, розміщено список контактів бібліотек, які надають безкоштовний читацький квиток для біженців терміном на три місяці та можливістю користуватися цифровими послугами (https://www.voebb.de/aDISWeb/_xscepgplxzj97axy1u4q5nrbbbjys1b/app/prod00/1).

Подібні безкоштовні бібліотечні ініціативи надають також книгозбірні інших німецьких міст, таких як Франкфурт-на-Майні, Геттінген, Кельн, Мюнхен, Бремен та ін. Також бібліотеки Великої Британії від початку повномасштабного вторгнення запровадили спрощену процедуру отримання читацького квитка для біженців. Зокрема, національна бібліотека Британії одна із перших дозволила українцям отримувати читацькі квитки на підставі пред'явлення тільки тимчасової адреси проживання без необхідності надання паспортних даних [298, с. 118]. Окрім безкоштовних читацьких квитків терміном на один рік, міська бібліотека Дорнбірна (Австрія) надає доступ до безкоштовного використання Wi-Fi, прокату ноутбуків, простору для навчання та роботи, книги із вивчення іноземних мов. Також в бібліотеці організовують безкоштовні покази українських фільмів та серіалів, що забезпечує популяризацію української мови та культури, а також створює простір для комунікації та обміну пережитим досвідом серед українських біженців (<https://oth.nlu.org.ua/?p=6810>).

Окрім цього, бібліотеки виступають культурними просторами для проведення безкоштовних фотовиставок, виставкових проєктів та презентацій книг українських культурних діячів щодо висвітлення української історії, культури та поширення інформації про війну в Україні серед місцевих мешканців та українських біженців. М. Кушнар'ова наголошує на критичній важливості проведення культурних проєктів за кордоном, що транслують

українські наративи та ідентичність, результатом чого є формування привабливого іміджу держави та збільшення міжнародної підтримки [175, с. 35]. Наприклад, у Мюнхені було реалізовано виставковий проєкт «Іронія життя» у співпраці із українським творчим об'єднанням Pictoric, де було представлено роботи двох українських ілюстраторок Марі Кінович та Ольги Штонди, що присвячені війні та її наслідкам для України (<https://www.muenchner-stadtbibliothek.de/veranstaltungen/details/the-irony-of-life-16489>). В бібліотеці Ахенського університету (Німеччина) проводиться виставка «Слова у полум'ї», яка ілюструє досвід виживання українських бібліотек та знищення культурних пам'яток в умовах російсько-української війни (https://www.instagram.com/p/DXPH1V_FsNU/). Окрім цього, на регулярних основах проводяться фотовиставки у бібліотеках різних міст Німеччини за підтримки міжнародної мережі UAAC, що надає допомогу бібліотекам, музеям та архівам України з метою захисту культурної спадщини. На заходах висвітлюють не тільки руйнування українських бібліотек та культурних пам'яток України, а й підтримку проєктів у збереженні культурної спадщини надаючи захисні та пакувальні матеріали, впроваджуючи рятувальні й евакуаційні заходи та сприяючи оцифруванню колекцій (<https://www.dnb.de/EN/Kulturell/DNBAusstellungsarchiv/uaacUkraineArtAidCenter.html?nn=1160506>).

Також бібліотеки Фінляндії, США, Франції, Грузії, Чехії активно беруть участь у промоції української культури та історії системно організовуючи у своїх приміщеннях експертні форуми, круглі столи, наукові конференції, культурні акції, фотовиставки, презентації українських книг, музично літературні вечори, зустрічі із українськими письменниками, віртуальні виставки, започаткування проєктів, щодо збору інформації про війну в Україні, популяризація власних архівних колекцій про Україну [287, с. 166-169].

Водночас, бібліотеки багатьох країн Європи та світу стали осередками збереження української ідентичності, поширюючи та популяризуючи

культурні цінності нашого народу через літературу. За висновком С. Закірової, книги стали важливою ланкою у побудові комунікації між громадськістю, громадськими установами та іноземцями, що дозволяє донести ключові ідеї та погляди українців в умовах збройного протистояння з росією [110, с. 73]. Зокрема, книгозбірні почали поповнювати свої полиці українськими книгами в рамках різних українських та міжнародних бібліотечних ініціатив. Так, в рамках проєкту «Українська книжка без кордонів» було передано понад 1500 книг до бібліотек Лейпцига та Відня. Також цей проєкт зумовив створення подібних книжкових ініціатив, таких як: «Валізка з книжками» (<https://www.goethe.de/prj/lek/uk/--/vzkn.html>) та «Schöne Kinderbücher AUS DER UKRAINE» у Німеччині; «Better Time Stories» та «Books Away From Home» в Нідерландах (<https://ubi.org.ua/uk/activity/mizhnarodna-diyalnist/knizhki-bez-kordoniv>).

Також у рамках українського благодійного книжкового проєкту «Книжки без кордонів», ініційованого першою леді України О. Зеленською спільно з британською Службою ліцензування видавців та фахівцями книгодрукування було профінансовано та видано 16 тис примірників українських книжок для дітей із сімей біженців у Великій Британії. Подальша реалізація цієї ініціативи відбувалась в рамках культурного проєкту «Українські книжкові полиці у світі», мета якого спрямована на забезпечення українськими книжками бібліотечних полиць по всьому світу задля популяризації літератури серед українських дітей-біженців [298, с. 118]. Зокрема, за повідомленням Міністерства закордонних справ України, на сьогодні створено понад 250 українських книжкових полиць у 59 країнах світу, лише за останній період українські книги отримали бібліотеки Польщі, Угорщини, Португалії, Південно-Африканської республіки (ПАР), Таїланду (https://www.facebook.com/100064814226458/posts/1155853636585100/?rclid=s_OHOUS2Phxd7e8iV#).

Окремим напрямком щодо висвітлення та аналізу ініціатив, які займаються питанням поширення українських книг за кордоном серед

українських біженців в умовах війни став проєкт Ukrainian Bookshelves Worldwide (<https://chytomo.com/pro-proiekt-ukrainian-bookshelves-worldwide/>). На основі проведеного опитування серед респондентів, які організовують українські книжкові полиці у світі, дослідниками проєкту було виявлено основні проблеми та виклики з якими стикаються у своїй діяльності ці представники, серед яких: налагодження зв'язків із книжковими сферами різних країн світу, брак фінансових та людських ресурсів, труднощі із логістикою, недостатній рівень інформації про український книжковий ринок. Окрім цього, респонденти також відзначають потребу в стабільних фінансових інвестиціях, якісній експертизу у відборі книжок, проведення каталогізації та налагодження роботи з українськими біженцями. Зазначені проблеми за їхніми словами можна вирішити шляхом активної реалізації та системної підтримки державою книжкових ініціатив, сприяння підвищення рівня розвитку українського ринку книги та активне рекламування української літератури [368, с. 32].

Наступним важливим напрямком підтримки бібліотеками українських біженців закордоном став соціально-інтеграційний напрям, що сприяє швидкій соціальній адаптації українців до нового середовища перебування. Наприклад, публічні бібліотеки Хемпшира (Велика Британія) організовують регулярну допомогу українським біженцям в рамках проєкту «Ukraine Connections», виступаючи безпечними просторами для зустрічей та спілкування; надають безкоштовні інформаційні послуги українською мовою та контакти місцевих державних служб, партнерів та волонтерів; організовують курси з вивчення англійської мови; забезпечують доступ до книг та бібліотечних онлайн-ресурсів [360, с. 7].

Також Національною бібліотекою Польщі було створено спеціальний інформаційний портал «Solidarni z Ukrainą», який об'єднав в собі всі бібліотечні ініціативи щодо підтримки українських біженців у Польщі. Наприклад, на сайті проєкту розміщена інформація щодо наявних бібліотечних безкоштовних послуг для біженців, курси вивчення польської

мови, анонси культурних та освітніх заходів, інформація щодо працевлаштування (<https://nawa.gov.pl/studenci/studenci-zagraniczni/programy-zakonczone/solidarni-z-ukraina>). Подібну ініціативу створили працівники бібліотек Чехії, реалізуючи спеціальний україномовний сайт для біженців із всією важливою інформацією, а також доступом до українських книжок, фільмів, а також інших ресурсів, які сприяють соціальній адаптації (<https://ukrajina.knihovny.cz/index.html>). У свою чергу, бібліотеки Італії стали важливими безпечними центрами для українських біженців, надаючи їм можливість адаптуватися до нового середовища життя (<https://oth.nlu.org.ua/?p=6810>). Тому така підтримка бібліотеками українських біженців сприяє не тільки отриманню інформаційних послуг, а й забезпечення доступу до безпечних місць комунікації, взаємо підтримки та психологічного відновлення в умовах вимушеного переміщення.

Окрім цього, вагомого значення набули благодійні ініціативи щодо надання гуманітарної допомоги закордонними бібліотеками для підтримки українських біженців, які опинилися у скрутному становищі. Бібліотеки вийшли за межі своїх традиційних форм роботи та перетворилися на багатофункціональні хаби. Завдяки своїй співпраці із іншими благодійними організаціями книгозбірні не тільки забезпечували інформацією українців в різних містах Європи та світу, а й надавали безкоштовно продукти харчування, засоби гігієни, одяг, постільну білизну та необхідні шкільні приналежності для дітей [360, с. 4]. Наприклад, Національна бібліотека Румунії за підтримки культурних установ надавали гуманітарну допомогу, у вигляді одягу, продуктів харчування, книг та іграшок для дітей у рамках благодійної ініціативи «Солідарні з Україною» [287, с. 164]. Водночас, за результатами проведеного дослідження акцій солідарності світової громадськості з українським народом М. Кушнарєва говорить про активізацією гуманітарної допомоги українським біженцям різними країнами Європи [174].

Важливим напрямком підтримки українських біженців є систематизація інформаційних веб ресурсів та порталів. Наприклад, на порталі Національної

бібліотеки ім. В. І. Вернадського з березня 2022 року функціонує спеціалізований інформаційно-аналітичний ресурс «Біженці та вимушено переміщені особи» (<http://nowar.nbuv.gov.ua/subject>), який створений Національною юридичною бібліотекою у співпраці з Інститутом інформаційних технологій НБУВ. На порталі проєкту міститься акумульована інформація баз даних, що містить національні та міжнародні результати напрацювань у сфері захисту прав українських біженців та ВПО; їхню інтеграцію та адаптацію у нові громади; активне залучення ВПО розвитку громад; впливу біженців на країни, що надають захист (<http://nowar.nbuv.gov.ua/about>).

Зміст ресурсу складається із чотирьох основних напрямків: правового (законодавча база), інформаційного (інформаційно-аналітичні матеріали та статті, добірки ресурсів, візуальні проєкти), наукового (статті, монографії, дослідження та ін.), організаційно-методичного (спеціальні матеріали для населення, громадських організацій, організаційно-нормативні документи). Представлені ресурси здебільшого призначені для різних категорій користувачів: ВПО, біженців, представників органів місцевого самоврядування та громадських організацій [111, с. 66] та ін.

Інформаційний ресурс «Біженці та вимушено переміщені особи» пропонує українським біженцям за кордоном важливу інформацію, що представлена у вигляді реєстру корисних посилань із Програмами Міжнародних гуманітарних організацій та ініціативами українських громад, щодо надання інформації про тимчасовий захист, пошук житла та роботи, спеціальні пропозиції в Європі для науковців та студентів (наприклад, #ScienceForUkraine); представлення національних та міжнародних документів, матеріалів, посібників, довідників та інформаційних листів щодо захисту прав біженців та тлумачення нормативно-правових статусів українською мовою, що сприяє розуміння правового становища у нових громадах [111, с. 67].

Бібліотеки також відіграють значну роль у гуманітарній допомозі, фінансовій та грантовій підтримці українських наукових фахівців за

кордоном. Наприклад, набуло значного поширення заснування різноманітних спеціалізованих порталів щодо надання інформаційної підтримки та спеціальних послуг для українських дослідників: ERA4Ukraine (<https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine>), SAVEUASTARTUP (Save UA Startups — Ukrainian Startup Fund), пропозиція Міністерства освіти і науки Польщі (<https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/informacja-dla-studentow-i-naukowcow-przybywajacych-z-ukrainy>), програма підтримки вчених у Польській академії наук, яка здійснюється Національною академією наук США за підтримки зовнішніх партнерів (<https://granty.org.ua/dovgostrokova-programa-pidtrymky-ukrayinskyh-komand-naukovtsiv.html>) та ін.

За оцінкою стану процесів наукової міграції Л. Костенко, В. Копанєва та ін. зазначають, що підтримка українських вчених за кордоном позитивно сприяла на проведення наукових досліджень в умовах еміграції здійснення яких було не можливе в Україні. Також дослідники наголошують, що наукова діяльність в умовах еміграції сприяла підвищенню рівня знань українських вчених та їх затребуваності, зростання престижу української науки та попиту на неї, а також стимулювання загального розвитку науки [159, с. 69]. Тому реалізація проєктів щодо підтримки українських вчених за кордоном сприяють збереженню наукового потенціалу України та підтримують безперервність наукового процесу та досліджень, що сприяє професійному розвитку українських фахівців та інтеграції у наукове середовище інших країн, що в майбутній перспективі може сприяти післявоєнній відбудові нашої країни.

Водночас, національні бібліотеки Британії, Польщі, Австрії та інших країн активно сприяють інтеграції українських біженців, пропонуючи допомогу із пошуком житла, навчальні курси, культурні заходи, консультації щодо працевлаштування та юридичну підтримку. Генеральні директори національних бібліотек Європи висловили офіційну підтримку Україні, а деякі бібліотеки впровадили спеціальні програми стипендій та грантів для українських бібліотекарів та дослідників [216, с. 114]. Наприклад, Фондація

пруської культурної спадщини (<https://blog.sbb.berlin/erweiterte-stipendienangebote-fuer-ukrainische-wissenschaftlerinnen-und-bibliothekarinnen/>)

розширила свою стипендіальну програму та надала додаткові безкоштовні місця для українських науковців та бібліотекарів, які були вимушені шукати нового прихистку в умовах збройної російської агресії [216, с. 117].

За результатами здійсненого аналізу бібліотечної діяльності, щодо підтримки українських біженців за кордоном, можна ствердити, що така підтримка має комплексний характер та реалізується через різні напрямки: інформаційно-консультативний, організаційно-проектний, фінансово-грантовий, інформаційно-ресурсний, культурно-просвітницький, соціально-інтеграційний, гуманітарний. Ці напрямки мають довготривалий характер та сприяють не тільки підтримці біженців на початкових етапах перебування у нових громадах, а й комплексно забезпечують освітній, культурний, професійний розвиток, що сприяє швидкій та повноцінній інтеграції у приймаючих країнах, а також створює сприятливі передумови використання набутого досвіду у повоєнній відбудові України.

Тому, бібліотечні установи відіграють важливу роль у підтримці українських біженців, забезпечуючи доступ до інформації, освіти та культурних ресурсів. Завдяки міжнародним ініціативам, таким як «Бібліотеки для України», «Бібліотеки для біженців», а також європейських країн, переселенці отримують безкоштовні бібліотечні послуги, мовні курси, консультації та можливості для соціальної адаптації. Окрему роль відіграють цифрові платформи, зокрема проєкт «Біженці та вимушено переміщені особи», що систематизують інформацію про гуманітарну підтримку. Подальша розбудова таких ініціатив сприятиме ефективнішій інтеграції українців у приймаючих країнах та збереженню їхньої культурної ідентичності

Отже, результати проведеного наукового дослідження продемонстрували, що бібліотеки виступаючи багатофункціональними інституціями відіграють важливу роль у підтримці ВПО, військових, ветеранів

та членів їхніх родин, а також українських біженців за кордоном сприяючи не тільки інформаційній підтримці, а й забезпечуючи психологічну, культурну, соціальну підтримку, що сприяє швидкій інтеграції цих категорій населення у нові середовища.

3.2. Забезпечення безперервності освітньої, наукової та культурно-мистецької діяльності в умовах соціальних потрясінь

Значним соціальним потрясінням для всіх сфер діяльності суспільства стала пандемія COVID-19 та разом із нею введені карантинні обмеження, що стало трансформаційним викликом для бібліотечної сфери. Тому у цьому контексті дисертантом було розглянуто та проаналізовано стратегії, які використовували бібліотеки для пристосування до нових реалій, а також визначено вплив цих трансформацій на функціонування й розвиток бібліотечної галузі, що детальніше відображено у здійсненому науковому дослідженні та його результати викладено далі у тексті дисертації [37].

Пандемія COVID-19 мала трансформаційний вплив на глобальну спільноту й сукупність соціокультурних, економічних та організаційних аспектів життя суспільства. Бібліотеки, як ключові носії знань та інформації, не залишилися осторонь цієї драматичної реальності. Сучасні американські дослідники [357] наголошують, що саме бібліотеки виступають надійними опорами для своїх громад, забезпечуючи важливі інформаційні потреби громадськості критично важливою інформацією в умовах екстремальних викликів, що у свою чергу сприяє підвищенню рівня стійкості населення. Схожої думки притримуються й інші науковці США посиляючись на результати проведеного опитування серед директорів бібліотек, щодо визначення ролі публічних бібліотек у підтримці громад після стихійних лих, де переважна більшість респондентів (84%) погодилися із думкою про те, що саме бібліотеки відіграють критично важливу роль у реагуванні на стихійні лиха та сприянні пришвидшеному відновленню громад [327].

Непередбачувані виклики для бібліотечних установ спричинені пандемією COVID-19 зумовили потребу в оперативній адаптації до нових умов функціонування. Цей процес адаптації мав комплексний характер й охопив такі ключові аспекти, як зміну у взаємодії з користувачами, організацію робочих процесів і перетворення простору бібліотек. Тому у цьому контексті дисертантом було розглянуто та проаналізовано стратегії, які використовували бібліотеки для пристосування до нових реалій, а також визначено вплив цих трансформацій на функціонування й розвиток бібліотечної галузі, що детальніше відображено у здійсненому науковому дослідженні [37].

У перші дні запровадження карантинних обмежень на території України бібліотеки проявили неабияку гнучкість і виняткову адаптацію в умовах нових викликів. Вимушене припинення роботи бібліотечних установ спричинило зміну їхнього формату роботи та викликало необхідність швидкого переходу до альтернативних форм обслуговування користувачів, таких як дистанційний доступ до електронних ресурсів і віртуальний обмін інформацією.

Бібліотеки сфокусувалися на наданні послуг, які є найбільш важливими для користувачів у цей період, зокрема на підтримці в навчанні й науковій діяльності, забезпеченні доступу до інформації та ресурсів, розвитку цифрових навичок. Важливими в цьому контексті стали вже наявні бібліотечні напрацювання, звернення до яких істотно зросло в умовах вимушеної дистанційної роботи. В. Копанєва наголошує на активізації бібліотеками доступу до ресурсів «відкритого змісту» (Open Content), що включають інтелектуальні продукти (текстові документи, мультимедійні матеріали та ін.), які представлені у вільному форматі та надають доступ до їхнього використання [153, с. 533]. Такими ресурсами, що значно розширили можливості доступу до інформації, стали проекти «Наукова періодика України», що включає електронні версії фахових наукових видань наукових установ і навчальних закладів; репозитарій НБУВ, у якому розміщено документи наукового, довідкового, освітнього й методичного характеру, що

стосуються історії НБУВ і відповідають основним напрямам наукової діяльності бібліотеки. Водночас, реалізація в НБУВ репозитарію відкритих текстів НАН України надало можливість для проведення наукометричних досліджень, формування комплексних наукових портфоліо вчених та установ, встановлення міждисциплінарних зв'язків у віддаленому форматі [69, с. 224]. Під час вимушеної ізоляції в період епідемії коронавірусної хвороби набула великої популярності серед користувачів база даних «Україніка», яка є єдиною в Україні та містить бібліографічні описи й реферативну інформацію про вітчизняні наукові публікації з усіх галузей знань. Також надзвичайно популярним ресурсом серед користувачів у період карантину й надалі є «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» (вона містить оцифровані видання історико-культурних фондів НБУВ) [15].

Протягом періоду карантину бібліотеки України ініціювали та реалізували різноманітні проєкти з метою надання підтримки користувачам і забезпечення доступу до культурних й освітніх ресурсів. Співробітниками НБУВ було розроблено і впроваджено нові бібліотечно-бібліографічні продукти, такі як електронна вітрина нових надходжень до фонду НБУВ, проєкт «ResearchHUA», цифрові видавничі проєкти, зокрема, «Polonica Philosophica Orientalia (2018–2023)» [143, с. 178].

Науковою бібліотекою Харківського національного медичного університету було запущено вебнавігатор фахового електронного контенту з інституційних репозитаріїв закладів вищої освіти та наукових установ в Україні. Відібраний і структурований матеріал, систематизований за навчальними дисциплінами, розміщено на платформі «Moodle» університету, доступ до якого надається через авторизацію. Цей інноваційний ресурс постійно оновлюється і є необхідним для всіх учасників освітнього процесу, особливо під час ізоляції. Він розширює інформаційні можливості самостійної підготовки студентів, педагогічної діяльності викладачів і наукових досліджень учених [133, с. 12].

Співробітники НаУКМА спільно з компанією «Clarivate Analytics» та проєктом «Foster» розробили безкоштовний онлайн-курс під назвою «Наукова комунікація у цифрову епоху». Цей курс призначено для дослідників-початківців і надає їм знання й навички в користуванні сучасними інструментами для проведення та аналізу досліджень [300, с. 61].

Досвід НБ НУК ім. адмірала Макарова дає змогу наголосити на розширенні можливостей доступу не лише до внутрішніх колекцій електронних видань, а й до світових провайдерів наукових ресурсів, включаючи ліцензовані комерційні бази даних, ресурси з відкритим доступом в інтернеті, а також бази даних з науково-технічною інформацією. Цікавим видається досвід цієї бібліотеки, що акцентує на розширенні користувацького доступу з мобільних пристроїв та колаборації з науковими видавництвами [160, с. 105-107].

Нова послуга «Інформаційний супровід дослідження», впроваджена в Науковій бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка», стала прикладом упровадження рішень для підтримки науковців за допомогою віддаленого доступу [201, с. 13].

Бібліотека Вінницького педуніверситету ініціювала розроблення двох проєктів, які стали актуальними під час періоду карантину, – «Наукометричні портрети вчених університету», «Бібліотека без меж: Інклюзивна освіта». Ці проєкти спрямовано на забезпечення освітніх і наукових потреб різних груп користувачів, що посприяло підвищенню якості освіти та підтримці наукових досліджень [44, с. 17].

Під час карантинних обмежень стала важливою складовою стратегії бібліотек співпраця з іншими науковими, культурними та освітніми установами, з метою спільного розвитку й забезпечення доступу до різноманітних ресурсів, розроблення інноваційних освітніх програм і проєктів, організації віртуальних культурних подій (виставок, лекцій, дискусій для громадськості), наприклад спільні онлайн-проєкти Державної науково педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського з Педагогічним

музеєм України та Педагогічно-меморіальним музеєм В. О. Сухомлинського [205, С.539-540].

З початком введення карантинних обмежень у більшості країн світу та обмеження діяльності бібліотечних установ надзвичайно важливою була реакція професійних об'єднань бібліотек на виклики пандемії для забезпечення безпеки й продовження обслуговування користувачів. Українські та зарубіжні бібліотечні асоціації виявили гнучкість і відповідальність у реагуванні на пандемію COVID-19, їхні заходи та рекомендації сприяли підтримці користувачів і забезпеченню безпеки під час карантину. Наприклад, на початку пандемії Українська бібліотечна асоціація (далі – УБА) видала звернення щодо COVID-19, у якому закликала бібліотеки підтримувати користувачів, організувати дистанційне обслуговування, поширювати перевірену інформацію про запобігання поширенню коронавірусу COVID-19. Також УБА діяла оперативно, розмістивши на своїх ресурсах рекомендації Німецької бібліотечної асоціації щодо безпечного відновлення роботи бібліотек, що допомогло книгозбірням України в плануванні процесу відновлення роботи та забезпеченні безпеки користувачів.

Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ (IFLA) закликала всіх своїх членів по всьому світу дотримуватися рекомендацій щодо дій і подорожей, наданих Всесвітньою організацією охорони здоров'я. IFLA виступила надійним джерелом інформації для бібліотечної галузі та боролася з поширенням дезінформації. Американська бібліотечна асоціація (American Library Association) активно взяла на себе ініціативу і створила спеціальні ресурси для членів асоціації під час пандемії, які включали інформацію про підготовку до пандемії та рекомендації для бібліотек, що допомогло бібліотекам у Сполучених Штатах Америки ефективно реагувати на ситуацію. Австралійська бібліотечна асоціація (ALIA) зосереджувала свою роботу на підтримці бібліотек і наданні ресурсів та інструкцій для бібліотекарів. Асоціація допомагала бібліотекам адаптуватися до нових умов і продовжувати обслуговувати громади. Ірландська бібліотечна асоціація також від значилася

активною підтримкою своїх бібліотек. Вона сприяла інноваційним методам просування цифрових ресурсів, зокрема за допомогою книжкових онлайн-клубів і соціальних медіа [48, с. 56].

В умовах дистанційної роботи бібліотеки стали переосмислювати свої функції та завдання, забезпечуючи розширення віртуального середовища й цифрового обслуговування, щоб надавати користувачам можливість отримання інформації в онлайн-режимі, що, у свою чергу, викликало акцент на цифровізації бібліотек. Ця стратегічна переорієнтація привела до збільшення популярності й доступності різноманітних електронних ресурсів та онлайн-сервісів, зокрема онлайн-запис у бібліотеку, електронні курси інформаційної грамотності, створення подкастів, віртуальних турів і путівників, онлайн-консультації, онлайн-подорожі, сеанси йоги для своїх користувачів. Також одним з інноваційних напрямів як українських, так і зарубіжних бібліотек було впровадження «бібліотерапії», яка давала можливість користувачам отримувати не тільки інформацію, а й психологічну підтримку через літературні рекомендації та онлайн-консультації під час локдаунів [9, с. 122].

Для активної популяризації читання серед користувачів бібліотеки запровадили поетичні читання в режимі реального часу, літературні челенджі, вікторини, фотоконкурси, флешмоби, QR-поради, відеоогляди книг, фотоконкурси, також зустрічі з українськими письменниками, рекламу книг у віртуальному просторі та інформування про нові надходження через соціальні мережі. Для вивчення інформаційних потреб своїх користувачів бібліотечні працівники активно використовували онлайн-опитування [119, с. 32-33].

Широкої популярності серед бібліотек набуло використання онлайн сервісу «Електронне доставляння документів», що стало важливою складовою бібліотечної діяльності під час пандемії та після неї. Крім того, бібліотеки активно використовували у своїй діяльності соціальні мережі, такі як Твіттер (X– ікс), Фейсбук, Інстаграм, де розміщували важливу інформацію про режим роботи, доступ до ресурсів, заходів і рекомендацій для користувачів; активно

рекламували свої електронні ресурси, вебінари, онлайн-колекції. Платформи соціальних мереж дали можливість бібліотекам взаємодіяти зі своєю аудиторією, що, у свою чергу, сприяло обміну ідеями, обговоренню тем і залученню громадськості до ініціатив. Для швидкого спілкування з користувачами бібліотеки використовували месенджери, такі як Фейсбук-месенджер, Ватсап, Телеграм, Вайбер, що дало можливість користувачам легко звертатися з питаннями та отримувати відповіді в режимі реального часу.

Для внутрішньої комунікації між співробітниками бібліотеки також використовували різні інструменти, постійно підтримували комунікацію за допомогою платформ соціальних мереж і месенджерів, обмінювалися електронними листами, брали участь в онлайн-зустрічах, співпрацювали через Google Docs. Такий комплексний підхід до внутрішньої комунікації дав співробітникам можливість обмінюватися ідеями, обговорювати плани та завдання в реальному часі, що сприяє ефективному функціонуванню бібліотечних установ і підтримці робочих зв'язків навіть у віддаленому режимі роботи.

Бібліотеки організовували різноманітні онлайн-заходи, включаючи лекції, дискусії, виставки, клуби читачів, використовуючи платформи для відеоконференцій, такі як Zoom, Cisco Webex, Google Meet, AtomsHub – для спілкування зі спільнотою, забезпечення доступу до бібліотечних ресурсів і послуг, навіть коли фізичний доступ до бібліотек було обмежено.

Пандемія та спричинений нею дистанційний формат роботи актуалізували питання підвищення рівня цифрової грамотності працівників бібліотек. Його вирішенню сприяв ряд безкоштовних дистанційних навчальних вебінарів і курсів, наданих різними провідними організаціями, такими як Clarivate Analytics, «Наукові публікації – Publ. Science», Prometheus та ін. Також оволодіти цифровими навичками за сучасним форматом допомагала національна онлайн-платформа з цифрової грамотності Міністерства цифрової політики України «Дія. Цифрова освіта», що дала

змогу працівникам бібліотек покращити свої знання та здобути досвід у цифровій сфері [205, с. 538].

Окрім цього, набуттю нових знань та навичок працівниками бібліотек для успішної реалізації своєї роботи в умовах кризових явищ сприяють серії практичних посібників розроблених провідними американськими фахівцями із бібліотечної галузі. Головна мета такої фахової навчальної літератури – сприяти підвищенню рівня стійкості бібліотечних працівників завдяки набуттю нових навичок для успішного продовження діяльності та надання послуг користувачам з мінімальним негативним впливом або його відсутністю. Практичні матеріали посібників спрянують пришвидшеному відновленню роботи кнгозбірень після зазаного впливу кризових явищ та швидкому відновленню громад [366].

Бібліотеки стали ключовими гравцями в наданні доступу до наукової інформації та досліджень, а також підтримці наукової спільноти в кризовий період. Вагомого значення набуло проведення бібліотеками науково практичних заходів у режимі онлайн, таких як педагогічні читання, наукові семінари, круглі столи, вебінари, що значно розширило аудиторію. Бібліотечні працівники активно працювали над забезпеченням широкого доступу вчених до наукових баз даних, таких як «Web of Science», «Scopus», «Cambridge University Press», «Springer Nature», «JSTOR Archive Journals», «Wiley»; електронних архівів (LIBRARIA). Також надавали інформаційну підтримку наукових досліджень, зокрема шляхом формування списків і добору джерел з міжнародних баз даних, включаючи повнотекстові документи тощо. Більшість бібліотек приділяло увагу ідентифікації індексу УДК, оновленню та редагуванню архівів наукових матеріалів і внутрішніх репозитаріїв [9, с. 129].

Варто зауважити, що різні типи бібліотек (університетські, міські, сільські, шкільні) приділяли увагу різним аспектам і потребам своїх користувачів. Зокрема, бібліотеки університетів спрямували свою роботу на підтримку навчального процесу, включаючи підготовку бібліографічних списків; розміщення публікацій в електронних архівах; визначення

класифікаційних індексів; індивідуальні консультації щодо формування та наповнення наукометричних ресурсів; доступ до електронних ресурсів (електронних книг, журналів, баз даних), які студенти і викладачі могли використовувати для навчання й досліджень тощо [63, с. 161-163].

Обласні бібліотеки спрямовували свою діяльність на розроблення краєзнавчих онлайн-ресурсів, а міські бібліотеки зосередили увагу на формуванні та просуванні краєзнавчих матеріалів і ресурсів соціального змісту: краєзнавчі колекції, блоги, статті; віртуальні екскурсії; вебінари та лекції. Це, безперечно, надало можливість зберегти й популяризувати культурну спадщину та історію краю, а також сприяло зміцненню спільноти в кризові часи. Бібліотеки на селищному й сільському рівнях докладали зусиль для надання соціальної допомоги місцевим громадянам. Вони допомагали в здійсненні е-урядування, поширенні інформації, підтримці читачів, навіть у роботі з онлайн-освітою. Шкільні бібліотеки проводили дистанційні уроки з інформаційної культури та медіаграмотності, надавали підтримку для онлайн-навчання, організовували різноманітні онлайн-конкурси. Бібліотеки також відіграли значну роль у психологічній підтримці учнів і педагогів під час навчання на відстані, надаючи поради, рекомендації та розміщаючи публікації з питань саморозвитку й психологічного благополуччя [119, с. 33-34].

Варто зазначити, що на фоні пандемії значно зросла кількість інформаційних ризиків, пов'язаних з поширенням дезінформації та фейків. Тому важливою складовою роботи як українських, так і зарубіжних бібліотек стало створення платформ, що забезпечують централізований доступ до медичної інформації, пов'язаної з пандемією коронавірусу, розробленої державними органами, інститутами охорони здоров'я і Всесвітньою організацією охорони здоров'я, що, у свою чергу допомагало в забезпеченні інформаційної безпеки користувачів. До таких проєктів відносимо вебсайт для поширення інформації щодо COVID-19 та цифрову навчальну платформу «Digiteket» для висвітлення ризиків, пов'язаних з неправдивими новинами, що вводять в оману населення країни (Національна бібліотека Швеції); сторінку

«Корисні онлайн-ресурси для бібліотечного персоналу під час COVID-19», яка містить інформацію з практичних аспектів, пов'язаних з перебігом пандемії коронавірусу на спільному вебсайті «Бібліотеки Ірландії» [180].

Українські бібліотеки виявили велику відповідальність щодо поширення актуальної інформації про пандемію COVID-19, зокрема на своїх вебсайтах і в соціальних мережах висвітлювали рекомендації для збереження здоров'я та надавали посилання на офіційні джерела інформації. Бібліотекарі здійснювали онлайн-консультації користувачам з питань, пов'язаних з пандемією, за допомогою зворотного зв'язку на своїх вебсайтах, через електронну пошту та в месенджерах.

Пандемія актуалізувала зростання ролі бібліотек у забезпеченні доступу до інформації та знань для осіб з обмеженими можливостями: помітне розширення дистанційного доступу до бібліотечних ресурсів і послуг позитивно вплинуло на інклюзивність бібліотек. Цей досвід узагальнено, зокрема, у проєкті «Бібліотека без меж» (Вінниця) [16]. Для забезпечення безконтактного доступу до бібліотечних ресурсів бібліотеки в країнах Європи впровадили інноваційні підходи, що включали в себе можливість вибору книг для літніх громадян, які мали складності з візитами в бібліотеки. Наприклад, бібліотечний персонал у Литві читав книги по телефону замовникам, а у Швеції запроваджували послугу доставки книг до дверей [180].

Загалом видається досить перспективним досвід зарубіжних бібліотек, що активно реалізовували різноманітні проєкти та ініціативи, спрямовані на підтримку користувачів і забезпечення доступу до ресурсів з метою надання освітніх можливостей, розвитку культури, підтримки наукових досліджень та популяризації інформаційної грамотності. Цьому досвіду присвячено ряд статей українських дослідників [15, 150, 180, 308]. Якщо узагальнити описані в них ініціативи, можна виділити ряд напрямів:

- підвищення доступності бібліотечних послуг, куди відносимо скасування обмежень для нових користувачів, що стосувалися фізичного відвідування бібліотек з метою отримання читацького квитка; надання

тимчасового безкоштовного членства для нерезидентів; активізація дистанційної комунікації: відкриття кол-центрів, публікація гайдів та посібників користувачів онлайн-ресурсів на вебсайтах і в соціальних мережах;

- нарощування практик і послуг, що забезпечували соціальне дистанціювання в умовах пандемії: послуги з онлайн-бронювання книг, доставка зарезервованих документів з акцентом на її безконтактності із залученням, за потреби, волонтерів (Литва, Данія, Норвегія, Швеція, Ірландія);

- розширення номенклатури й спрощення доступу до онлайн-ресурсів і дистанційних сервісів: можливість прокату електронних книг, створення для цього спеціальних платформ або розширення до них доступу [наприклад, Центральна таллінська бібліотека (Естонія) за рахунок таких ініціатив отримала збільшення кількості зареєстрованих користувачів у понад 20 разів];

- активізація та урізноманітнення соціокультурної діяльності. Крім згаданих вище варіантів читання книг телефоном, фіксуємо різні варіанти свого роду національних або локальних читань – у прямому ефірі, потокові трансляції через соціальні мережі; також посилення читацько-книжкової інфраструктури: презентації книг та авторських дописів у фейсбуці або на ютубі, упровадження творчих проєктів, таких як «Facebook Story Time», книжкових онлайн-клубів. Наприклад, Інститут Девона та Ексетера (Devon and Exeter Institution) створив сервіс «Isolation Creations» на своєму вебсайті, де доступні віртуальні тури, ігри й кіноклуб.

На окрему увагу заслуговує особистісна та професійна підтримка бібліотекарів: організація асоціаціями вебінарів для отримання додаткової інформації про електронні книги й інші послуги цифрових медіа, для підтримки бібліотек і полегшення відкриття після карантину. Бібліотека «Université Claude Bernard» (Ліон, Франція) представила цікаву ініціативу, яка отримала назву «Портрети бібліотекарів» (Portraits de bibliothécaires) у 2020 р. Цей проєкт виник завдяки усвідомленню, що бібліотекарі, які змушені були працювати вдома, часто в складних умовах, заслуговують на визнання та

підтримку спільноти. Щодня в соціальних мережах, таких як Фейсбук, Твіттер (X – ікс), Інстаграм, публікуються портрети бібліотекарів з короткими описами їхньої роботи. Метою проєкту є поширення інформації про послуги, створені під час карантину, а також підкреслення активності та відданості співробітників бібліотеки в цей важливий період. Водночас ця ініціатива сприяє підтримці взаємозв'язків між бібліотекарями та університетською спільнотою [150, с. 47].

Варто зупинитися також на інструментарії, що використовувався зарубіжними бібліотеками. Крім очевидного зростання ролі бібліотечних вебсайтів, активізації використання соціальних мереж і різного роду месенджерів, відзначимо також розроблення та впровадження спеціальних мобільних застосунків (Бібліотека Конгресу США), впровадження через університетські бібліотеки спеціальних комп'ютерних програм і мобільних застосунків для забезпечення навчального процесу.

Пандемія COVID-19 відіграла значну роль у реорганізації бібліотечних послуг і стратегій, що сприяло активному адаптуванню бібліотек до нових реалій та розробленню проєктів і напрямів, які стали невід'ємною частиною їхніх стратегій навіть після закінчення карантину. Так, наприклад, акцент на розвиток цифровізації бібліотечних послуг став вагомим частиним стратегії бібліотек для забезпечення доступу до знань та інформації користувачів, зокрема впровадження системи дистанційного доступу до своїх ресурсів; розширення цифрових колекцій; створення онлайн-читалень, розроблення й проведення віртуальних бібліотечних заходів; використання системи електронної доставки документів тощо.

Співпраця з іншими установами стала важливою складовою стратегії бібліотек – з метою спільного розвитку й забезпечення доступу до різноманітних ресурсів, розроблення інноваційних освітніх програм і проєктів. Що безсумнівно допомагає бібліотекам забезпечити доступ до різних ресурсів і послуг, підтримати освітні й культурні потреби спільноти.

Підтримка навчального процесу, яку здійснюють шкільні та університетські бібліотеки, залишається актуальною й після закінчення пандемії. Умови, створені пандемією, показали важливість доступу до якісних навчальних ресурсів і розвитку інформаційної грамотності. Так, зокрема, бібліотечні установи надають доступ до своїх електронних ресурсів і баз даних; платформ для віддаленого навчання та навчальних програм; організовують вебінари, тренінги й лекції з питань інформаційної грамотності та використання інформаційних ресурсів, що сприяє підвищенню якості освіти.

Реклама своїх ресурсів і послуг через різні канали зв'язку є невід'ємною частиною діяльності бібліотечних установ на сьогодні, що допомагає залучити нових користувачів та підтримати їхні потреби в інформації й культурних ресурсах. Бібліотеки використовують популярні соціальні мережі, такі як Фейсбук, Твіттер (X – ікс), Інстаграм, для поширення оголошень, новин і рекламних матеріалів; оновлюють та вдосконалюють свої вебсайти; здійснюють розсилання інформації своїм користувачам з оглядами нових ресурсів і новин за допомогою електронної пошти; організовують віртуальні виставки й рекламні акції для привернення уваги користувачів і популяризації своїх ресурсів. Особливого значення набуло використання бібліотеками YouTube-каналів з метою поширення місцевої краєзнавчої культури, історії і традицій. Водночас, за словами Є. Забіянова та Т. Новальської, це сприяє збереженню історико-культурної та краєзнавчої спадщини України шляхом інтегрування ресурсів у широкий суспільний обіг через доступність і використання новітніх технологій [102, с. 28].

Порівнюючи досвід роботи українських і зарубіжних бібліотек у період пандемії, можна виокремити певні відмінності, зокрема у сфері фінансування. Українські бібліотеки, які вже мали обмежені бюджети та недостатньо ресурсів для задоволення потреб користувачів, стали стикатися з ще більшими труднощами під час пандемії. Зокрема, книгозбірні мали потребу у фінансуванні для закупівлі нових книг, електронних ресурсів, оновлення

обладнання й забезпечення кадрами, а зменшення бюджетів у кризовій ситуації створило загрозу доступу до цих ресурсів для громади. Одним із вирішень цієї проблеми є посилення співпраці із іноземними організаціями, міжнародними професійними об'єднаннями, науковими спільнотами, донорами та спонсорам, що може забезпечити стабільне функціонування та ефективність роботи бібліотек [337, с. 18].

Зарубіжний досвід свідчить про те, що уряди розвинутих країн традиційно надають фінансову підтримку бібліотечній галузі, розуміючи, що бібліотеки є ключовими центрами освіти та культури. Держави здійснюють фінансування для закупівлі нових книг і ресурсів, розширення фізичних та електронних колекцій, покращення інфраструктури бібліотек, здійснюють підтримку професійної підготовки бібліотекарів, а також стимулювання інновацій і розвитку нових послуг для громади. Так, наприклад, уряд Ірландії витратив 200 тис. євро на придбання додаткових електронних книг у період карантину. Урядом Норвегії було вжито заходи для публічного цифрового доступу до вмісту обов'язкового депонування, а також надання регіональним і місцевим бібліотекам інструментів для проведення цифрових заходів та просування цифрового контенту [180].

Також варто зазначити готовність і здатність зарубіжних бібліотек підтримувати своїх працівників під час пандемії та забезпечувати комфортні умови для віддаленої роботи. Бібліотеки надавали своїм співробітникам всю необхідну техніку (комп'ютери, ноутбуки, програмне забезпечення), навіть ергономічні офісні меблі для використання під час дистанційної роботи, що значно вплинуло на збільшення продуктивності та покращення ергономіки робочих місць бібліотекарів. Зазначена практика підкреслила важливість інфраструктури та засобів для дистанційної роботи для бібліотечних працівників. Заохочення подібних ініціатив в українських бібліотеках може сприяти покращенню робочих умов і продуктивності працівників, а також забезпечити неперервність обслуговування користувачів у будь-яких умовах.

Однією з найважливіших проблем, з якими бібліотеки стикнулися під час карантину, була необхідність забезпечити безпеку персоналу та користувачів. Щоб запобігти поширенню вірусу та забезпечити безпечні умови обслуговування, бібліотеки вживали різні санітарні заходи. Одним з важливих аспектів було дезінфікування та обеззараження книг й інших документів, які поверталися до бібліотеки. Також у приміщеннях бібліотек застосовували правила соціального дистанціювання між користувачами та обмеження їхньої кількості; обмеження часу перебування у книгозбірнях; обмеження доступу у деякі приміщення; співробітниками регулярно провітрювались читальні залі; у деяких випадках обмежували застосування кондиціонування та доступу до туалетних кімнат; прибирали із доступу газети та журнали. Для забезпечення безпеки відвідувачів та персоналу в бібліотеках під час пандемії працівники книгозбірень здійснювали оптимізацію зон обслуговування користувачів та організацію робочих місць бібліотекарів з дотриманням санітарних норм [44, с. 23]., забезпечували персонал всіма необхідними засобами гігієни (одноразові рукавички та маски), а також встановлювали станції для миття та дезінфекції рук для користувачів [246, с. 80].

Для уникнення прямого контакту між працівниками та користувачами, зменшуючи ризик передавання інфекції, бібліотеки встановлювали у своїх приміщеннях плексигласові екрани, переважно на приймальних столах, абонементних та інших точках обслуговування, де відбувається контакт між персоналом і користувачами [246, с. 80].

На сьогодні в умовах злочинної агресії та вимушеної зміни місцезнаходження закладів вищої освіти, питання збереження безперервності освітнього процесу та доступу до навчально-наукових ресурсів набуває критичної важливості, адже забезпечення здобувачів освіти необхідними знаннями є запорукою їх подальшої успішної фахової діяльності. Тому дисертантом було проведено наукове дослідження щодо висвітлення засобів та способів інтеграції бібліотек переміщених закладів вищої освіти до нових

умов роботи та трансформації напрямків діяльності, створення ними нових технологічних, організаційних та освітніх моделей, що, в свою чергу, висвітлює комплексні підходи до забезпечення стійкості та сталості освітнього процесу у безпосередніх закладах вищої освіти. Основні аспекти та результати наукових напрацювань дисертанта викладено далі у тексті цієї роботи [38, 370].

Бібліотеки тимчасово переміщених університетів є ключовими осередками інформаційної підтримки, що забезпечують студентів, викладачів та науковців необхідними матеріалами незалежно від географічних чи інфраструктурних обмежень. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток електронних ресурсів та адаптація сервісів до дистанційного й змішаного форматів навчання стають основою сталості та стійкості освітнього середовища. Водночас бібліотеки виконують важливу функцію збереження академічної спадщини та підтримання наукової комунікації, що сприяє інтеграції та адаптації переміщених університетів у загальнонаціональний та міжнародний науково-освітній простір. У контексті воєнних викликів їхня діяльність поєднує традиційні форми бібліотечного обслуговування з інноваційними підходами, спрямованими на забезпечення рівного доступу до знань і ресурсів. Тож, бібліотеки стають не лише інфраструктурною чи виключно науковою, але й стратегічною ланкою у збереженні цілісності та якості навчального процесу в кризових умовах.

Тому вважаємо за необхідне здійснити виявлення, систематизацію та висвітлення способів інтеграції бібліотек закладів вищої освіти до реалій сьогодення у підтримці безперервності освітнього процесу. Водночас, це також допоможе відстежити трансформацію послуг які надаються бібліотеками, створення ними нових технологічних, організаційних та освітніх моделей, що, у свою чергу, висвітлює комплексні підходи до забезпечення стійкості та сталості освітнього процесу у закладах вищої освіти.

У цьому контексті аналіз діяльності бібліотек релокованих ЗВО, виявлення та систематизація їхніх адаптаційних механізмів та трансформації

напрямків підтримки безперервності освітнього процесу було здійснено на основі діяльності таких університетів, як: Донецький національний університет імені Василя Стуса, Херсонський державний університет, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Маріупольський державний університет, які демонструють успішні кейси адаптації своєї діяльності до кризових умов та основні моделі збереження національної спадщини.

Ми погоджуємося з думкою О. Клименко та Н. Бачинської [137] про те, що саме «читачецентризм» є основною, запорукою успіху діяльності бібліотеки сьогодення, а «нагромадження фондів», поступово займає другорядну функцію, оскільки пріоритетним стає не лише збереження та поповнення друкованих та електронних ресурсів, а й забезпечення їхньої максимальної доступності та релевантності потребам користувачів (читачів). У сучасних умовах бібліотека виступає не стільки сховищем знань, скільки активним комунікативним та сервісним простором, здатним оперативно реагувати на запити академічної спільноти. Для бібліотек університетів, що були вимушені покинути терена власних закладів вищої освіти, така орієнтація на користувача набуває особливого значення, адже саме індивідуалізація комунікаційних підходів, як от активна залученість у розвиток власних соціальних мереж (Facebook, Instagram), розвиток дистанційних сервісів та інтеграція цифрових ресурсів дозволяють підтримувати безперервність навчального процесу. Таким чином, концепція «читачецентризму» [137] трансформується у стратегічну основу діяльності бібліотеки, визначаючи її адаптивність, інноваційність та здатність ефективно функціонувати в умовах воєнних викликів і обмежених ресурсів.

16 травня 2025 року на базі тимчасово переміщеного закладу вищої освіти Херсонський державний університет, що на цей момент розташований на базі Карпатського національного університету ім. Василя Стефаника,

відбувся всеукраїнський семінар, що мав на меті об'єднати бібліотеки тимчасово переміщених університетів під єдиним гаслом: «Нові виклики – нові можливості» [198], що на нашу думку демонструє прагнення наукової спільноти до об'єднання зусиль, тяжіння до кооперації та здатність до розробки стратегій реагування на кризові обставини та формування єдиного бачення розвитку бібліотечних сервісів у нових соціокультурних і технологічних реаліях. Тому матеріали семінару стали основним теоретичним та практичним підґрунтям щодо практичного аналізу різних підходів до адаптації та підтримки науково-освітнього процесу бібліотеками ЗВО.

Як вказують представники самої бібліотеки ХДУ – їх трансформаційний шлях був вимушеним, проте саме він і дав поштовх для стратегічних змін. За час вимушеного переміщення, працівниками бібліотеками регулярно проводяться семінари зі здобувачами освіти рівня «доктор філософії» тематикою яких є «Наукометрія в житті науковця», що висвітлює важливість оволодіння навичками наукометрії, як невід'ємної частини роботи молодого науковця. Такі заходи сприяють формуванню навичок ефективного пошуку, аналізу та інтерпретації наукової інформації, підвищенню активності в сфері публікації праць та академічної видимості дослідників. А також є спрямованими на підвищення рівня свідомості серед молодих науковців, саме в рамках академічної доброчесності.

Саме в контексті академічної доброчесності у 2024 році працівниками бібліотеки було організовано круглий стіл: «Відкрита наука та роль бібліотеки в підтримці наукових досліджень» [304], до якого долучилися не тільки студенти-магістранти, але й представники наукових бібліотек інших ЗВО, а саме: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Київського столичного університету Б. Грінченка, тощо. Захід став своєрідною платформою для обговорення сучасних підходів до впровадження принципів доброчесності, підвищення ступеню прозорості та доступності результатів досліджень, а також для обміну кращими практиками між бібліотеками різних закладів вищої освіти. Особливу увагу було приділено ролі бібліотеки як посередника між

науковцями та глобальними інформаційними ресурсами, здатного забезпечити не лише доступ до наукових даних, а й методичний супровід дослідницької діяльності, що на нашу думку слушно корелюється з принципами вищезгаданого «читачецентризму».

Варто також підкреслити, що працівниками бібліотеки проводяться зустрічі зі студентами першого рівня вищої освіти, що спрямовані на ознайомлення нових студентів з роботою бібліотеки, вже у віртуальному форматі, адже, на жаль, усі будівлі самого ХДУ було пошкоджено внаслідок бойових дій.

Окремо увагу приділено закладам так званої «першої хвилі» [198], тобто закладам вищої освіти з тимчасово окупованих росією територій у 2014 році Донеччини, Луганщини та Криму. Варто підкреслити, що на базі бібліотеки створено «Школу академічної доброчесності», в якій станом на 2024 рік пройшли навчання 738 викладачів та здобувачів освіти. Що стало яскравим прикладом системної роботи бібліотеки у напрямі формування культури академічної доброчесності серед науково-педагогічних працівників та студентів, а масштаб охоплення свідчить про успішність обраної моделі впровадження освітньої програми, та високий рівень залучення до подібних ініціатив.

Бібліотека ЛНУ попри відсутність автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (залишилась частково доступне програмне забезпечення «УФД Бібліотека», та відсутність кадрів з фаховою підготовкою, та значні фізичні втрати фондів, вже за часів другого переміщення отримала доступ до нового автоматизованого програмного забезпечення Koha, що дозволило значно підвищити ступінь кваліфікації кадрів.

Це впровадження стало не лише технічним оновленням, а й чинником якісної трансформації всієї бібліотечної діяльності, адже дозволило створення «мультилокаційної бібліотеки», оскільки університет вимушено працює одразу у трьох містах Полтавської області. Перехід на платформу Koha відкрив можливості для систематизації фондів, розширення інструментів

пошуку та підвищення ефективності обслуговування читача, зокрема шляхом інтеграції з електронними каталогами та зовнішніми базами даних, з якими бібліотека ЛНУ невинно розширює співпрацю. Одночасно із технічними змінами розпочався процес підвищення цифрової грамотності та професійних компетенцій працівників, що дозволило компенсувати кадрові втрати, адже у вже другому переміщенні (з м. Старобільськ до Полтавської області) залишилось лише два співробітники без фахової вищої освіти, та створити умови для впровадження інноваційних сервісів. Таким чином, отримання доступу до Koha стало важливим етапом у подоланні наслідків матеріальних і кадрових втрат, а також дало змогу сформувати нову модель бібліотеки, орієнтованої на гнучкість, інтерактивність та безперервне оновлення послуг в інтересах академічної спільноти.

Можливостями для подальшого розвитку у бібліотеці ЛНУ вважають поглиблення використання цифрових можливостей, а саме посилення вже наявних високих позицій в рейтингах власного репозиторію, а також розширення інтеграції репозиторію з міжнародними наукометричними базами даних і платформами відкритого доступу. Одним із пріоритетних напрямів визначено розвиток аналітичних інструментів для моніторингу використання та цитування наукових праць, що сприятиме підвищенню видимості результатів досліджень університету у світовому науковому просторі.

Співробітниками бібліотеки Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (<https://www.tsatu.edu.ua/biblioteka/>) (що раніше базувався у м. Мелітополь, а зараз у м. Запоріжжя на базі Запорізького національного університету) було створено «Тематичні колекції», що відповідають вимогам освітніх програм які наявні в університеті, та охоплюють основні дисциплінарні напрями підготовки здобувачів освіти. Формування таких «Тематичних колекцій» здійснюється вручну працівниками бібліотеки з урахуванням навчально-методичних планів і програм, що забезпечує їхню релевантність та практичну цінність для студентів і викладачів. Самі колекції включають періодичні

видання та наукові посібники в цифровому форматі, адже майже весь фонд бібліотеки було втрачено на тимчасово окупованих територіях. Окрім цього, окремо було створено покажчик за цілями сталого розвитку, що швидкий доступ до літератури, що охоплює питання екології, сталого зростання, інновацій та партнерства.

Серед інформаційно-просвітницької діяльності варто підкреслити велику кількість заходів, спрямованих як на патріотичне виховання, таких як «Україна. Сила нескореної нації», «Столиці України: подорож крізь історію», та суто фахові (пов'язані зі аграрною спеціалізацією університету): «Дмитро Моторний. Корифей аграрної галузі». Таке залучення студентства дозволяє трансформувати бібліотеку не тільки як наукову базу, але й центр культурного життя університету, що сприяє збереженню «родзинки» [198] самого навчального закладу. Як наслідок повномасштабного вторгнення рф, перед працівниками постало питання не тільки збереження національної пам'яті та регіонального здобутку, але й роботи над помилками, що були в минулому [198].

На сьогодні бібліотека Донецького національного університету імені Василя Стуса виступає його ключовим інформаційним ресурсом забезпечуючи безперервність освітнього процесу закладу шляхом пришвидшеної трансформації своїх традиційних послуг задля задоволення інформаційних запитів користувачів. Пріоритетними напрямками діяльності бібліотеки є систематичне збереження та наповнення фондів науковою та навчальною літературою, як на традиційних носіях, так і електронних; активне використання ІКТ для створення сприятливих умов використання бібліотечних послуг користувачами; систематичне проведення оцінки якості бібліотечних послуг; постійне навчання співробітників з метою підвищення кваліфікації [209, с. 213-216].

Водночас, бібліотека університету, як інформаційний посередник в інноваційних змінах, активно впроваджує віддалений доступ для користувачів до своїх ресурсів за допомогою офіційного сайту; електронного каталогу, що

відображає активний документний фонд, університетського репозитарію, інформаційно-аналітичної бази наукових праць. Працівниками активно проводяться просвітницькі заходи для студентської молоді («NextStep to успішний успіх», практичні заняття «Методика роботи з джерелами інформації», години інформаційної грамотності) з метою ознайомлення та популяризації бібліотечних послуг і ресурсів, навчання роботи з джерелами інформації та здобуття практичних навичок у галузі цифрової освіти. Окрім цього, фахівцями книгозбірні активно впроваджується та залучається до участі студентська молодь у соціокультурних заходах у різноманітних форматах (книжкові виставки, засідання клубів за інтересами, спеціалізовані тренінги – в т.ч. психологічні, лонгріди). Також співробітники бібліотеки залучені до активного формування віртуального простору бібліотеки ДонНУ імені Василя Стуса на основі АБІС Коґа [118].

Внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну від 24 лютого 2022 року безпрецедентних втрат зазнала наукова бібліотека Маріупольського державного університету. Зокрема, приміщення книгозбірні було пошкоджено внаслідок російських артилерійських атак та втрачено бібліотечні фонди. Попри це, університету вдалося відновити свою діяльність на підконтрольній Україні території завдяки співпраці зі партнерами, громадськими організаціями, волонтерами. На сьогодні наукова бібліотека університету відіграє ключову роль у підтримці безперервного освітнього процесу та здійснює співпрацю із університетом Галла (University of Hull), забезпечує відкритий доступ JSTOR, активно формує каталогізовану систему електронного репозитарію (https://www.linkedin.com/posts/mrpl-university_mariupol-state-university-and-the-university-activity-7351535765832495104-Y5k7/).

На прикладі бібліотеки Маріупольського державного університету варто звернути увагу на питання активного розвитку нових партнерств в умовах війни, на чому також наголошують американські дослідники, говорячи про те, що це може також сприяти залученості публічних бібліотек до планування дій

та розробки стратегій внаслідок впливу стихійних лих. Це може забезпечити розвиток оптимальних умов та створення практичних механізмів для здійснення процесу релокації закладів освіти, а саме сприятиме пришвидшеній адаптацій та відновленні своєї діяльності у нових громадах задля забезпечення безперервності освітнього процесу [341].

Станом на зараз бібліотека МДУ створює новий фонд, особливу увагу приділяється виданням присвяченим рідному регіону ЗВО – Донеччині, до прикладу: фонд розширюється за рахунок донацій від представників Донецької ОВА. Варто відзначити й широку міжнародну співпрацю, до прикладу, активна робота з організацією Window on America, що ґрунтується не тільки на розширенні фонду англomовною літературою, але наданням приладдя для занять мистецтвом, що дає змогу бібліотеці МДУ слугувати справжнім центром творчого розвитку.

Про відданість рідному дому свідчить й організація освітніх заходів присвяченим двом східним регіонам України – Донеччині та Луганщини, а саме «Орнамент мого дому: вишивка Донеччини та Луганщини» (<https://rubryka.com/2025/05/09/podiya-pro-vyshyvanky/>), що свідчить про широку інтеграцію регіональних особливостей двох постраждалих від руйнувань та агресії РФ регіонів України. Через вишивку на вищезгаданому заході формуються маркери національної ідентичності, що сприяють відновленню колективної пам'яті, та поєднують освітню функцію з соціальною підтримкою, адже дають платформу для виступів не тільки діячам спілки Народного мистецтва України (НСМНМУ), але й представникам регіонального мистецтвознавства (наприклад «Аліна Пантелеймонова - завідувачка сектору історії краю Луганського обласного краєзнавчого музею»).

На окрему увагу заслуговує бібліотека Таврійського національного університету ім. Вернадського, що нині також знаходиться у Києві. На жаль, значна частина фонду також була втрачена на території тимчасово окупованого Криму, та фахівці вказують, що вона, серед іншого, мала

пожиттєві видання І. Котляревського, доробки В. Палладіна, Є. Петухова, М. Гудзія, тощо (<https://esu.com.ua/article-39734>). Станом же на зараз бібліотека є активним учасником наукового та соціального життя ЗВО, та бере участь у бібліотечних асоціаціях України.

На нашу думку, одним із пріоритетних завдань бібліотеки ТНУ є збереження культурної пам'яті Кримського півострова, зокрема у контексті мови, звичаєвої традиції, матеріальної та нематеріальної спадщини. У межах бібліотечного простору ця місія реалізується шляхом формування відповідних тематичних фондів, до прикладу отримання пожертв у вигляді навчальних посібників з кримськотатарської мови, підтримки академічних досліджень, а також організації культурно-просвітницьких заходів, покликаних зберігати зв'язок з історико-культурним ландшафтом Криму в умовах територіальної недосяжності. Важливу роль у цьому процесі відіграє також наукове видання університету – *Вісник ТНУ імені В. І. Вернадського*, яке містить окрему секцію, присвячену кримськотатарській мові, в рамках секції «філологія», що сприяє популяризації та збереженню мовної спадщини корінного народу півострова [217].

Аналізуючи напрямки діяльності бібліотек внутрішньо переміщених закладів вищої освіти щодо забезпечення безперервності освітнього процесу, ми підвередили наведену думку про те, що бібліотека стала каталізатором трансформацій в освітньому та науковому процесі. Попри вимушеність самих трансформацій, втрати паперових фондів, втрату кадрів, руйнацію будівель та, на нашу думку, найболючішу – втрату кадрів, бібліотеки демонструють високу адаптивність та інтеграцію в наукову та освітню діяльність. Проведення онлайн заходів та курсів навчання, спрямованих на підвищення академічної доброчесності та прозорості самого освітнього процесу, також свідчить про готовність відповідати на запити студентства та науково-педагогічних працівників.

Особливого значення має впровадження системи «відкритого вмісту» (Open Content) до інтелектуальних продуктів [153] і цифрові інновації у

бібліотечних інституціях ЗВО, а саме забезпечення доступу до відкритих проєктів та репозитаріїв, посилення цифровізація фондів, постійне розширення репозиторіїв, впровадження спеціалізованих, просунутих бібліотечно-інформаційних систем (Koha, тощо). Побудова нових шляхів взаємодії зі студентами та працівниками, зокрема, шляхом ведення сторінок у соціальних мережах, а також участь у «онлайн-школах», демонструє високий рівень готовності до впровадження інноваційних практик та підходів до комунікації. Це свідчить про те, що у сучасному розумінні бібліотеки постають як динамічними осередками наукового та мистецького пізнання. Адже, як вказано в одному з дописів у профілі бібліотеки ТНУ, «якщо є сумніви, йдіть до бібліотеки».

3.3. Бібліотечні інституції в системі забезпечення інформаційної, ментальної та психологічної стійкості суспільства

В умовах активної фази інформаційної війни з Росією важливим постає питання вироблення та застосування ефективних механізмів у забезпеченні інформаційної безпеки держави. Одними із гарантів такого процесу на сьогодні виступають інформаційні установи, які не тільки володіють великими масивами інформації, а й виконують функції з пошуку, систематизації, аналізу, обробки та поширення такої інформації. До таких інституцій ряд сучасних дослідників з галузі бібліотекознавства [72, 222, 48, 227, 23] відносять і бібліотечні установи, які під час повномасштабного вторгнення набули особливо важливої ролі, як невід'ємної складової, що забезпечує інформаційну безпеку держави. За словами О. Василенко, бібліотеки сприяють збереженню національної самобутності, суверенності, сприяють утвердженню національної свідомості та протидії ворожим інформаційним впливам [23, С. 68]. Тому дисертантом було здійснено дослідження ролі бібліотек та виявлені механізми щодо створення інформаційної безпеки суспільства та держави. Основні положення, аспекти та результати

здійсненого наукового дослідження викладено далі у тексті цієї дисертації [41].

На сьогодні в умовах постійного зростання інформаційних загроз, книгозбірні, володіючи великими масивами інформації, виступають надійними інституціями, забезпечуючи її збереження та регулярне резервне копіювання [269, с. 9]. Водночас бібліотечні фахівці сприяють поширенню достовірної інформації серед своїх користувачів (через офіційні вебсайти, соціальні мережі, месенджери, інформаційні довідки, віртуальні екскурсії та тури) попередньо ретельно перевіряючи її.

Водночас, вагомого значення в умовах повномасштабного вторгнення набуває створення всіх необхідних умов для формування інформаційної безпеки держави. Одним із дієвих способів досягнення цієї мети є робота інформаційно-аналітичних підрозділів бібліотек, на критичній місії яких наголошують Л. Костенко, В. Копанєва та ін [158, с. 27]. Успішним прикладом протидії дезінформації, забезпечення актуальною та достовірною інформацією органів державної влади та суспільства виступають інформаційно-аналітичні структурні підрозділи НБУВ (Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Національна юридична бібліотека (НЮБ) та Фонд Президентів України (ФПУ)).

Зокрема, реалізацію інформаційної підтримки органів державної влади з використанням сучасних ІКТ, методів моніторингового пошуку та обробки інформації здійснює структурний підрозділ НБУВ СІАЗ. Нині його структура складається із чотирьох відділів: політичного аналізу, оперативної інформації, бібліометрії і наукометрії та програмно-комунікаційних технологій. Основні напрямки їхньої діяльності полягають у підготовці інформаційно-аналітичних бюлетнів, спеціалізованих моніторингових проєктів, здійснення наукових досліджень в галузі соціальних комунікацій (<https://nbuviap.gov.ua/siaz/pro-nas-siaz>).

Інформаційно-аналітична діяльність СІАЗ відображається у підготовці інформаційно-аналітичних бюлетнів широкого тематичного спрямування,

серед яких представлені наступні: «Інформаційні можливості подолання стресу», «Інформаційні технології в державному управлінні», «Україна: події, факти, коментарі», «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс», «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» (<https://nbuviap.gov.ua/siaz/informatsiino-analitychna-produktsiia-siaz>). Окрім цього, у межах інформаційно-аналітичної діяльності можна виокремити такі проєкти: щотижневий інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналіз чинників суспільного збурення у відображенні електронних ЗМІ» [99], «Події. Персона: регіональний зріз», «Спростування дезінформації» [100], «Згадування у національних і регіональних ЗМІ злочинів», «Моніторинг інформаційного простору на предмет виявлення спростувань фейків і дезінформації», «Суспільно-політичні події у відображенні електронних ЗМІ» [203], «Бібліометрика української науки» [158].

Ще одним структурним підрозділом НБУВ, що забезпечує акумуляцію, ефективне поширення та використання документально-інформаційних ресурсів, зокрема з області права є Національна юридична бібліотека (НЮБ). Її пріоритетними напрямками роботи є здійснення ефективного пошуку, надання доступу та поширення інформаційно-аналітичних ресурсів у сфері правового забезпечення розвитку суспільства серед державних та регіональних управлінських структур, наукових установ, громадських організацій. Шляхом моніторингу, акумуляції, систематизації та аналітичної обробки інформації бібліотечними фахівцями висвітлюються наступні тематичні напрямки: політико-правові аспекти конституційного процесу в умовах війни; проблеми та перспективи біженців та ВПО; іноземні ЗМІ щодо позиціонування України в міжнародних політико-правових процесах; експертні оцінки правових процесів в Україні [124, с. 93]:.

Показовим прикладом такої діяльності є низка інформаційно-аналітичних бюлетнів, серед яких: «Україна у фокусі іноземних ЗМІ», «Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи», «Громадська думка про правотворення», «Конституційний процес в Україні: політико-правові

аспекти» (<https://nbuviap.gov.ua/natsionalna-iurydychna-biblioteka/informatsiino-analitychna-produktsiia-nyub>), що охоплюють питання функціонування державної влади України, проблем правотворення та правозастосування, особливостей конституційного процесу.

Вивченням та аналізом питань функціонування державної влади в Україні, зокрема, проблемами внутрішньої та зовнішньої політики, функціонування інституту президенства в Україні та за кордоном з подальшим їх введенням у суспільний, науковий та культурний обіг займається Фонд Президентів України (ФПУ). Результатом його діяльності є випуск інформаційно-аналітичних бюлетнів, серед яких варто виокремити: «Україна у відгуках зарубіжної преси» та «Діяльність Президента України в умовах російсько-української війни». Видання висвітлюють питання функціонування державної влади в Україні, проблеми внутрішньої та зовнішньої політики України, що домагає співробітникам відповідних державних служб у ході виконання ними безпосередніх функціональних повноважень та вдосконалення роботи державних структур і їхніх підрозділів (<https://nbuviap.gov.ua/fond-prezydentiv-ukrainy/informatsiino-analitychna-produktsiia-fpu>).

Тобто, ФПУ не тільки забезпечує збирання, збереження документальних матеріалів, а також створення всіх умов для їхнього використання; наукове опрацювання документів і створення науково-довідкового та довідково-пошукового апарату, інформування про систему електронних інформаційних ресурсів органів державної влади в Україні, електронних інформаційних ресурсів президентів держав світу та інформаційних ресурсів бібліотек президентів США; запровадження матеріалів у науковий, освітній та культурний обіг [51, с. 62].

Поряд із діяльністю інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ у інформаційному забезпеченні органів державної влади також існують подібні бібліотечні практики у цьому напрямку, що здійснюються структурними підрозділами бібліотечних установ. Так, зокрема співробітниками відділу

інформаційного забезпечення органів державної влади Національної бібліотеки ім. Ярослава Мудрого здійснюється підготовка інформаційних матеріалів шляхом формування анотованих бібліографічних списків, моніторингу преси України щодо висвітлення діяльності органів державної влади та поповнення гіпертекстової бази даних «Політика і політики у дзеркалі періодичних видань України» (<https://nlu.org.ua/struct.php?id=1>).

Особливе місце у забезпеченні достовірною інформацією державних органів у сфері охорони здоров'я посідає діяльність Національної наукової медичної бібліотеки України (ННМБУ). Володіючи великою базою інформаційних ресурсів з медичної галузі, співробітники бібліотеки здійснюють бібліотечно-бібліографічне та інформаційно-аналітичне обслуговування органів державної влади, наукових установ, а також організацій різних систем і відомств [257]. Основними напрямками такої діяльності є: створення інформаційно-аналітичних матеріалів на основі систематизації наукової джерельної бази (дайджестів), надання доступу та поширення інформації з цифрового архіву ННМБУ, проведення круглих столів, інформаційних виставок, конференцій, публічних обговорень, що висвітлюють медичні наукові дослідження (https://emed.library.gov.ua/?_gl=1*ifbhb5*_ga*MTc2NDQzMjcwNi4xNzc1MTQ4MjM3*_ga_LXTBJ4Y3YZ*cze3Nzg1OTcwMDgkbzgzZzEkdDE3Nzg1OTc2MzYkajExJGwwJGgw).

У межах формування інформаційної безпеки держави набуває особливого значення проблема захисту інформаційного простору суспільства. У працях сучасних дослідників [67] наголошується на важливій ролі бібліотек, як інформаційних центрів у протидії дезінформації; поширенні перевіреної інформації, як всередині України так і за її межами; забезпеченні культурної дипломатії; збереження культурної пам'яті та фіксації свідчень очевидців військової російської агресії. М. Кушнарєва серед основних пріоритетів стратегічної політики України на сьогодні виокремлює саме культурну дипломатію та формування наративу української культури, як

найефективніших інструментів національного спротиву в умовах війни [175, с. 47].

За висновком М. Закірова, одним із ефективних способів протидії ворожій пропаганді та забезпечення інформаційної безпеки суспільства в умовах повномасштабного вторгнення виступає формування культури споживання інформації, що передбачає навчання населення медіаграмотності [107, с. 32-33], яка у наукових роботах дослідників [76, с. 41] визначається як сукупність знань та навичок, що сприяють раціональному сприйняттю, аналізу та використанню інформації у різних видах, зокрема у медіатекстах. Значним поштовхом у заснуванні та реалізації низки проєктів із медіаграмотності для населення стало загострення хвороби COVID-19 та їхнє подальше масштабування та вдосконалення, яке відбулось з початку 2022 року під час російської збройної агресії.

На сьогодні бібліотечні установи у співпраці із державними органами влади та громадськими організаціями активно долучаються до реалізації та забезпечення доступу громадянам до ряду проєктів із навчання медіаграмотності покликаних забезпечити розвиток критичного мислення та навичок перевірки інформації, усвідомлене споживання контенту, взаємодію із інформаційним середовищем та підвищення інформаційної культури серед населення.

Показовим прикладом такої діяльності стало заснування у 2021 році національного проєкту «Фільтр» (<https://filter.mcsc.gov.ua/>), щоб об'єднати зусилля державних інформаційних інституцій, громадського сектору та міжнародних організацій із метою покращення рівня медіаграмотності як невід'ємної навички серед населення. Діяльність проєкту реалізується через інтеграційні, просвітницькі, дослідницькі та регуляційні напрямки, що передбачають інформування громадськості щодо існуючих та створення нових проєктів, активацію наукової діяльності та реалізації державних ініціатив з питання розвитку медіаграмотності в Україні.

Завдяки системній співпраці з державними інституціями та партнерськими організаціями у межах проєкту реалізується низка програм із навчання медіаграмотності. Зокрема особливої популярності здобули відеопроєкти через зручний доступ до дистанційного формату, візуалізації складної інформації у зрозумілій формі для широкої аудиторії та можливістю багаторазового відтворення з будь якого електронного пристрою. З-поміж таких проєктів слід зазначити: Всеукраїнська кампанія для батьків і дітей шкільного віку «Tryangle (Трикутник критичного мислення)» з метою навчання усвідомленої взаємодії з інформацією; мінісеріал «Протидіємо дезінформації разом»; Сімейний курс з інформаційної гігієни для батьків задля забезпечення безпечного інформаційного простору вдома; відеопроєкт «На холодну голову» з метою висвітлення інформації про загрози в інформаційному просторі; серія інформаційних відео «Правда НЕ посередині» метою яких стало поширення та розбір експертами найпопулярніших тем у суспільстві (<https://filter.mcsc.gov.ua/selection/videoproiekt/>). Також важливої ролі в умовах повномасштабного вторгнення та інформаційної війни з Росією набув відеопроєкт «InfoBridge», мета якого полягає у підвищенні рівня медіаграмотності серед населення, що проживає на тимчасово окупованих територіях України шляхом забезпечення доступу до правдивої інформації. Основні теми, що висвітлюються у відео охоплюють різні напрямки, зокрема: безпечне користування месенджерами, захист персональних даних, уникнення цифрових загроз, надання практичних рекомендацій про те, як убезпечити своє життя в умовах окупації (<https://filter.mcsc.gov.ua/projects/videoproiekt-infobridge/>).

Альтернативними методами із підвищення рівня медіаграмотності серед населення виступають ігри та вікторини в онлайн та офлайн форматах. Бібліотеки, як інформаційні простори, виступають місцями для реалізації низки таких ініціатив. Зокрема, серед основних проєктів можна виокремити: «Fit in Fakten» цільовою аудиторією якого є люди похилого віку та діти; онлайн-гра про українську політику «Так-Ні (Обираєш ТИ)»; онлайн-гра для

підлітків із підвищення навичок з пошуку, аналізу та перевірки інформації «Пригоди Літератуса»; навчальна гра для журналістів «Маніпулятор»; освітні онлайн-ігри «The Bad News Game» та «Harmony square», мета яких полягає у вивченні тактик та методів маніпулювання інформацією (Ігри з медіаграмотності Archives - Фільтр - національний проєкт з медіаграмотності).

Особлива увага у сучасних проєктах із навчання медіаграмотності приділяється дітям та підліткам, як однієї із найвразливіших груп населення до інформаційних впливів. У цьому напрямку реалізуються такі проєкти: гайд «Онлайн-безпека для підлітків», який надає поради щодо захисту особистих даних, розпізнавання кібербулінгу, навчання цифрової гігієни та уникнення онлайн-шахрайств; онлайн-курс «Експрес медіаграмотність для підлітків» для навчання ключовим навичкам інфомедійної грамотності та цифрової безпеки; книга із медіаграмотності «Ніта. Ховайтесь, фейки світу»; «Медіаграмотність у школах» у співпраці з Медійною програмою в Україні з метою інтеграції медіаграмотності в шкільну освіту; антифейкова інтелектуальна гра «НотаЄнота», яка показує на практичних кейсах як працюють фейки та дезінформація (<https://filter.mcsc.gov.ua/selection/mediagramotnist-dlia-ditey-i-pidlitkiv/>); інноваційна програма з розвитку компетенцій у сфері штучного інтелекту «ШІ молодь» (Інноваційна програма «ШІ молодь» - Фільтр - національний проєкт з медіаграмотності); проєкт «Підліткова Редакція Українських Фактчекерів (ПРУФ)» для старшокласників з метою навчання використання соцмереж для пошуку та спростування дезінформації (ПРУФ | КУНШТ).

Ще одним напрямком діяльності Національного проєкту Фільтр є створення освітніх серіалів з метою навчання критичного мислення та здобуття навичок перевірки інформації та протидії дезінформації. До найбільш характерних проєктів належать наступні: онлайн-курс «Впровадження медіаграмотності в освітню сферу, «Школа OSINT»; курс із підвищення кваліфікації «Медіаграмотність»; освітні серіали на онлайн платформі Дія «Персональна кібергігієна. Базові правила гігієни в інтернеті»,

«Базові знання з кібергігієни» (<https://filter.mcsc.gov.ua/selection/onlayn-kursy-z-mediahramotnosti/>). Водночас, зазначені проєкти використовуються фахівцями у різних галузях, в тому числі і бібліотечній для підвищення професійної кваліфікації для здобуття навичок у розробці медіаосвітніх проєктів та надання послуг із навчання медіаграмотності.

Поряд із співпрацею із національними організаціями щодо реалізації та забезпечення доступу користувачів до освітніх курсів із медіаграмотності, важливим напрямом діяльності бібліотек є безпосередньо організація навчання користувачів у своїх власних просторах. Серед основних напрямків такої діяльності є поширення перевіреної інформації через офіційні сайти, сторінки соціальних мереж, стенди, буклети; організація круглих столів та обговорень із тем інформаційної гігієни та кібербезпеки; створення куточків із підбіркою спеціальних навчальних ресурсів, вікторин, інтерактивних ігор із використанням цифрових технологій; заснування власних шкіл та розробка інформаційних продуктів із навчання медіаграмотності; проведення у співпраці з фаховими експертами лекцій, семінарів, тренінгів (<https://oth.nlu.org.ua/?p=10898>).

Водночас, ефективне забезпечення зазначених ініціатив потребує якісних навичок та професійної підготовки бібліотечних фахівців. Тому у відповідь на інформаційні потреби, провідними експертами з галузі освіти, науки, медіа, бізнес-тренерами за фінансової підтримки державних інституцій міжнародної технічної та фінансової допомоги, громадських організацій було створено інформаційні продукти для бібліотекарів у вигляді навчальних посібників. Зокрема, серед яких варто виокремити: «Практична медіаграмотність для бібліотек» [251], «Медіаграмотність для бібліотекарів» [207], які містять навчальні матеріали та практичні поради, що направлені на навчання, формування та підвищення у бібліотечних фахівців спеціальних навичок, що сприятимуть ефективнішому формуванню та розробці спеціальних продуктів із медіаграмотності, зокрема ігор, занять та вправ у роботі із користувачами. Водночас, особливої уваги заслуговують практичні

поради американських фахівців висвітлених у практичних фахових посібниках щодо набуття бібліотекарями необхідних навичок для забезпечення інформаційної стійкості громади в умовах кризових явищ [366].

Варто зауважити, що реалізація всіх подібних бібліотечних ініціатив з навчання медіаграмотності серед населення була б неможливою без співпраці із освітніми організаціями та експертами у галузі інформаційної безпеки. Тому для підвищення якості надання послуг у цьому напрямку, бібліотечним установам слід приділити більшу увагу промоції своїх ініціатив із навчання медіаграмотності через соціальні мережі; проходити відповідні тренінги із підвищення кваліфікації; розширювати співпрацю з медіосвітніми організаціями, закладами освіти та експертами у розробці ініціатив; сприяти залученню грантового та міжнародного фінансування для реалізації проєктів із медіаосвіти.

Для ефективної реалізації програм навчання з медіаграмотності особливого значення набула комунікація між бібліотечними установами. У сучасних наукових дослідженнях [211] зазначається, що така співпраця має позитивний вплив на розвиток бібліотечної сфери завдяки обміну інформацією, практичним досвідом, новими ідеями для успішної реалізації нових проєктів у культурному та інформаційному середовищах. Для досягнення цієї мети Національною бібліотекою України ім. Я. Мудрого було створено проєкт «Публічна бібліотека об'єднаної територіальної громади» (https://oth.nlu.org.ua/?page_id=60), який став відкритою онлайн платформою для взаємозбагачення бібліотек ОТГ через обмін найкращими практиками та створення якісних змін у бібліотечній сфері. Засновники проєкту також закликають долучатися до співпраці не тільки бібліотечну спільноту, а й представників органів місцевого самоврядування та громадські організації, які займаються питаннями розвитку культури, освіти та соціальної сфери ОТГ.

Окрім цього, особлива увага у діяльності бібліотек у напрямку забезпечення інформаційної безпеки суспільства приділяється відбору, оцінці, аналізу, систематизації та поширення актуальної, перевіреної інформації;

здійснення комунікації із користувачами та допомога з пошуку інформації за відповідними запитами; створення рекомендаційних списків та надання доступу до офіційних джерел (державні сайти, нормативні документи, наукові ресурси); прийняття активної участі у боротьбі з дезінформацією, фейками та кіберзагрозами (поширення інформації про фішингові атаки, джерела інформації, які несуть потенційну інформаційну загрозу суспільству). Особлива увага у роботі приділяється найбільш вразливими категоріями населення, таким як військовослужбовці, ветерани та їхні сім'ї, українські військові які були звільнені з російського полону та ВПО.

Поряд із забезпеченням бібліотеками інформаційної стійкості населення в умовах кризових явищ, актуальним стає питання підтримки психоемоційного рівня суспільства. На сьогодні проблема психологічної стійкості активно піднімається у науковому дискурсі у контексті українського досвіду, особливого значення набуває вивчення цього питання у часи значних соціальних потрясінь. Зокрема, у періоди АТО, загострення хвороби COVID-19 та запроваджених разом із нею карантинних обмежень, а також повномасштабного вторгнення, що стали вагомим наслідком істотного загострення психоемоційного навантаження серед населення. Зокрема, за визначенням сучасних дослідників [122, с. 56], довготривале перебування у стресових умовах може викликати у людей складнощі із підтримкою належного рівня психологічного стану та виникнення стану подовженого стресу, що спричиняє падіння рівня психологічної стійкості у суспільстві. У свою чергу В. Горовий [73, с. 6] додає, що стрес може призвести до негативних психоемоційних наслідків серед населення, навіть до смертельної загрози.

У боротьбі зі стресом та підтримки психологічного благополуччя особливого значення набуває роль соціальних інституцій до яких звертається населення по допомогу в кризових ситуаціях. До таких інституцій належать і бібліотеки, які виступають майданчиками де не тільки можна отримати знання та інформацію, а й психологічну підтримку, соціальний захист та створити нові соціальні зв'язки. Наведена теза підтверджується дослідженням О.

Воскобойнікової-Гузєвої [46, с. 16], в якому науковиця наголошує, що бібліотека виступає місцем безпеки де людина відчуває психологічний та фізичний комфорт. Водночас Л. Прокопенко зазначає, що забезпечення доступу до інформації та ресурсів про психічне здоров'я, організація консультацій із фаховими психологами та лікарями, розробка та застосування на практиці психотерапевтичних заходів, які сприяють зниженню стресу та відновленню психоемоційного стану користувачів стали пріоритетними завданнями бібліотек в нових воєнних реаліях [261, с. 23].

На основі аналізу наукових розвідок, звітів, дописів на офіційних сайтах та сторінках соціальних мереж бібліотечних установ можна ствердити, що трансформація та масштабування напрямків діяльності щодо підтримки населення книгозбірнями дало їм змогу виступити багатофункціональними майданчиками психоемоційної та інформаційної підтримки населення. Особливого значення такі функції, за визначенням сучасних дослідників, набувають в умовах повномасштабного вторгнення, які допомагають зміцнити рівень національного спротиву та психологічної стійкості населення [155].

Ці умови актуалізували роль інформаційно-аналітичних бюлетнів, які базуються на оперативній електронній інформації, що акумульована бібліотечними установами та сприяють боротьбі із психологічними наслідками війни серед громадян. Показовим прикладом реалізації такої діяльності є щоквартальний інформаційно-аналітичний бюлетень «Інформаційні можливості подолання стресу», підготовлений Центром дослідження соціальних комунікацій НБУВ. Головним завданням якого є збір та поширення практичної інформації для організації допомоги постраждалим особам в боротьбі із психологічними наслідками війни. Зокрема, серед основних тем у випусках висвітлюються наступні: соціальні наслідки ПТСР серед військовослужбовців та цивільного населення постраждалого внаслідок війни; аналіз роботи бібліотек та сервісні послуги із підтримки осіб, які зазнали негативного впливу війни; законодавче забезпечення громадян, які постраждали внаслідок отриманого стресу; державні та волонтерські

програми, що надають реабілітацію і підтримку постраждалому населенню; практичні кейси з організації соціокультурної діяльності, юридичної, психологічної допомоги та констультативної підтримки користувачів у бібліотеках (<https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-vydannia/informatsiini-mozhlyvosti-podolannia-stresu-proekty>).

Для систематизації та виокремлення основних напрямків діяльності бібліотек у підтримці психологічної стійкості населення під час повномасштабного вторгнення поряд із науковими джерелами, бібліотечними звітами про їхню діяльність, офіційними вебсайтами книгозбірень та бібліотечними онлайн ресурсами, набувають особливого практичного значення саме матеріали інформаційно-аналітичних бюлетнів «Інформаційні можливості подолання стресу». Оскільки видання започатковано у 2022 році від початку повномасштабного вторгнення та виходить із щомісячною регулярністю, його матеріали становлять актуальну інформаційну базу, що є підставою його використання як одне із ключових джерел для нашого наукового аналізу.

В результаті аналізу серії інформаційно-аналітичних бюлетнів «Інформаційні можливості подолання стресу» за 2022-2025 рр. [71], нами було виокремлено найбільш повторювальні напрямки щодо підтримки бібліотеками психологічної стійкості населення. В першу чергу у групі ризику під впливом постійного стресу, інформаційного та соціального навантаження перебувають найвразливіші категорії населення до яких дослідники відносять [122]: ВПО; військовослужбовців; жителів прифронтових територій; населення, яке було звільнено з окупації; сім'ї військовослужбовців, а також члени родин які втратили своїх близьких; дітей та молодь. Таке розмежування цільових категорій громадян дозволяє не тільки оцінити ефективність застосування напрямків бібліотечної діяльності, а й визначити наскільки вони відповідали та задовольняли психоемоційні потреби окремих груп населення.

В умовах сучасних кризових потрясінь дослідники звертають особливу увагу на питання викликів, які постають перед ВПО у період військових дій,

адже ця категорія населення опинилася у невизначеній життєвій ситуації через вимушене переміщення та зміну соціального середовища [109]. Зокрема, серед основних проблем цієї категорії населення є: тривожність; травматичний досвід війни та вимушеного переміщення; адаптація до нового місця життя; втрата житла та роботи, звичних соціальних зв'язків; невизначеність щодо майбутнього, психологічні проблеми [132, с. 97].

У свою чергу, виступаючи майданчиками соціопсихологічної допомоги, бібліотеки виконують функцію первинної соціальної адаптації, стаючи безпечними місцями для комунікації, психологічної допомоги, пошуку роботи та тимчасового житла, надаючи доступ до освітніх та культурних ресурсів, організовуючи середовища пошуку та формування нових соціальних зв'язків [11]. Тому бібліотечні установи створили нові та розширили існуючі напрямки своєї діяльності щодо підтримки цієї категорії населення: інформаційна та соціальна підтримка (цифрові хаби із доступом до Інтернету для роботи та навчання, допомога з пошуком житла та роботи); психологічна підтримка та застосування арттерапії (проведення зустрічей із психологами, арттерапевтичні майстер-класи); мовна та культурна інтеграція (розмовні клуби, спеціальні проєкти для допомоги з інтеграцією у нове середовище); надання гуманітарної допомоги. Тому окреслені напрямки бібліотечної діяльності щодо підтримки ВПО сприяють соціальній адаптації та інтеграції цієї категорії населення у нове середовище, що водночас сприяє зниженню рівня отриманого стресу внаслідок вимушеного переміщення та відчуття приналежності до нового соціального середовища. Тим самим бібліотечні установи зарекомендували себе як ефективні соціальні інституції до яких ВПО можуть звернутися під час складних життєвих обставин та отримати необхідну допомогу.

У контексті дослідження бібліотечних напрямків роботи з вразливими категоріями населення особливе місце посідають військовослужбовці, які опинилися у центрі психологічного та фізичного навантаження. Саме їхня роль несе ключове значення у захисті країни, тому вивчення психоемоційних

викликів з якими стикається зазначена категорія користувачів зумовлює необхідність окремого аналізу. Зокрема, у наукових розвідках та практичних кейсах найчастіше згадуються наступні психологічні проблеми серед цієї категорії населення: постійний стрес, загроза життю, емоційне виснаження, дистанціювання від родини та звичного кола спілкування, втрата відчуття безпеки, проблеми з адаптацією до мирного життя, втрата звичних соціальних зв'язків [19, с. 176-178]. Тому така сукупність зазначених викликів активізувала потребу військовослужбовців у зверненні за кваліфікованою допомогою з метою стабілізації психологічного стану та зниження рівня стресу.

За цих умов відбулося не тільки масштабування напрямків роботи бібліотек, а й функціональне розширення напрямків підтримки психоемоційного стану військовослужбовців, серед яких варто виокремити наступні: юридична та психологічна підтримка (організація круглих столів з юристами та психологами); інформаційна підтримка (допомога з отриманням медичної допомоги, орієнтація в соціальних та державних сервісах); бібліотерапія (формування спеціалізованих книжкових полиць, як у самих бібліотеках, так і у шпиталях; збір та передача книг на фронт (в тому числі електронних)); арттерапія під час ротації та реабілітації в шпиталях (виставки картин, поетичні зустрічі з письменниками, виїзні майстер-класи бібліотекарів у госпіталі); волонтерська діяльність (пошиття одягу, виготовлення маскувальних сіток, збір матеріалу для окопних свічок, збір грошей та продуктів); моральна підтримка (залучення дітей для малювання та відправлення листівок та оберегів на фронт). Окреслені напрямки бібліотечної діяльності сприяють стабілізації та підтримці психоемоційного стану військових, як дистанційно під час їхньої служби та перебуванні на лікуванні, так і безпосередньо у приміщеннях самих бібліотек із залученням фахових спеціалістів.

Питання реінтеграції ветеранів у цивільне життя в умовах повномасштабного вторгнення набуло особливої актуальності, оскільки на

відміну від періоду АТО, коли повернення відбувалось у відносно безпечне середовище, нині цей процес ускладнився впливом воєнних реалій. Зокрема, життя під час постійних повітряних тривог, тривале перебування в укриттях, загрози ракетних обстрілів, відключення теплопостачання та блекаутів, що негативно впливає на загальний психоемоційний стан населення, зумовлюючи підвищення рівня стресу, що підтверджується науковими дослідженнями [252, с. 93]. Ці зазначені фактори та загальний психологічний стан громадян можуть виступати додатковим бар'єром для успішної реінтеграції ветеранів у цивільне життя. Тому діяльність бібліотечних установ у роботі з ветеранами зосередилася на підтримці їхньої адаптації після військової служби в нових психоемоційних нестабільних умовах. Зокрема, ми можемо виокремити такі основні напрямки: застосування реінтеграційних та інформаційних заходів (юридична допомога, пошук роботи, створення ветеранських хабів для спілкування); створення спеціалізованих цифрових ресурсів та онлайн-бібліотек; арттерапія та спеціалізовані заходи щодо відновлення під час реабілітації; консультації із психологами; бібліотерапія (в т.ч. збір книг для військових шпиталів). Сукупність зазначених бібліотечних практик підтверджує те, що книгарні слугують безпечними просторами для ветеранів забезпечуючи психоемоційну підтримку та ефективну реінтеграцію у цивільне середовище після проходження військової служби в умовах нових воєнних реалій.

Питання психологічної підтримки сімей військових, загиблих або чиї рідні перебувають у полоні чи зникли безвісти набуло особливої актуальності під час повномасштабного вторгнення внаслідок зростання кількості втрат та високого рівня психоемоційного навантаження. Зокрема, одним із справжніх викликів для членів сімей стає повернення та адаптація військових до нового життя. Науковці наголошують на важливості реалізації спеціальних психологічних програм, щодо підтримки сімей військовослужбовців для стабілізації та підвищення емоційної стійкості у стресових умовах, серед яких можуть бути: організація спільних заходів, створення спеціалізованих

психологічних служб, застосування психоосвіти, залучення професіоналів, впровадження сімейної психотерапії, групове та індивідуальне консультування [4, с. 413-415].

У відповідь на нові суспільні запити, бібліотеки створили та розширили напрямки своєї діяльності з цими категоріями населення організовуючи групи взаємопідтримки для дружин та матерів військових у онлайн та офлайн форматах; арттерапевтичні заняття; спеціалізовані тренінги для збалансування психофізичного стану; застосування психологічної підтримки із залученням фахівців; інформаційна та юридична підтримка; робота із дітьми військових (створення мотиваційних таборів та розвиток навичок, арттерапія, казотерапія та освітні заняття, психологічна підтримка). Зазначені бібліотечні практики демонструють важливу роль бібліотек, як центрів психологічної підтримки для сімей військовослужбовців у подоланні стресу внаслідок втрат, невизначеності та високого рівня психоемоційного навантаження.

Особливої психологічної підтримки в умовах повномасштабного вторгнення потребують військові, які були звільнені з полону. Дослідники розглядають військовий полон, як одну із складових психологічної та моральної кризи, у процесі якого людина проходить випробування власних моральних та фізичних сил стаючи об'єктом знищення власної гідності. Після звільнення з полону військові потребують реінтеграції у цивільне суспільство, до головних етапів якого входять: медичний огляд та лікування, психологічна підтримка, аналіз пережитого досвіду та соціально-правова підтримка [324, с. 94]. У цьому контексті бібліотеки відіграють особливу роль доповнюючи процеси адаптації та відновлення військових після полону виступаючи безпечними місцями психологічної підтримки та надаючи доступ до інформаційних та соціокультурних ресурсів. На сьогодні, виходячи із аналізу наукових джерел та практичних кейсів роботи бібліотек питання роботи книгозбірень у напрямку відновлення військових, що були звільнені з російського полону висвітлено недостатньо. В результаті ми можемо припустити, що бібліотеки працюють із цією категорією населення, адже

проводиться активна робота з ветеранами у напрямку їхньої реінтеграції у цивільне життя, але у науковому дискурсі це питання висвітлено недостатньо.

Ще однією вразливою категорією населення в умовах воєнних реалій постає молодь та діти, що зумовлено віковими особливостями їхнього психологічного розвитку та процесів навчання та соціалізації. Дослідники стверджують, що діти піддаються сильному впливу психологічного стресу та гостро переживають втрату близьких, відчують фрустрацію та панічні атаки, що може призвести до появи ПТСР [103, с. 77]. Тому для забезпечення психологічної стійкості цієї категорії населення бібліотеки зосередили свою діяльність на наступних напрямках підтримки: створення безпечних ігрових та терапевтичних просторів (доступ до майстер-класів, перегляду фільмів, ігор; робота із педагогами, аніматорами, соціальними працівниками; проведення профорієнтації); психологічна допомога (робота із психологами, каністерапія, пет-терапія); арттерапія та казотерапія; цифрова освіта (проведення занять із навчання інформаційній гігієні, кібербезпеці та медіаграмотності; школи лідерства та розвиток soft skills), розмовні клуби; застосування бібліотерапії (терапевтичні читання казок, заняття із творчості). З огляду на окреслені напрямки роботи можна ствердити, що бібліотеки виступають безпечними просторами для дітей та молоді створюючи необхідні умови для надання психологічної допомоги, проведення дозвілля, соціалізації та самореалізації в умовах воєнного часу.

Мапа бойових дій в умовах повномасштабного вторгнення значно розширилась, тому і збільшилась кількість людей, які живуть у прифронтових та деокупованих містах в умовах інтенсивного стресу та потребують системної психологічної підтримки. Бібліотеки у цих регіонах стикаються із великою кількістю безпекових викликів (які були нами детальніше розкриті у Розділі 2.4), що безпосередньо впливає на їхню роботу, а саме: руйнування будівель книгозбірень, загроза постійних обстрілів та травматичний психологічний досвід окупації серед місцевої громади, відновлення роботи, дефіцит кадрів.

Попри зазначені виклики книгозбірні продовжують свою роботу відіграючи важливу роль, як соціальні інституції у психоемоційній підтримці та ментальному відновленні місцевого населення. Через руйнацію приміщень, неможливість відновити втрачені фонди та працювати у звичному форматі у прифронтових місцевостях бібліотеки надають свої послуги в онлайн режимі; організовують мобільні формати роботи (мандрівні хаби в яких проводяться літературні пікніки, творчі майстер-класи, красназавчо-пізнавальні квести); обслуговують користувачів в укриттях та сприяють психологічній підтримці, моральному та культурному відродженню населення. Особливу увагу в роботі приділено документуванню та фіксації подій окупації територій збираючи всю інформацію про пережитий досвід від місцевих. Також основні напрямки роботи бібліотек полягають у психологічній підтримці та подоланні наслідків травм окупації; соціально-гуманітарна робота (оформлення заявок на гуманітарну допомогу, надання першої медичної допомоги, ремонт одягу, надання в оренду необхідних побутових речей); організація волонтерських зборів книг; застосування арттерапії та бібліотерапії у роботі з дітьми та дорослими. Тому з огляду на окреслені напрямки діяльності можна ствердити, що бібліотеки виконують важливу роль не тільки у матеріальній підтримці місцевого населення у прифронтових та деокупованих місцевостях, а й займають особливе місце у психоемоційній підтримці виступаючи безпечними просторами соціокультурного відновлення.

Тобто, якщо в період АТО став етапом формування первинних бібліотечних механізмів із психосоціальної підтримки, то повномасштабне вторгнення стало каталізатором масштабування та удосконалення вже набутих механізмів, тим самим зробивши бібліотеку як центр підтримки психологічної стійкості населення в періоди суспільних викликів.

На нашу думку, окремого наукового осмислення заслуговує бібліотерапія, як один із основних та універсальних напрямків підтримки бібліотеками психоемоційної стійкості населення, зниження стресу, сприяння соціальної адаптації в умовах кризових явищ. Тому дисертантом було

проведено наукове дослідження та виявлення особливостей ролі бібліотерапії як ефективного інструменту психологічної допомоги серед вразливих категорій населення [33].

На сьогодні бібліотерапія, за висновком сучасних дослідників [196], розглядається як форма психотерапевтичної роботи з читачами, що передбачає лікувальний вплив за допомогою правильно підібраної літератури, що у свою чергу сприяє зниженню стресу, стабілізації емоційно-почуттєвого стану, розв'язанню особистих проблем та самореалізації у складних життєвих обставинах.

Під час читання книг людина може відволіктись від реальності, на деякий час забути про власні проблеми та переживання, ідентифікувати себе з персонажами, які переживають подібні життєві труднощі. Це дає можливість краще зрозуміти власні почуття та емоції і впоратися зі стресовим станом. У такому випадку процес читання активує саморефлексію, сприяє усвідомленню власних страхів і хвилювань, а також слугує інструментом відновлення та формування психологічної стійкості особистості. Як зазначає С. Закірова [110], читання активізує процеси мислення, появу натхнення, підвищує впевненість у власних силах, розвиває здатність до взаємопорозуміння та емпатії, допомагає боротися зі стресом та поганим настроєм відволікаючи від тяжких спогадів і забезпечуючи психологічне розвантаження.

Одним із поширених та ефективних напрямів такої діяльності стало застосування бібліотерапії із залученням професійних фахівців психологів у книгозбірнях. Така практика реалізується через різні форми культурних заходів, зокрема презентації книг, зустрічі із відомими людьми, колективні читання та поетичні вечори, арт-терапії, книжкові клуби. Подібні ініціативи, за висновком С. Закірової [110], стали поширеною практикою серед українських біженців закордоном, що сприяють зниженню стресу та психологічній підтримці завдяки соціалізації та комунікації один з одним.

В Україні цей напрям активно почав впроваджуватися ще з початку російської агресії 2014 р., а під час повномасштабного вторгнення набув ще

більшої актуальності. Наприклад, Тернопільська міська бібліотека № 2 у 2015 р. реалізувала проєкт для реабілітації військових пропонуючи спеціальні списки відповідних (<https://2biblternopil.blogspot.com/2015/08/blog-post.html>) книг. Працівники Вінницької централізованої бібліотечної системи здійснили візит та передали понад 200 примірників книг для військовослужбовців, які перебувають на лікуванні та реабілітації у шпиталі (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12145>). На базі Обласної універсальної наукової бібліотеки імені Д. Чижевського надається психосоціальна підтримка захисникам та організовуються спеціальні культурно-освітні заходи (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12160>). Також у цьому напрямі працює Рівненська обласна дитяча бібліотека, яка проводить творчі зустрічі та арт терапію для військових, які перебувають на реабілітації (<https://www.facebook.com/share/p/177WT9QTmh/>). Публічна бібліотека імені Лесі Українки започаткувала на системному рівні проєкт «Бібліотерапія: твоя книга щастя» (<https://lukl.kyiv.ua/proyekt-biblioterapiya-tvoya-knyha-shchasttya/>), а бібліотека імені М. Костомарова (м. Київ) проводить регулярні тренінги з бібліотерапії із залученням професійних психологів (<https://www.instagram.com/p/DSDJy1BjKf/>). У Запоріжжі реалізували проєкт «Бібліохаб для кожного», в рамках якого проводять бібліотерапевтичні заняття для дітей із сімей ВПО (<https://zaporizhzhia.city/blog/bibliohab-dla-koznogo>).

Важливим кроком для розвитку та популяризації бібліотек як центрів психологічної допомоги є реалізація загальнонаціональних програм на державному рівні. Зокрема, на розширення ролі бібліотек як безпечних просторів для психологічної підтримки робить акцент Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», метою якої є популяризація культури звернення за допомогою, зміцнення ментального здоров'я громадян та зменшення стресу. Програма передбачає впровадження бібліотерапії, арт-терапії, групових зустрічей з психологами та освітні програми. Також передбачено проведення навчання бібліотекарів за участі кваліфікованих

психологів для надання психологічної допомоги (<https://mincult.gov.ua/events/u-kyyyevi-prezentuyut-proyekt-ta-programu-biblioteki-yak-prostir-psyhosocialnoyi-pidtrymky/>).

Водночас для розвитку бібліотерапії набуває важливої ролі популяризація читання серед населення. Адже це сприяє і реалізації читацьких практик як реабілітаційних та рекреаційних, так і зростанню інтересу до самих бібліотечних установ та їхніх послуг. Тому важливим кроком у цьому питанні є прийняття Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія» [260], яка передбачає створення умов для формування потреби та звички до читання українців, а також підтримку освітніх та культурних проєктів, що призведуть до якісних змін у бібліотечній галузі.

Тому впровадження бібліотерапії у діяльність бібліотек, як ефективного методу психологічної підтримки громадян в умовах кризових явищ є надзвичайно важливим та потребує системного вдосконалення, особливо в контексті розробки та реалізації нових напрямів роботи із вразливими категоріями населення. Водночас, на основі здійсненого аналізу наукових джерел та практичних кейсів бібліотек, щодо виявлення напрямків роботи із вразливими категоріями населення було зроблено висновок, що проблема роботи із військовими, які були звільнені із російського полону та потребують особливої уваги під час психологічної реабілітації та соціальної інтеграції у суспільство залишається досі не висвітленою. Тому на нашу думку, особливого наукового інтересу заслуговує дослідження читацьких практик українських військових в умовах російського полону та з'ясування ролі книги в умовах інформаційної ізоляції. Результати здійсненого дослідження зможуть бути корисними для бібліотечних установ у реалізації напрямків бібліотерапії серед цієї категорії користувачів з метою стабілізації психологічного здоров'я та пришвидшення процесів реінтеграції у цивільне життя.

У межах наукового дослідження нами було розроблено авторську анкету з метою вивчення читацьких практик українських військових, які були звільнені з російського полону (Додаток Б). Анкетування реалізувалось у

форматі електронного опитування із використання сервісу Google Forms, що допомогло забезпечити дистанційну участь респондентів, враховуючи обставини військового стану в країні. В проведеному анкетуванні взяло участь шість військовослужбовців з полку «Азов», які перебували в умовах російського полону та були звільнені з нього. З огляду на етичні принципи та заходи безпеки респондентів, у науковому дослідженні не будуть розголошуватися персональні дані учасників.

Отримані результати анкетування демонструють, що всі респонденти мали доступ до книг під час перебування у полоні, але попри саму наявність книг, цей доступ був контрольованим та обмеженим без можливості вільного вибору літератури. Як свідчать отримані відповіді українських військових, які перебували у полоні, доступ до літератури мав часткові обмеження (4 особи), тоді як суворі обмеження відзначили 2 особи. Тобто такі обмеження доступу до книг несли за собою не тільки кількісний характер, а й повний контроль з боку російських загарбників щодо споживання інформації полоненими.

Одним із ефективних способів моральної підтримки в умовах інформаційної ізоляції та обмеженого доступу до літератури серед військовополонених став книгообмін, про що свідчать отримані відповіді респондентів, а саме 4 із 6 мали подібний досвід. Зокрема, відповідь одного із респондентів вказує на те, що у нього була повністю відсутня можливість вибору літератури, а за словами іншого військового – часткова. Військовий зазначив, що їм на камеру давали всього кілька книжок, які ув'язнені читали по черзі. Тобто таку практику можна розглядати у вигляді соціальної підтримки між побратимами, яка за словами А. Артеменко та К. Батаєвої, допомагає значно знизити напруженість, що проявляється у високому ступені ідентифікації з групою. Соціальна підтримка проявляється безпосередньо у соціальному контексті, що означає спілкування з іншими членами групи; обміном інформацією, яка слугує у подоланні потенційно стресових ситуацій; емоційною підтримкою у вигляді трансляцій почуттів та сприйняття в групі [3, с. 41]. Тому в даному контексті книгообмін став ланкою комунікації та

об'єднання в єдину соціальну групу військовополонених, що допомогло підтримати міжособистісні зв'язки, побудувати довіру та колективну солідарність один з одним.

Не поодинокими були також випадки цілковитої інформаційної ізоляції серед полонених, про що свідчать слова одного із респондентів: «У перші 2 місяці перебування у полоні відбувалася цілковита інформаційна ізоляція з відсутністю книг та з повним обмеженням доступу до будь-яких джерел інформації». Дослідник О. І. Федоренко відносить інформаційну ізоляцію до одного із методів інформаційного тероризму, коли здійснюється обмеження комунікації, відсутність доступу до альтернативних джерел інформації, обмеження мобільного зв'язку, активне розповсюдження фейкової інформації паралельно із залякуванням та психологічним тиском [306, с. 328]. Тобто українські військові опинилися в ізольованому середовищі за відсутності інформації, у т.з. інформаційному вакуумі, що сприяло простішому маніпулюванню свідомістю та здійсненню психологічного тиску з боку загарбників.

Водночас, обмеження у доступі до книг несли за собою якісний характер, коли повністю відбувався контроль над змістом, тематикою та мовою літератури. Про це свідчать отримані відповіді українських військових, які говорять про часті обмеження доступу до книг за мовою, що, власне, демонструє закономірність у прояві культурно-інформаційного тиску окупантів на українських полонених. Оскільки науковці [311] цілком справедливо наголошують на мові як на одному із головних факторів ідентифікації нації, цілком поширеною практикою серед російських загарбників є тотальне знищення українських книжок на окупованих територіях, зокрема вилучення та заміна української літератури на російську, а також не поодинокими трапляються випадки масового спалення українських книг [5], таким чином стираючи українське слово, історію та ідентичність.

Тобто, з точки зору психології, такий досвід тотального заповнення інформаційного простору серед українських військовополонених російською

пропагандою можна розглядати, як цілковитий контроль над змістом та доступом до інформації, що було поширеною практикою серед країн з тоталітарними режимами та відомо у психології, як форма інформаційної або ж соціальної депривації [326].

У дослідженні Н. О. Чайкіної зазначається, що депривація серед військовослужбовців, зокрема тих, хто перебуває у полоні, зазвичай характеризується втратою контролю над власним життям, обмеженням свободи людини. У більшості випадків воєнна депривація проявляється через травматизацію, депресію, переживання страху, відчуття постійної загрози для життя, втратою контролю над власним життям. Через обмежений доступ та контроль над інформацією та ресурсами у полонених знижується самооцінка та збільшується відчуття самотності, що призводить до трансформації образу «Я» [312]. Тобто така практика застосовувалася цілеспрямовано серед українських військовополонених у російському полоні з метою підірвати їхню самооцінку, відчуття гідності та зламати силу духу та опір до визволення в умовах неволі.

Наступне запитання анкети допомагає виявити альтернативні джерела інформації до яких військовополонені мали доступ попри обмеження та тотальний контроль з боку окупантів. Відповіді анкетування демонструють, що військові обмінювались невербальною інформацією між собою, зокрема: усними розповідями, власними спогадами, молитвами, віршами та піснями. В. В. Апальков [2, с. 19] зазначає, що публічне читання віршів та жартів допомагає полоненим позбутися на деякий час від тягара важкого існування, тим самим в'язні намагаються подивитися на негативні речі з позитивного боку, що дозволяє подолати страждання та повернутися до власних спогадів про мирне цивільне життя.

Досвід одного із респондентів засвідчує, що йому вдалося таємно пронести із собою блокнот в Оленівку, що дозволило йому робити записи, створювати малюнки та нотувати прочитану літературу. За твердженням М. Паук [239, с. 75], подібний досвід із написання власних текстів у вигляді

історій або рефлексій дозволяє вербалізувати пережитий досвід та осмислити його через наративи, а також структурувати свої емоції, що допомагає зняти стрес та полегшити психоемоційний тиск.

Серед інших форм інформаційного тиску з боку окупантів була трансляція радянських фільмів, про що засвідчує відповідь одного із респондентів. Як власне відомо, радянський кінематограф насичений ідеологічними мотивами, ідеалізацією радянської системи влади [199, с. 879], що стає в умовах російсько-української війни одним ефективним та поширеним способом нав'язування російського імперського наративу.

За словами А. Шувалової, ефективним прийомом маніпулятивного медіаконтенту є використання контекстуальних маніпуляцій, що включає зміну фокусу повідомлення, вибіркове подання інформації або її перебільшення. Тобто таке навмисне приховування важливих фактів або деталей, які можуть змінити сприйняття ситуації несе за собою сильний негативний вплив на емоційне ставлення до подій чи осіб. Тому такий підхід здатен створювати хибне уявлення про події та навіть формувати нові стереотипи чи міфи [321]. Водночас, за твердженням А. Коломoeць, здобуття авторитету і визнання сприяє здійсненню символічного насильства, яке здебільшого не усвідомлюється тими, над ким домінують [152, с. 52]. Отже, така форма поширення маніпулятивного медіаконтенту серед військовополонених у вигляді радянського кінематографу стала ефективним способом маніпуляції їхньою свідомістю та т. з. перепрограмуванням їхніх думок на користь російського режиму.

Наступне питання анкетування дозволяє дізнатися шляхи отримання літератури серед полонених у неволі. Відповіді засвідчили, що тільки один респондент мав змогу отримувати літературу від гуманітарних організацій, до того ж тільки один раз від представників Червоного Хреста, а інші, нажаль, не отримували жодної допомоги. Такий досвід демонструє обмежену гуманітарну присутність у таборах військовополонених та потребує більшої уваги з боку міжнародного гуманітарного права.

Другий блок анкети дозволяє з'ясувати, які саме книги були доступні військовополоненим за тематикою та жанром. Результати анкетування вказують, що переважно за жанрами переважала здебільшого класична, духовна, художня література, фантастика та психологія. У творах класичної літератури військові намагалися знайти моральні орієнтири для себе в умовах невизначеності, адже основні функції такого жанру книг сприяють формуванню світогляду особистості, зокрема цей жанр розкриває в собі пізнавальну, виховну, комунікативну, естетичну та творчу функції, що в свою чергу допомагає відволіктися від гнітючої реальності в умовах полону та структурувати думки. З точки зору психології за Віктором Франклом, саме звернення до культурно значущих текстів допомагає людині зберегти сенс життя, що є ключовим у перебуванні у неволі [283]. Зокрема серед творів світової класики респонденти відзначили наступних авторів: Джек Лондон, Л. М. Толстой, А. П. Чехов.

Серед творів фантастики особливої популярності у респондентів набули книги «Володар Перснів» та «Хроніки Нарнії». У свою чергу фантастика дозволяє абстрагуватися від реальності, в т. ч. утекти від важких умов перебування у полоні, поринути в абсолютно інший яскравий та уявний світ, тим самим допомагаючи впоратися з емоційною напругою, психологічним тиском у постійному перебуванні у стресових умовах (Наукова фантастика під час війни: ескапізм чи щось більше? *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/naukova-fantasyka-pid-chas-vijny-eskapizm-chy-shchos-bilshe/>). Особливо вражаючою була відповідь одного із респондентів, який мав змогу прочитати більше двохсот книг різних жанрів, що свідчить про прагнення до нових знань, тим самим намагання заповнити нестачу інформації під час вимушеної ізоляції, згаяти тяглість часу та придушити тривогу всередині себе.

Водночас, серед форм інформаційно-психологічного тиску траплялися непоодинокі випадки цілеспрямованого нав'язування російських наративів та історії через літературу серед українських полонених, наприклад шляхом

застосування практик примусового читання російських підручників з історії для 9 класу.

Російський полон не тільки вбиває фізично, а і морально, тим самим намагаючись позбавити українських воїнів національної ідентичності. Це відбувалось також зокрема і за допомогою літератури, яка була у доступі для читання, що в основному несла в собі пропагандистський характер. Як свідчать слова одного із респондентів: «Переважно література була угрюма, більшість героїв або помирали або застрелювались у кінці історії. А ще їхні класики писали про росію як бруд і болото, що трошки гріло душу». Цей досвід яскраво демонструє, що попри намагання нав'язування російського контексту через літературу, українським воїнам вдавалось знаходити у текстах книг моральну розрядку для себе у критиці російських реалій самими ж їхніми письменниками, що звісно не могло не тішити під час перебування у пригніченому моральному стані.

З наступом на українську землю російські загарбники намагаються не тільки повністю стерти наші міста, а також і нашу мову та національну ідентичність [165]. Отриманні відповіді анкетування демонструють, що в українських військовополонених була відсутня можливість читати книжки рідною мовою. Таке свідоме обмеження української мови у полоні не тільки обмежує культурний простір, а й лишає можливості спілкуватися рідною мовою тим самим перериваючи зв'язок із Батьківщиною. У своїй праці Т. Л. Видайчук [25, с. 58], в котрій науковиця досліджує на основі історичних подій причини та наслідки ідеологічного терору та факти лінгвоциду української мови росією, говорить про те, що він розпочався ще майже 300 років тому, і як бачимо відбувається посиленими темпами і в у мовах повномасштабного вторгнення.

Крім того, корисним є досвід військових щодо впливу російського полону на їхні літературні вподобання. Значна більшість респондентів зазначили, що полон ніяк не вплинув на їхню любов до читання. Попри позитивні відповіді, все ж таки на одного респондента полон здійснив вагомий

психологічний вплив. За словами самого військового: він читав до полону, але після нього повністю втратив жагу до читання книг. Таку відповідь можна пояснити тим, що в умовах полону військові переживають великий негативний психологічний тиск, який може проявлятися в подальшому у вигляді посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Як зазначає, А. М. Горват, що ПТСР, ще відомий як посттравматичний синдром, є серйозним психічним розладом, який відносять до неврозів та проявляється у військових тривалою реакцією на стрес та може виникати внаслідок переживання травматичних подій спричинених воєнними діями, терактами, фізичними травмами, статевим насильством, загрозою життю та спостереженням смерті [68, с. 133]. Тобто, військові, які переживши травматичний досвід полону, після звільнення намагаються уникати нав'язливих негативних спогадів про пережитий час, який у них може асоціюватися з літературою, яка мала на меті нав'язування російських наративів, приниження гідності та самооцінки військовослужбовців і тим самим набула насильницького сенсу для них у майбутньому.

Але попри перебування в однакових травматичних умовах не кожна людина може розвинути ПТСР, тобто цілком можливі різні реакції на стресові події, що підтверджується результатами нашого анкетування. У цьому випадку для одних військових полон не мав суттєвого впливу на їхні вподобання до читання, а для інших – докорінно змінив таке захоплення.

Наступним тематичним блоком нашого анкетування є дослідження психологічного впливу книг під час перебування у полоні. Всі опитані респонденти зазначили, що читання допомагало їм впоратися із психологічним тиском під час перебування у полоні. Як зазначає М. О. Марценюк, читання не тільки дає інформацію та підвищує рівень знань, а й допомагає знизити рівень страху перед невідомим. Дослідниця вивчає питання впливу читання на психічний стан людини через призму бібліотерапії, яка має функції психологічного та морального розвантаження, допомагає зняти напругу, сприяє підвищенню рівня задоволеності від життя, зміцнює

психологічну стійкість, розвиває критичне мислення та допомагає протистояти стресу, депресіям у складних умовах [197, с. 218-220].

Тобто читання книжок для наших військових було ефективним способом відволіктися від гнітючих реалій полону, література здійснювала бібліотерапевтичний ефект та допомагала впоратися із психологічним тиском, стресом та морально розслабитись у важких умовах, тим самим створюючи внутрішній безпечний простір. У такому стані полонені могли на деякий час забути про страх, біль, приниження, психологічне напруження, відновити відчуття гідності та самовпевненості. Деяким із респондентів читання нагадувало про дім перебуваючи на чужині, для інших допомагало підтримувати моральний дух, тим самим активізуючи внутрішню силу до опору та віру у виживання в умовах неволі.

Під час тривалого перебування у полоні, за дослідженнями психотерапевтів, у військових розвиваються тривожність, панічні атаки, проблеми з пам'яттю, увагою, концентрацією та порушується раціональне мислення [90, с. 286]. У такому стані, як зазначив один із респондентів, читання допомогло йому структурувати і мати контроль над своїми думками, і тим самим приборкати хаотичні переживання. За словами Н. Аксьонової, читання має не тільки позитивний психологічний вплив на людину, а й інтелектуальний, стимулюючи розумову активність, покращення пам'яті, підвищення рівня впевненості у собі, підвищення здатності знаходити шляхи самостійного розв'язання проблем [1, с. 111].

У психологічних практиках поширеною є класифікація літератури, за допомогою якої здійснюється терапевтичний вплив за допомогою читання. Так, виокремлення літератури за жанрами допомагає ефективно охарактеризувати психологічний вплив, який здійснюють книжки на читачів [197]. Тому важливо було дізнатися у респондентів, яка саме книга змогла надати особливу підтримку, щоб впоратися із стресом. Для одного із військових, такою книгою став роман із класичної світової літератури Е. М. Ремарка «Тріумфальна арка», у якому лінії сюжету тісно переплітаються із

сьогоднішніми реаліями. Читаючи цей твір полонені могли віднайти для себе ключові сенси, які допомагали їм впоратися із пригніченим станом у неволі, а саме: здатність витримувати надлюдські випробування, психологічну стійкість, внутрішню свободу та збереження гідності. Е. М. Ремарк у своєму творі висвітлює досвід виживання після катувань, здатність героїв боротися та виживати попри втрату всього (<https://uabook.com.ua/book/triumfalna-arka/>). Тобто у цьому творі наш респондент знаходив власні сенси та життєву силу, що допомагало повірити у краще майбутнє.

На інших військових справах неабиякий терапевтичний ефект філософсько-поетичний твір Ф. Ніцше «Так казав Заратустра» головними ідеями якого є досягнення людиною своєї внутрішньої гармонії за допомогою власної сили волі, працею над собою, реалізувавши своє істинне «Я» [234, с. 74]. Ця книга належить до афористичної літератури, яка наповнена яскравими образами, відточеними парадоксальними та суперечливими ідеями, які завжди досконалі у своїй закінченості. Така література допомагає спокійно ставитися до крайнощів, протиріч та життєвих труднощів [197, С. 221].

Також неабияку психоемоційну підтримку для наших воїнів мав роман американського письменника Джека Лондона «Міжзоряний мандрівник», головний герой якого опинився у в'язниці та навчився абстрагуватися від жорстокої реальності за допомогою самогіпнозу [145, с. 159]. Тобто цей роман сповнений сильними моральними сенсами, такими як: незламність духу та здатність людини знаходити вихід у надскладних умовах, що у свою чергу допомагає віднайти впевненість у собі та незламну силу до виживання в умовах полону.

Інший український воїн зазначає, що по-новому подивилися на автобіографічну трилогію Л. М. Толстого «Отроцтво», зазначивши: «Ця книга допомогла замислитися мені над тим, ким я був і хто я є зараз, і що саме мене до цього привело». Автобіографічна література, за словами М.О. Марценюка, описуючи яскраві особистості, їхні досягнення та життєві труднощі, надає можливість читачеві краще пізнати свій внутрішній світ, свої труднощі та

переживання, знайти спільне між своїми думками та думками видатних людей [197, с. 221]. У нашому випадку зазначена книга здійснила вагомий психологічний ефект на респондента та стала каталізатором власної рефлексії.

Результати відповідей респондентів демонструють парадоксальний феномен, а саме те, що література, яку давали росіяни читати нашим українським захисникам у полоні мала зіграти негативну роль, тобто зламати їхню силу духу, сприяти відчуттю безпорадності та підкреслити відчуття провини. Але окупанти, самі не усвідомлюючи того, через нерозуміння справжніх сенсів, які закладали автори у твори (або навіть банально не читаючи їх), здійснили протилежний ефект, вони стали джерелом опори, моральної підтримки, нагадування про дім, сприяли саморефлексії та вірі у виживання у нелюдських умовах полону.

Ми погоджуємося з думкою Я. Яблонської, що яскравим вираженням національної ідентичності в першу чергу є патріотизм, який проявляється у почутті любові та поваги до своєї батьківщини, культури, традицій та мови [323, с. 238]. Безумовно в умовах полону, інформаційної ізоляції та психологічного тиску важливо дослідити, як книга допомагала нашим військовим зберегти національну ідентичність та не зламати силу духу.

Респонденти засвідчили, що в умовах полону діяли системні інформаційно-культурні заборони на доступ до української літератури та примус читати російськи книжки. Показовою є відповідь одного із респондентів, що окрім цілодобової російської радіопрограми та літератури, полонених змушували вчити пісні країни агресора для того щоб зламати їхні дух та гідність. Такі випадки є показовими щодо застосування зі сторони противника маніпулятивного інструмента у вигляді символічного насильства, яке, за словами Н. І. Єльнікової, демонструє як мова може застосовуватись для підтримки домінації одних груп над іншими шляхом нав'язування власної ідеології та певних категорій сприйняття та оцінки [97, с. 639], що у нашому випадку проявляється у знищенні та знеціненні української ідентичності та культури в умовах російського полону.

Доступна література у полоні за результатами анкетування складалася в основному зі світової чи російської класики, яка мала ціль позбавити наших військових національної самоусвідомленості, розірвати зв'язок між національною культурою, а також позбавити прагнення опору до визволення. В цьому випадку варто дізнатися, чи змогли книги, які були у доступі для респондентів, підтримувати зв'язок з рідною культурою, але результати анкетування такого не виявили. Це пояснюється в першу чергу відсутністю української книги у доступі до читання, повним контролем над змістом літератури та цілеспрямованою ідеологічною пропагандою з боку російського загарбника. Тому у стані постійного психологічного та емоційного тиску, книги допомагали більше відволікти від жорстких реалій полону, а саме страху, голоду та пригнічення, а ніж підтримати національну самоідентичність військових.

Але попри це, все ж таки українські воїни мали змогу віднайти для себе серед книг саме ті, які стали для них символами незламності. Серед них респонденти виокремлюють повість Л. Н. Толстого «Хаджи-Мурат», адже у головному герої цього твору уособлюється сильна життєва енергія та індивідуальна сила до опору проти російського деспотизму (<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=8142>). Тобто втілення сильних рис у головному герої твору, допомогли респонденту підтримати його силу духу, гідність, віру у світле майбутнє та переосмислити власну ідентичність, що у свою чергу дало можливість задуматися над різними аспектами власного життя у контексті військового досвіду через саморефлексію, яку також відносять до однієї із складових вже згаданої бібліотерапії, яка слугує засобом емоційної підтримки через читання книг (<https://oth.nlu.org.ua/?p=12145>).

Наступний блок питань анкетування присвячений виявленню колективного досвіду читання в умовах неволі серед полонених, зокрема практики щодо створення підпільних бібліотек серед військових. Отримані результати продемонстрували відсутність подібного досвіду, який

обумовлений жорстким контролем полонених, загрозою покарань, інформаційною ізоляцією та браком літератури.

Наступне запитання має на меті виявити практики колективного читання та обговорення книг. Отримані відповіді засвідчили, що військові через брак інформації намагалися обмінюватися знаннями один з одним. Показовою є відповідь одного із респондентів, де він зазначив, що його негласно назначили камерним бібліотекарем, він читав для полонених книги вголос, що допомагало нашим хлопцям впоратися з гнітючою атмосферою неясності і страху перед завтрашнім днем. Тобто у даному випадку виникає практика серед військових колективної літературної терапії, яка за словами М. Паук, виступає ефективним інструментом осмислення особистої психологічної травми та дозволяє краще впоратися із травматичним досвідом, надаючи йому смислового значення [239, с. 78]. Таким чином колективне читання та обговорення книг не тільки допомагало обмінюватися інформацією в умовах її дефіциту, а й знижувало рівень стресу та тривоги, взаємної підтримки та допомагало об'єднатися й відчувати єдність серед побратимів.

Наступний тематичний блок анкетування присвячений аналізу ролі бібліотек у адаптації військових після звільнення з полону. У цьому контексті важливо дізнатися чи зміг вплинути досвід читання під час перебування у неволі на літературні вподобання після звільнення. Отримані результати засвідчили, що такий досвід не мав суттєвого впливу на військових. Це пояснюється тим, що під час перебування у неволі у полонених забрали право вибору книг за жанрами враховуючи свої літературні вподобання, а цей процес відбувався примусовими, часом насильницькими методами. Водночас, читання для військових було одним із способів втечі від гнітючої реальності та заповнення порожнечі часу, а не як вільне формування нових читацьких смаків та практик. Крім того, після пережитого травматичного досвіду полону, військові прагнуть уникати думок, спогадів та відчуттів, що пов'язані із травмою полону тим самим намагаючись повернутися до звичного цивільного життя [149, с. 70-75].

У цьому контексті подальший науковий аналіз було спрямовано на вивчення досвіду користування бібліотеками військовими після звільнення з полону. Отримані результати демонструють, що респонденти не користуються книгозбірнями, як інформаційно-культурними просторами. Проте один респондент зауважив, що він намагається формувати власну приватну бібліотеку, таким чином прагнучи до повної незалежності вибору та контролю над власним культурним середовищем. На цьому прикладі можна прослідкувати не навмисне прагнення відмови від бібліотек, як інформаційних центрів, а уникнення пережитого травматичного досвіду полону, коли військові не мали права вибору, були обмежені у доступі до літератури та знаходилися під впливом інформаційної пропаганди.

Показовим прикладом є те, що тільки один із респондентів розглядає бібліотеки з метою читання книг, тоді як всі інші не сприймають їх як інформаційні інституції, які можуть виступати просторами для психологічної, юридичної підтримки з метою соціалізації після полону в умови мирного життя. Це демонструє, що бібліотечні установи серед населення досі сприймаються, як застарілі традиційні інституції з обмеженим функціоналом, на чому також акцентують свою увагу дослідники С. Р. Гасуляк та А. В. Моргун [58, с. 15]. На що вказують також наступні отримані результати анкетування, що на сьогодні опитані військові та ветерани не приймають участь у бібліотечних ініціативах пов'язаних з психологічною підтримкою та соціальною адаптацією.

Водночас, попри відсутність участі у подібних бібліотечних ініціативах, військові висловлюють зацікавленість у курсах саморозвитку, психологічних тренінгах, історичних проєктах, літературних клубах, які можуть стати корисними під час адаптаційного періоду після звільнення з полону. Але у цьому питанні варто зауважити, що у роботі з військовими та ветеранами повинні бути залучені професійні фахівці, на чому також наголошує Н. Аксьонова у своєму дослідженні, виокремлюючи бібліотерапію, як один із видів реабілітації для військових з її основними принципами: допоможи,

розвивай, але не зашкодь [1]. У свою чергу ми погоджуємося з думкою А. В. Моргун та С. Гасуляк, які наголошують на тому, що саме переорієнтація на бібліотерапевтичний напрямок, який буде відповідати потребам користувачів, що сприятиме підвищення рівня репутації бібліотек як соціального та інформаційного інституту, що здатний допомогти користувачам у психологічному відновленні після пережитого травматичного досвіду [210, с. 80].

Відповіді респондентів на запитання щодо бібліотечних ініціатив у реабілітаційних центрах підтверджують тезу про свободу вибору у читанні після звільнення з полону. Серед головних напрямків на думку військових корисними для них можуть стати мотиваційна та підтримуюча література, історичні та розвиваючі жанри, які допоможуть психологічно підтримати та адаптуватися до мирних умов життя. Особливо показовою є розгорнута відповідь одного із респондентів, який наголошує на доступі до «легкої» та невимушеної літератури, яка здатна викликати позитивні життєві спогади із мирного життя, особливо із періоду дитинства. Водночас, респондент зазначив, що його власний досвід читання екстримальної літератури під час реабілітації, зокрема про перебування у концтаборах, набув нового значення та сприйняття для нього після звільнення з полону резонуючи з власним пережитим травматичним досвідом, що спричинює саморефлексію. Найголовніше, на чому акцентує увагу військовий, зазначаючи: «найкраща реабілітація починається з того, що ти є індивідуальність, маєш власні бажання і маєш змогу прочитати будь що, що припаде до смаку».

Тому здійснений науковий аналіз на основі отриманих результатів анкетування військових, які були звільнені з російського полону щодо вивчення досвіду їхніх читацьких практик засвідчив, що книги слугували не тільки засобом отримання знань в умовах інформаційної ізоляції, а також мали значний вплив щодо підтримки емоційного стану, моральної стійкості, віри у звільнення, зниження стресу й тривожності, допомагали впоратися з психологічним тиском та відволіктися від травматичної реальності.

Отже, здійснене наукове дослідження продемонструвало високу адаптивну властивість бібліотек до роботи в умовах кризових явищ, ставши надійними гарантами інформаційної та психологічної стійкості населення. Водночас, бібліотеки трансформувались у багатофункціональні інституції, впроваджуючи нові напрямки роботи щодо інформаційного забезпечення органів влади, державних структур, громадських організацій та населення сприяючи інформаційній безпеці країни в умовах повномасштабного вторгнення. Активне сприяння розвитку медіаграмотності серед своїх користувачів та посилення співпраці із різними партнерами, стало одним із основних напрямів діяльності бібліотек в умовах інформаційної війни. Також бібліотеки активно сприяють підтримці психоемоційного здоров'я населення через впровадження спеціалізованих практик, де особлива увага приділяється диференціації напрямків роботи під різні потреби окремих категорій користувачів. У цій діяльності особливе місце посідає бібліотерапія, як один із ефективних методів зниження стресу та стабілізації психоемоційного стану, де особлива увага приділяється роботі із найвразливішими категоріями населення. Тому результати проведеного анкетування, щодо вивчення читацьких практик та визначення ролі книги серед військовослужбовців, які були звільнені із російського полону, стануть корисними для вдосконалення напрямків підтримки цієї категорії населення бібліотеками, особливо в контексті застосування бібліотерапії в умовах війни.

Висновки до 3 розділу

Шляхом здійснення наукового аналізу інформаційної бази дослідження, зокрема наукових джерел, звітів діяльності, офіційних сайтів та сторінок у соціальних мережах бібліотечних установ, дописів на новинних онлайн платформах, нормативно законодавчих документів, нами було з'ясовано, виокремлено та систематизовано основні напрями підтримки ВПО, військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей, які реалізуються бібліотеками.

Зокрема, результати здійсненого дослідження узагальнено у проведених наукових дослідженнях дисертанта із цього напрямку та ними доповнено висновки третього розділу дисертаційного дослідження [37, 39, 370].

Зокрема, бібліотеками активно впроваджується волонтерська діяльність, психологічна та інформаційна підтримка, реалізація соціокультурних програм, соціальна та юридична допомога, що сприяє швидкій соціальній інтеграції цих категорій населення. Водночас, стрімке зростання постраждалих громадян внаслідок війни актуалізувало питання забезпечення безбар'єрності у бібліотечних просторах з метою надання рівного доступу для всіх користувачів. У процесі дослідження ми здійснили детальний пошук в Інтернеті за визначеними напрямками підтримки з метою встановлення, які саме бібліотеки в Україні активно впроваджують такі ініціативи. За результатами цього аналізу було складено список бібліотек, які найбільш активно залучені до надання допомоги ветеранам. Ця робота надала змогу оцінити ефективність їхніх програм та окреслити можливі шляхи вдосконалення надання послуг у цьому напрямі [39].

За результатами здійсненого аналізу бібліотечної діяльності щодо підтримки українських біженців за кордоном, можна стверджувати, що така підтримка має комплексний характер та реалізується через різні напрямки: інформаційно-консультативний, організаційно-проектний, фінансово-грантовий, інформаційно-ресурсний, культурно-просвітницький, соціально-інтеграційний, гуманітарний. Ці напрямки мають довготривалий характер та сприяють не тільки підтримці біженців на початкових етапах перебування у нових громадах, а й комплексно забезпечують освітній, культурний, професійний розвиток, що сприяє швидкій та повноцінній інтеграції у приймаючих країнах, а також створює сприятливі передумови використання набутого досвіду у повоєнній відбудові України.

Водночас, бібліотеки продемонстрували високу адаптаційну здатність своєї роботи в умовах соціальних потрясінь щодо забезпечення освітніх, культурних та наукових процесів. Зокрема, результати нашого дослідження

надають підставу стверджувати, що бібліотеки успішно адаптувалися до нових умов, спричинених пандемією COVID-19. Завдяки гнучкості, інноваціям, співпраці з іншими організаціями бібліотекам вдалося зберегти доступність інформації, освіти та культури для всіх верств населення.

Важливо зазначити, що пандемія COVID-19 стала для бібліотек не лише викликом, а й стимулом для розвитку і впровадження нових форм роботи, зокрема перехід до онлайн-формату роботи та розширення спектра віртуальних послуг забезпечили безперервний доступ до інформації та збереження обслуговування користувачів. Активна реклама бібліотечної діяльності стала важливим інструментом для підвищення видимості книгозбірень та інформування користувачів про наявні ресурси й послуги. Співпраця з іншими установами та організаціями сприяла спільному розробленню і впровадженню інноваційних стратегій для підтримки освіти, культури й доступу до інформації [37].

Окрім цього, бібліотеки зарекомендували себе як надійні інформаційні інституції, що здатні забезпечити безперервність освітнього процесу в кризових умовах. Тому нами було досліджено діяльність бібліотек переміщених ЗВО України, з метою виявлення та систематизації досвіду релокації та відновлення діяльності щодо забезпечення підтримки освіти в цих закладах книгозбірнями. Результати аналізу продемонстрували, що попри втрату приміщень, бібліотечних фондів, матеріально-технічної бази та кадрів, бібліотечні інституції змогли відновити свою діяльність, водночас показавши високу адаптивну здатність та інтеграцію в освітню діяльність, забезпечивши доступ до цифрових ресурсів та баз даних, пришвидшивши цифровізацію фондів. Вони сприяють активному розширенню репозитаріїв, впроваджують спеціалізовані бібліотечно-інформаційні системи (наприклад Koha), активно використовують у своїй діяльності ІКТ. Також бібліотеки приділяють особливу увагу проведенню культурно-освітніх заходів та навчальних курсів у різних форматах серед студентської молоді, активно ведуть сторінки соціальних мереж для популяризації своєї діяльності та комунікації із

користувачами, проводять постійне навчання співробітників з метою підвищення кваліфікації та проведення опитувань серед користувачів щодо оцінки якості надання бібліотечних послуг. Тому бібліотеки продемонстрували свою високу стійкість і здатність адаптуватися до мінливих умов, що свідчить про їхню важливу роль у суспільстві, функціонуючи як надійний інформаційний, культурний та освітній ресурс [370].

Водночас, в умовах суспільних викликів бібліотеки стали важливою складовою інформаційної та психологічної стійкості населення. З огляду на здійснений аналіз можна ствердити, що у сфері забезпечення інформаційної безпеки у діяльності бібліотек особливу роль посідає інформаційно-аналітична складова та сприяння медіаграмотності суспільства. Зокрема, в інформаційно-аналітичному забезпеченні державних органів влади важливу роль здійснюють структурні підрозділи НБУВ (СІАЗ, НЮБ та ФПУ), до основних напрямків діяльності яких входить постійний моніторинг інформаційного простору та підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів, оглядово-аналітичних довідок та фактографічних матеріалів у вигляді дайджестів, бюлетнів для органів державної влади всіх рівнів, місцевого самоврядування, державних службовців, громадських організацій, юристів, журналістів, науковців та фахівців у галузі правотворення.

Завдяки активній співпраці з державними органами влади та громадськими організаціями бібліотеки реалізують та забезпечують доступ до низки проєктів з медіаосвіти, серед яких особливе місце посідає Національний проєкт «Фільр». Окрім цього встановлено, що бібліотечними установами активно реалізується робота з медіаосвіти для користувачів у власних просторах через проведення освітніх заходів та створення спеціалізованих цифрових продуктів, а також постійне підвищення кваліфікації співробітників з навчання медіаграмотності. Бібліотечними фахівцями активно здійснюється поширення перевіреної інформації, організація круглих столів та обговорень із тем інформаційної гігієни та кібербезпеки; створюються куточки із підбіркою спеціальних навчальних ресурсів, вікторин, інтерактивних ігор;

створюються власні школи та інформаційні продукти із навчання мідаграмотності. Для підвищення якості надання послуг у цьому напрямку, бібліотечним установам слід приділити більшу увагу промоції своїх ініціатив із навчання медіаграмотності, систематично проходити відповідні тренінги та навчання, розширювати міжнародну співпрацю з організаціями у цій галузі для залучення додаткового фінансування.

Також бібліотеки стали важливими інституціями у реалізації підтримки психологічної стійкості населення в умовах кризових явищ, створивши та розширивши напрямки щодо зниження рівня психоемоційного навантаження серед користувачів. Особливу увагу бібліотечні установи спрямували на реалізацію підтримки найбільш вразливих категорій населення, серед яких: ВПО, військовослужбовці; жителі прифронтових територій; населення, яке було звільнено з окупації; сім'ї військовослужбовців, а також члени родин, які втратили своїх близьких; військові, які були звільнені з полону; діти та молодь. Зокрема, бібліотечна підтримка цих категорій населення відбувалась через реалізацію культурно-просвітницьких, бібліотерапевтичних, соціокомунікаційних, психотерапевтичних та інформаційних практик, що сприяли зниженню рівня стресу, відновлення психоемоційного здоров'я, підтримці ментального здоров'я та психологічного благополуччя, надавали відчуття приналежності до суспільства.

Особливо вагомого значення у цій діяльності набуло застосування бібліотерапії як одного із ефективного методу психологічної підтримки різних категорій громадян в умовах повномасштабного вторгнення. Науковий аналіз сучасного досвіду діяльності бібліотек демонструє активне впровадження бібліотерапії для підтримки найбільш вразливих категорій українців, зокрема військових, ветеранів та ВПО у співпраці із кваліфікованими фахівцями. Водночас, нами було виявлено, що на сьогодні в науковій літературі та у практичних бібліотечних кейсах недостатньо висвітлено питання психологічної підтримки військових, що були звільнені з російського полону та потребують особливої уваги щодо реінтеграції у суспільство. З огляду на це

нами було складено авторську анкету та проведено анкетування з метою виявлення читацьких практик українських військових, звільнених з полону та з'ясування ролі книги в умовах інформаційної ізоляції. Отримані результати можуть стати теоретичним підґрунтям для розробки бібліотечних практик щодо роботи із цією категорією населення, та удосконалення напряму бібліотерапії, як одного із найпоширеніших та найдоступніших способів психологічної підтримки користувачів.

Результати анкетування продемонстрували, що в умовах обмеженого та контрольованого доступу до інформації військові намагалися знаходити альтернативні шляхи отримання та обміну інформацією, тим самим демонструючи високий рівень адаптивності, а саме: застосовуючи практики книгообміну, публічного читання, переказування текстів, молитов, обміну віршами та піснями, занотовуючи прочитане та записуючи власні тести. Варто наголосити, що не зважаючи на цілеспрямований інформаційний тиск та нав'язування російських наративів з боку окупантів, військові намагалися знаходити власні сенси у героях та текстах, зберігаючи властивість до критичного мислення, тим самим підтримуючи внутрішню стійкість.

Отримані результати показали, що бібліотекам варто звернути більшу увагу на методи та шляхи промоції ініціатив щодо реабілітації та відновлення ветеранів та військових, головним чином враховуючи наступні напрямки: курси саморозвитку, психологічні тренінги, історичні проєкти, літературні клуби із використанням елементів бібліотерапії. Є необхідність проводити профільні тренінги для бібліотечного персоналу при цьому залучаючи професійних фахівців. Водночас основним принципом такої діяльності має залишатися надання свободи вибору для військових, котрої вони були позбавлені в умовах полону.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні читацьких практик як військовополонених в умовах інформаційної ізоляції та психологічного тиску, так і діючих військових під час проходження служби з урахуванням специфіки середовища та умов

перебування. Особливої уваги потребує дослідження питання та розроблення практичних рекомендацій щодо заходів активного залучення військових і ветеранів до бібліотечних ініціатив з метою їхньої соціалізації, зниження стресу та адаптації до умов цивільного життя. Також важливий напрямок подальших наукових розвідок полягає у вивченні практик застосування бібліотерапії, як ефективного засобу психологічного відновлення ветеранів та військових після пережитого травматичного досвіду.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі було здійснено комплексний науковий аналіз та виявлення адаптивних механізмів, які створюють та використовують у своїй діяльності бібліотеки задля продовження ефективного функціонування в умовах кризових суспільних явищ. Дисертантом було здійснено дослідження історичних передумов формування бібліотечних адаптаційних механізмів, визначено ключові виклики для бібліотечних інституцій в умовах суспільних потрясінь останнього десятиліття (АТО, COVID-19, повномасштабна війна) та простежено закономірності, трансформацію та розвиток напрямків діяльності бібліотек. Основні результати дисертаційного дослідження було представлено у низці наукових публікацій [32, 34, 36, 37, 39, 41, 370] та узагальнено, сформовано та визначено основні напрямки подальшого вдосконалення бібліотечної діяльності у мовах кризових явищ. Відповідно до поставлених завдань у цьому дослідженні було сформовано наступні результати:

1. Здійснений огляд спеціальної літератури свідчить про наявність значного наукового доробку з питань реагування бібліотечної сфери на зовнішні виклики. Водночас виявлено брак цілісного підходу до систематизації адаптаційних практик. Це зумовлює високу затребуваність комплексного наукового осмислення інституційної ролі бібліотек та їхніх стратегій щодо забезпечення освітньої, культурної й наукової діяльності, а також підтримки різних груп користувачів під час суспільних криз.

2. Визначено методологічні засади із урахуванням мети та завдань дисертаційного дослідження, що допомогло комплексно дослідити питання адаптаційних механізмів у бібліотечній діяльності в умовах суспільних викликів. Зокрема використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечили системність та комплексність проведення дисертаційної роботи.

3. Здійснене уточнення понятійно-термінологічного апарату дозволило сформувати теоретичну основу для подальшого дослідження

проблематики адаптивних бібліотечних механізмів в умовах суспільних викликів. Уточнено зміст низки понять, принципів для дослідження. Зокрема, запропоновано розглядати поняття «адаптивні бібліотечні механізми» як сукупність організаційних, інформаційних, соціокультурних, технологічних процесів бібліотек, що забезпечують ефективну адаптацію та трансформацію діяльності бібліотек в умовах суспільних викликів, які передбачають зміну підходів до обслуговування, розробку нових сервісів, розширення функцій бібліотек, переорієнтацію бібліотечних просторів, що забезпечує безперервність надання бібліотечного обслуговування. Поняття «бібліотерапія» в дисертації трактувалось як один із доступних та популярних методів підтримки психоемоційного стану людини, емоційної стабілізації, особистісного розвитку та соціальної адаптації за допомогою книг шляхом спеціально підібраної літератури фахівцями. Поняття «інформаційна стійкість населення» пропонується розглядати як здатність громадян ефективно функціонувати в умовах інформаційних загроз шляхом володіння знаннями та навичками щодо перевірки, аналізу, споживання контенту. Медіаграмотність розглядається як одна із важливих складових інформаційної стійкості населення в умовах кризових потрясінь, що визначається певним набором знань, навичок та умінь, які є необхідними у раціональному та відповідальному споживанні інформації із соціальних медіа, ЗМІ та ін. джерел інформації. Наголошено на особливій ролі бібліотечних інституцій, що здатні ефективно протидіяти інформаційним маніпуляціям шляхом поширення правдивої та достовірної інформації, сприяючи системному підвищенню рівня інформаційної грамотності та медіаграмотності серед користувачів.

4. Виявлені історичні передумови досвіду роботи бібліотек у кризові періоди дозволили зробити висновок як про дієву, так і про світоглядну спадкоємність та тяглість бібліотечної діяльності, важливу роль бібліотек і книжкової культури у підтримці національної пам'яті та спадщини, громадянської стійкості та опірності в кризових умовах, що є важливим для адаптації сучасних бібліотечних практик до викликів сьогодення.

5. Проаналізовані сучасні масштабні суспільні потрясіння, дозволили виявити і систематизувати посталі перед бібліотечними інституціями ряд трансформаційних викликів, пов'язаних із безпековою ситуацією, фізичними втратами, окупацією та вимушеною релокацією закладів, проблемами діяльності на ТОТ України, кадровими втратами, фінансовими обмеженнями, організаційними проблемами, цифровими та технологічними змінами, а також із зростанням запиту користувачів на інформаційну, соціальну та психологічну підтримку. Здійснений науковий аналіз суспільних викликів для бібліотечної галузі в умовах кризових періодів на різних етапах суспільного життя дає змогу стверджувати про їхню циклічність, взаємодоповнюваність, зміну характеру інтенсивності впливу та форм прояву, що вимагало від бібліотек практичних заходів для швидкої адаптації та вироблення ефективних механізмів діяльності до нових викликів наступних етапів.

6. В результаті дослідження особливостей ролі бібліотек як соціальних інституцій у підтримці різних категорій громадян було виявлено основні напрямки такої діяльності, до яких, зокрема, віднесено: волонтерську діяльність, психологічну та інформаційну підтримку, реалізацію соціокультурних програм, соціальну та юридичну допомогу. В дисертації обґрунтовано важливість цієї бібліотечної роботи як такої, що сприяє швидкій соціальній інтеграції цих категорій населення. За результатами аналізу було складено список бібліотек, які найбільш активно залучені до надання допомоги ветеранам. Ця робота надала змогу оцінити ефективність їхніх програм та окреслити можливі шляхи вдосконалення надання послуг у цих напрямках.

Водночас, дослідження підтримки бібліотеками українських біженців за кордоном дають змогу оцінювати її як таку, що має комплексний характер та реалізується через різні напрямки: інформаційно-консультативний, організаційно-проектний, фінансово-грантовий, інформаційно-ресурсний, культурно-просвітницький, соціально-інтеграційний та гуманітарний. Ці

напрямки мають довготривалий характер та сприяють не тільки підтримці біженців на початкових етапах перебування у нових громадах, а й комплексно забезпечують освітній, культурний, професійний розвиток, що сприяє швидкій та повноцінній інтеграції у приймаючих країнах, а також створює сприятливі передумови використання набутого досвіду у повоєнній відбудові України.

7. Проведене дослідження досвіду інституційного забезпечення освітніх, культурних, наукових процесів бібліотеками в умовах соціальних потрясінь продемонструвало високу адаптаційну здатність бібліотек до зовнішніх викликів. Зокрема, результати нашого дослідження дають підстави стверджувати, що бібліотеки успішно адаптувалися до нових умов, спричинених пандемією COVID-19. Завдяки гнучкості, інноваціям, співпраці з іншими організаціями бібліотекам вдалося зберегти доступність інформації, освіти та культури для всіх верств населення. Пандемія COVID-19 стала для бібліотек не лише викликом, а й стимулом для розвитку і впровадження нових форм роботи, зокрема перехід до онлайн-формату роботи та розширення спектра віртуальних послуг забезпечили безперервний доступ до інформації та збереження обслуговування користувачів. Активна реклама бібліотечної діяльності стала важливим інструментом для підвищення видимості книгозбірень та інформування користувачів про наявні ресурси й послуги. Співпраця з іншими установами та організаціями сприяла спільному розробленню і впровадженню інноваційних стратегій для підтримки освіти, культури й доступу до інформації.

Важливо зазначити, що бібліотеки зарекомендували себе як надійні інформаційні інституції, що здатні забезпечити безперервність освітнього процесу в умовах релокації. Результати аналізу діяльності бібліотек переміщених ЗВО України продемонстрували високу адаптивну здатність та інтеграцію книгозбірень в освітню діяльність, забезпечивши доступ до цифрових ресурсів та баз даних, пришвидшивши цифровізацію фондів, сприяючи активному розширенню репозитаріїв, впроваджуючи спеціалізовані бібліотечно-інформаційні системи, активно використовуючи у своїй

діяльності ІКТ. Такий високий рівень стійкості і здатності адаптуватися до мінливих умов бібліотек свідчить про їхню важливу роль у суспільстві, функціонуючи як надійний інформаційний, культурний та освітній ресурс.

8. Визначено роль та завдання бібліотек як складових інформаційної та психологічної стійкості в умовах кризових явищ. З'ясовано, що у сфері забезпечення інформаційної безпеки у діяльності бібліотек особливу роль посідає інформаційно-аналітична складова та розвиток медіаграмотності серед суспільства. Зокрема, в інформаційно-аналітичному забезпеченні державних органів влади важливу роль здійснюють структурні підрозділи НБУВ (СІАЗ, НЮБ та ФПУ), до основних напрямків діяльності яких входить постійний моніторинг інформаційного простору та підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів, оглядово-аналітичних довідок та фактографічних матеріалів у вигляді дайджестів, бюлетнів для органів державної влади всіх рівнів, місцевого самоврядування, державних службовців, громадських організацій, юристів, журналістів, науковців та фахівців у галузі правотворення.

Завдяки активній співпраці з державними органами влади та громадськими організаціями бібліотеки реалізують та забезпечують доступ до низки проєктів з медіаосвіти, а також активно реалізується освітня діяльність у власних просторах через проведення заходів та створення спеціалізованих цифрових продуктів, а також постійне підвищення кваліфікації співробітників з навчання медіаграмотності. Для підвищення якості надання послуг у цьому напрямку бібліотекам слід приділити більшу увагу промоції своїх ініціатив із навчання медіаграмотності, систематично проходити відповідні тренінги та навчання, розширювати міжнародну співпрацю з організаціями у цій галузі для залучення додаткового фінансування.

Також бібліотеки стали важливими інституціями у реалізації підтримки психологічної стійкості населення в умовах кризових явищ, створивши та розширивши напрямки щодо зниження рівня психоемоційного навантаження серед користувачів. Особливу увагу бібліотечні установи спрямували на

реалізацію підтримки найбільш вразливих категорій населення, серед яких: ВПО, військовослужбовці; жителі прифронтових територій; населення, яке було звільнено з окупації; сім'ї військовослужбовців, а також члени родин які втратили своїх близьких; військові, які були звільнені з полону; дітей та молодь. Зокрема, бібліотечна підтримка цих категорій населення відбувалась через реалізацію культурно-просвітницьких, бібліотерапевтичних, соціокомунікаційних, психотерапевтичних та інформаційних практик, що сприяли зниженню рівня стресу, відновлення психоемоційного здоров'я, підтримці ментального здоров'я та психологічного благополуччя, надавали відчуття приналежності до суспільства. Особливо вагомого значення у цій діяльності набуло застосування бібліотерапії, як одного із ефективного методу психологічної підтримки різних категорій громадян в умовах повномасштабного вторгнення.

9. Виявлені результати опитування українських військових звільнених з російського полону продемонстрували, що в умовах обмеженого та контрольованого доступу до інформації респонденти намагалися знаходити альтернативні шляхи отримання та обміну інформацією: застосовуючи практики книгообміну, публічного читання, переказування текстів, молитов, обміну віршами та піснями, занотовуючи прочитане та записуючи власні тести. Варто наголосити, що не зважаючи на цілеспрямований інформаційний тиск та нав'язування російських наративів з боку окупантів, шляхом трансляції радянських фільмів та примусового читання російської літератури, військові намагалися знаходити власні сенси у героях та текстах, зберігаючи властивість до критичного мислення, тим самим підтримуючи внутрішню стійкість.

10. Запропоновано шляхи розвитку та вдосконалення механізмів забезпечення стабільної та ефективної бібліотечної діяльності в умовах суспільних викликів на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду, що ґрунтуються на:

- забезпеченні чіткого формування нормативно-правового регулювання роботи бібліотек в умовах кризових явищ;
- розробці та розвитку сталої системи міжінституційної взаємодії з органами державної влади, освітніми, соціальними та культурними установами з метою спільної розробки і впровадженню інноваційних стратегій для підтримки освіти, культури й доступу до інформації;
- посиленій цифрофізації шляхом забезпечення системного оцифровування найбільш рідкісних та цінних видань (створення цифрових копій та дублювати данні на різних цифрових платформах) з можливістю віддаленого доступу до ресурсів в разі їхньої втрати;
- забезпеченні посиленого рівня кібербезпеки інформаційного простору бібліотек та користувачів, шляхом регулярного резервного копіювання даних та захисту інформаційних систем;
- врегулюванні відновлення діяльності бібліотек на деокупованих територіях, шляхом встановлення чіткого алгоритму щодо фіксації втрат, оцінюванні стану фондів, фінансової та матеріальної підтримки, комплектування фондів;
- удосконаленні фінансового забезпечення бібліотечної галузі, шляхом вироблення механізмів додаткового фінансування бібліотек, особливо тих, що постраждали внаслідок російської військової агресії;
- забезпеченні безбар'єрності у бібліотечних просторах з метою надання рівного доступу для всіх користувачів;
- заснуванні нових та розширенні наявних бібліотечних ініціатив щодо реабілітації та відновлення ветеранів та військових, враховуючи наступні напрямки: курси саморозвитку, психологічні тренінги, історичні проєкти, літературні клуби із використанням елементів бібліотерапії. Основним принципом такої діяльності має залишатися надання свободи вибору для військових, котрої вони були позбавлені в умовах полону. Водночас, проводити профільні систематичні тренінги для бібліотечного персоналу залучаючи професійних фахівців та активно здійснювати промоцію

ініціатив через цифрові платформи, соціальні мережі, партнерські освітні, культурні та соціальні інституції.

Отже, отримані результати цієї дисертаційної роботи стали значним внеском у дослідження питання адаптаційних бібліотечних механізмів виявлення особливостей їхнього характеру та трансформації в умовах суспільних викликів. Це дає змогу стверджувати, що вони є циклічними, доповнюють один одного, змінюють характер інтенсивності впливу та форми прояву, що забезпечує бібліотечним установам практичне підґрунття для швидкої адаптації та вироблення ефективних механізмів діяльності до нових викликів наступних етапів суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 107-119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2022_64_10
2. Апальков В. В. Психологія поведінки військовослужбовця в умовах полону. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 2 (55). С. 14-22. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-55-2-14-22>
3. Артеменко, А., Батаєва, К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Вид.- во ХГУ «НУА», 2022. 192 с.
4. Балачій Л. Психологічний вплив військової служби на сімейні стосунки: адаптація військових та їх родин. *Universum*. 2024. (14), 409–416. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1409>
5. Барановська А., Вербицька Л. Мовне питання на окупованих територіях: як мовна політика впливає на соціальну інтеграцію та безпеку в окупованих регіонах. *Мова – кордон національної безпеки* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2025 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 3-10. URI : <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/16330>
6. Бачинська Н. Професійні ресурси бібліотечно-інформаційної діяльності: трансформації в освіті та різноманітність функціонування у цифровому середовищі. *Вісн. Книжк. палати*. 2022. № 8. С. 13–19. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.8\(313\).13-19](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.8(313).13-19)
7. Безпала Г. Війна в Україні. Німецькомовний світ на підтримку українських наукових співтовариств. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 4. С. 129-134 . URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2023_4_26
8. Белан Т. Г. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в закладах освіти в умовах воєнного стану. *Вісник Національного*

університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2024. Вип. 29–30. НУЧК. С. 201-206. <https://doi.org/10.58407/visnik.242937>

9. Березівська Л., Закатнов Д., Тарнавська С., Страйгородська Л. Діяльність ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в умовах пандемії COVID-19: виклики, проблеми та шляхи їх розв'язання. *Наук.-пед. студії*. 2021. Вип. 5. С. 120–135. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-120-135>

10. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку* : мат. метод. сем. НАПН України». 4 квітня 2019 р. / За ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка. Київ, 2019. С.20-26

11. Бібліотека – територія добра: огляд роботи бібліотек Житомирщини з внутрішньо переміщеними особами / Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Ольжича; уклад. О. Костюченко. Житомир: ЖОУНБ ім. О. Ольжича. 2015. 21 с. URL: <https://www.lib.zt.ua/sites/default/files/publication/bibl-ter-dobra.pdf> (дата звернення: 07.09.2024)

12. Бібліотеки після деокупації. Як бути далі? Стратегія та відкриті питання. *Луганська обласна універсальна наукова бібліотека*. 5 с. URL: https://www.library.lg.ua/upload/files/after_deocupation.pdf (дата звернення: 09.10.2025).

13. Бібліотечна Луганщина-2014: на лінії вогню. Українська бібліотечна асоціація.2015. URL: <https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/3081-bibliotechna-luhanshchyna-2014-na-linii-vohniu> (дата звернення: 06.01.2025).

14. Бібліотечна Україна в цифрах : статистичний збірник (2013–2014 рр.) / Нац. парлам. б-ка України; Підгот. О. Лахно, О. Зозуля. Кмів : Національна парламентська бібліотека України, 2015. <https://profy.nlu.org.ua/articles.php?lng=uk&pg=6493>(дата звернення: 19.11.2025).

15. Білінець Н., Іванова М. Електронні інформаційні ресурси та сервіси національних бібліотек світу в період пандемії. *Нова модель інформ. образу б-ки: зміна традиц. сприйняття її при значення та функцій* : матеріали ІІІ наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 21 жовт. 2021 р.). / ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т», Наук. б-ка. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2021. С. 7–15.

16. Білоус В. С. Дистанційна робота бібліотеки закладу вищої освіти. *Інформація та соціум* : V Міжнар. наук.-практ. конф. (ДонНУ, 25 черв. 2020 р.). Вінниця, 2020. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/f9ebee41-b17c-4c53-afd0-0d3e5abddfd>

17. Бондаренко Є. Енергетична безпека як чинник національної стійкості: європейський та міжнародний правовий контекст. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. 2. С. 1142-1147. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.171>

18. Буруй О. Як бібліотеки переміщених університетів підтримують освіту та науку. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2021. № 2 (24). С. 32-37. URL: <https://emed.library.gov.ua/naukovi-pratsi-spivrobitnykiv/yak-biblioteku-peremishchenykh-universytetiv-pidtrymuiut-osvitu-ta-nauku/>

19. Буряк О. О. Військовий синдром "АТО": актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2. С. 176-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2015_2_39

20. Буценко Н. Д. Доля архівних установ Донецької області в 2014–2015 роках: виклики часу. *Архіви України*. 2016. № 5-6. С. 197-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2016_5-6_17

21. Бучин М. А., Ковальчук А. Є. Особливості та основні наслідки впливу пандемії COVID-19 на світову та національну політику. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 3(55) 2022. С. 36 – 41. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269538](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269538)

22. Вакула М. Облаштування кримських татар у ході процесу депортації за межі Кримського півострова (1944–1945 рр.). *Треті*

Череванівські читання : зб. наук. ст. за матеріалами III Всеукр. конф., (м. Полтава, 17–18 берез. 2016 р.). Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2016. С. 95–100

23. Василенко О. Соціокультурна діяльність бібліотеки воєнного часу в контексті пріоритетів української соціогуманітарної науки. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 53-74. <https://doi.org/10.15407/nr.72.053>

24. Венгерська В. «Українське питання» напередодні та в умовах Першої світової війни. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. Історія. 2014. Вип. 3. С. 8–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2014_3_4

25. Видайчук Т. Л. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. *Український педагогічний журнал*. 2022. Вип. 2. С. 48-63. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-48-63>

26. Вилегжаніна Т. І. Деякі аспекти національно-патріотичної діяльності публічних бібліотек України. *Бібл. планета*. 2015. № 4. С. 4–6. URL: <https://catalog.lounb.org.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=470883>

27. Виноградов С. Інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН(Б) і УПА серед населення окупованої території України. *Київські історичні студії*. 2019. 1 (8). 67–73. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2019.1.9>

28. Відновила свою роботу Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім.О.М.Горького. Луганська обласна державна адміністрація обласна військова адміністрація. 2015. (дата звернення: 08.01.2025).

29. Візнюк І., Долинний С., Долинна А., Волохата, К. Творчість як шлях до відновлення: арт - терапія під час війни. *Мистецтво в культурі сучасності: теорія та практика навчання*. 2025. 5. 108-115. [https://doi.org/10.31652/3041-1017-2025\(5-1\)-13](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2025(5-1)-13)

30. Вішка О. Українська політична еміграція у Польщі (1920–1939). *Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Історичні науки*. 2008. Вип. 11. С. 47–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoi_2008_11_7
31. Возний І. Захист культурної спадщини України в контексті російсько-української війни. *Український історичний журнал*. 2025. No 1 (580). С. 96-120. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.096>
32. Волошин Д. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19 (історіографічний аспект). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 256-269. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001461973>
33. Волошин Д. А. Бібліотерапія як інструмент психологічної допомоги серед вразливих категорій населення. *Актуальні питання інформаційної діяльності: традиції та інновації*: мат. XI Міжн. наук.-практ. студ. конференції, 26 березня 2026 р., Одеса, Україна. С. 140-146. URL: <http://dspace.op.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15870>
34. Волошин Д. А. Бібліотеки в умовах війни: історичний аспект. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2025. Вип. 74. С. 143-175. <https://doi.org/10.15407/np.74.143>
35. Волошин Д. А. Бібліотеки у підтримці українських біженців за кордоном. Актуальні проблеми світової економіки, міжнародних економічних відносин та міжнародних комунікацій в контексті становлення нового світопорядку та поляризації світу: мат. міжн. наук.-практ. конференції (24–25 березня 2025 р. м. Ужгород). Ужгород, 2025. С. 312-315. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-59>
36. Волошин Д. А. Особливості діяльності бібліотек в умовах епідемій (історичний аспект). *Бібліотека. Наука. Комунікація: Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек*: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С.344-347. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004726.pdf

37. Волошин Д. А. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2024. Вип. 70. С.261-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2024_70_18

38. Волошин Д. А. Особливості функціонування та адаптації бібліотек тимчасово переміщених закладів вищої освіти в умовах воєнного часу. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко*. Київ, 2025. Т. 1. 528 с. С. 200-202. URL: https://conference.nbuv.gov.ua/up/programs/Proceedings_Conference_VNLU_2025_Vol_1.pdf

39. Волошин Д. А. Підтримка бібліотеками військових, ветеранів та членів їх родин (український досвід, 2014-2024 рр.). *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 73. С. 231-248. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001564568>

40. Волошин Д. А. Підтримка бібліотеками внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та членів їхніх родин. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.) : у 2 т. Т. 2 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова*. Київ, 2024. С. 384-387. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004933%2Epdf

41. Волошин Д. А. Роль бібліотек у забезпеченні інформаційної безпеки держави: інформаційно-аналітична діяльність та медіаграмотність. *Věda a perspektivy*. № 6(61) (2026). 412-422. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-6\(61\)-412-422](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-6(61)-412-422)

42. Волошин Д. А. Сучасні виклики для бібліотек у кризових умовах: COVID-19 і війна. *Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог: мат. всеукр. наук.-практ. конференції (10 квітня*

2025 р. Київ, 2025) С. 109-111. URL: https://fufkm.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/fufkm/2024-2025/documents/konf/%D0%97%D0%B1._%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80._%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86_10_04_2025.pdf

43. Волошин Д., Берегелський А. Особливості висвітлення у наукових дослідженнях теми бібліотечної діяльності в умовах пандемії COVID-19. *Реферативний огляд наукових досліджень: Діяльність бібліотек в умовах пандемії COVID-19*. 2023. Вип. 4. С. 3–11. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_resursi/ROND%204_23.pdf

44. Воробйова Л. Бібліотека Вінницького педуніверситету в умовах виклику часу: пошук нових форм роботи. *Бібліотека – місце традицій, простір інновацій* : матеріали наук.-практ. конф. Вінниця, 2020. С. 15–26.

45. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечноінформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія. Київ : Академперіодика, 2014. 362 с.

46. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Соціокомунікаційна діяльність провідних бібліотек України в новітніх умовах. *Бібліотечний вісник*. 2016. 1 (231). С. 12-17. URI: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/16296>

47. Воскобойнікова-Гузєва О. Дискусійні питання розвитку теорії і методології бібліотекознавства. *Бібл. вісн.* 2007. № 2. С. 3–9. URI: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/341>

48. Воскобойнікова-Гузєва О. Інформаційна політика: виклики для національних бібліотек та асоціацій в умовах пандемії COVID-19. *Інтегровані комунікації*. 2020. 9. 53–58. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2020.1.7>

49. Воскобойнікова-Гузєва О. Соціокомунікаційна діяльність провідних бібліотек України в новітніх умовах. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 12-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_1_4

50. Воскобойнікова-Гузєва О., Терещенко, Н. Вектори стратегічного розвитку наукових бібліотек закладів вищої освіти України,

Литви, Польщі. *Науково-педагогічні студії*. 2024. 5(5), 145-160.
<https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-145-160>

51. Вощенко О. І., Гарагуля С. С., Дем'янчук Л. М., Закірова С. Г., Коновал Л. В., Лобузіна К. В., Половинчак Ю. М., Самохіна Н. Ф., Симоненко Т. В., Удовик В. М. Цифрові бібліотечні продукти і послуги в інформаційному забезпеченні державного розвитку : аналіт. зап. / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2023. 75 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004853.pdf

52. Всеукраїнська акція «Бібліотека українського воїна». Звіт про результати реалізації. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого*. URL: <https://nlu.org.ua/article.php?id=172> (дата звернення: 03.01.2025).

53. Всеукраїнська акція «Бібліотека українського воїна». Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/article.php?id=152> (дата звернення: 01.10.2024).

54. Ганечко М. Знищена пам'ять: втрати книжкових фондів і бібліотечної інфраструктури України в умовах російського вторгнення (2022—2025). *Вісник Книжкової палати*. 2026. № 4. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.4\(357\).3-5](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.4(357).3-5)

55. Гарагуля С. С. Бібліотека та веб 2.0: зміна фахової парадигми. Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Київ, 2012. Вип. 34. С. 91-94. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000077>

56. Гарагуля С. С. Бібліотеки в інформаційному суспільстві: орієнтація на користувача. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 6. С. 17-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2014_6_6

57. Гарагуля С. С. Електронна бібліотека як інтегратор джерел наукової інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук із соц. комун. : спец. 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство", 27 "Соціальні комунікації" / Сергій Сергійович Гарагуля ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ., 2018. 19 с.

58. Гасуляк С. Р. Моргун А. В.. Бібліотека – аптека для душі. *Бібліопсихологія, бібліопедагогіка, бібліографістика, бібліотерапія в освіті:*

теорія і практика : збірник тез доповідей II Всеукр. науково-практ. інтернет-конференції, 14-15 квітня 2022 р. Мукачєво, 2022. С.15-16.

59. Гедо А., Мілютін М. Епідемії в Києві, висвітлені в газетних періодичних виданнях міста кінця 19 – початку 20 ст. *Схід*. 2021, (2(3)). 12–18. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.2\(3\).249457](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2021.2(3).249457)

60. Генеральне консульство України в Дюссельдорфі. Можливості в Німеччині. 2022. URL: <https://duesseldorf.mfa.gov.ua/konsulskipitannya/dopomoga-ukrayincyam/mozhlivosti-v-nimechchini> (дата звернення: 07.06.2024)

61. Голубнича-Шленчак Ю. В. Видавнича діяльність інтернованих вояків армії УНР у таборі Вадовиці (1921–1922 рр.). *Гуржіївські історичні читання*. 2017. Вип. 11. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2017_11_19

62. Голубнича-Шленчак Ю. В. Видавнича діяльність інтернованої армії УНР у таборах Польщі (1921–1924 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Київ. 2018.

63. Горбань Ю. Дистанційне обслуговування та нові онлайн-послуги бібліотек закладів вищої освіти під час пандемії COVID-19. *ΛΟΓΟΣ* : зб. наук. пр. 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v3.53>

64. Горбань Ю. І. Бібліотеки закладів вищої освіти в інформаційно-культурному просторі: стратегічний контекст. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів шостої міжнар. наук. конф., м. Київ, 18–20 травня 2023 р. / упоряд. З. М. Сverdлик, М. М. Цілина. Київ, 2023. 377 с. С. 52-55.

65. Горбань Ю. Новальська Т. Цифрова трансформація публічних бібліотек України: сучасний стан, виклики та перспективи. *Вісн. Кн. палати*. 2025. № 12. С. 10–16. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.12\(353\).10-16](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.12(353).10-16)

66. Горбань Ю., Олійник О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни. *Український інформаційний простір* 2024. 1(13). 194–205. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(13\).2024.300896](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(13).2024.300896)

67. Горбань Ю., Прокопенко Л., Каракоз О. Специфіка діяльності публічних бібліотек України за умов російсько-української війни. *Український інформаційний простір*. 2025. № 1(15). С. 188–200. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(15\).2025.335357](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(15).2025.335357)

68. Горват А. М. Війна та посттравматичний стресовий розлад: механізми виникнення та підходи до лікування. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2025. 1. 132–138. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2025.1.15358>

69. Горєва В. В., Кулаковська Т. Л. Діяльність національного наукового бібліотечно-інформаційного комплексу Національної академії наук України в умовах загроз та викликів: особливості, напрями, проблемні питання. *Library. Science. Communication. Current Priorities and Prospects*. 2025. Vol. 2. Proceedings of the International Scientific Conference (Kyiv, Oct. 1–3, 2025) (Vols. 1–2), scientific edition. Kyiv : VNLU. 412 p. https://doi.org/10.15407/r_nbuuv.0005158

70. Горєва В. Наукова діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану: пріоритети, завдання, результати. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 75-94. <https://doi.org/10.15407/np.72.075>

71. Горова С. В. Інформаційні можливості подолання стресу (огляд електронних ресурсів про організацію допомоги громадянам України в боротьби зі стресовими ситуаціями). *Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативної інформації*. Київ : НБУВ, СІАЗ, 2022–2026. URL: <https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-vydannia/informatsiini-mozhlyvosti-podolannia-stresu-proekty>

72. Горовий В. Бібліотеки: погляд у завтра. *Бібліотечний вісник*. 2006. Вип. 5. С. 3-7. URI: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/872>

73. Горовий В. М. Інформаційні можливості нейтралізації стресових явищ серед українського населення в умовах особливого періоду.

Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2022. № 1–3 (34–36). С. 6-13. URL: <https://journals.uran.ua/ispss/article/view/299246>

74. Горовий В. М. Бібліотеки як джерело наповнення соціальних інформаційних комунікацій сучасності. *Бібліотечний вісник.* 2009. № 6. С. 34-39. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001200>

75. Горовий В. Особливості використання електронних ресурсів національних бібліотек в умовах воєнного протистояння. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2022. Вип. 64. С. 11–27. <https://doi.org/10.15407/np.64.011>

76. Гранчак Т. Бібліотечно-інформаційна діяльність і медіаграмотність. *Вісник Кн. палати.* 2018. № 3. С. 40-43. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002749>

77. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень. *Бібліотечний вісник.* 2006. № 6. С. 14-17. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000047>

78. Григоревська О. В., Половинчак Ю. М., Удовик В. М. Цифрові колекції європейських установ пам'яті як платформи представлення документів українського визвольного руху в екзилі / О. В. Григоревська., *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2026. № 2. С. 191-209. <https://doi.org/10.15407/rksu.41.191>

79. Грідіна І. М., Булик М. В., Алексєєва Д. О. Російська пропаганда в «системі середньої загальної освіти» на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областях. Актуальні проблеми науки та освіти : збірн. матеріалів XXIII підсумкової науково-практ. конференції викладачів МДУ / За заг. ред. М.В. Трофименка. – Маріуполь: МДУ. 2021. С. 84-87.

80. Давидова І., Мар'їна О. Розвиток цифрових компетентностей студентів бібліотечних спеціальностей. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук.* 2020. Вип. 6. 97–104. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218614>

81. Дейнека Я. А. Вивезення та руйнація бібліотечних фондів в Україні: порівняльна характеристика практик третього рейху, СРСР і сучасної. *Бібліотека. Наука. Комунікація*. Пріоритети сьогодення та перспективи: мат. міжн. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.). Т. 2. Київ. 2025. С. 258-260
82. Дем'янюк Л. Ініціативи міжнародних організацій на підтримку бібліотечно-інформаційного комплексу України. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 2. С. 102-113. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004671>
83. Демиденко Н. Бібліотерапія як метод психопрофілактики та психологічної реабілітації : вітчизняний і зарубіжний досвід. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. 84(2). 44–51. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-84-2-44-51>
84. Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі : монографія / О. Удод, Я. Калакура, О. Потильчак та ін. ; наук. ред. О. О. Салата, Ю. І. Ковбасенко. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2021. 200 с. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-233-6>
85. Дзюба-Погребняк О. Перша світова і українська література. *Слово і Час : наук.-теорет. журн.* 2013. № 6. С. 43–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_6_9
86. Дідик Н. Ф. Соціально-психологічна підтримка членів родин військовослужбовців як чинник впливу на морально-психологічний стан бійця під час виконання завдань у зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2018. 1 (7). С. 41-57. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711671>
87. Дмитричева В. І. Роль бібліотеки у формуванні навичок інформаційної, медійної та цифрової грамотності громадян. *Університетська бібліотека: сучасний формат освітньо-наукової діяльності в період глобальних викликів* : мат. VIII Всеукр. наук.-практ. конф., Миколаїв, 20 листоп. 2025 р. Миколаїв : НУК. С. 14–19
88. Дмитришин Б., Косян О. Бібліотекар, медіаграмотність та інформаційна безпека як вимога сучасного професійного діалогу. *Катедра*

Universum. 2021. Вип. 2. С. 19–21. URI: <https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/10856>

89. Довжук І. Цифрова нерівність в інформаційному суспільстві. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. Вип. 14. С. 233-252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cdk_2022_14_13

90. Доценко В. В. Соціально-психологічні наслідки перебування в полоні. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 29 берез. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 285-287. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/20666>

91. Дубровіна Л. А. Бібліотеки в системі інституцій національної пам'яті України та національної культурної спадщини. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2016. Вип. 20. С. 232–251. URI: <https://ojs.nbuv.gov.ua/index.php/ojs/article/view/532/527>

92. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2009. 530 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001898>

93. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1941–1964 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Наук. думка, 2003. 357 с. (Проект «Наукова книга»). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001887> (дата звернення: 20.02.2025).

94. Дубровіна Л. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 1. С. 3-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_1_3

95. Дубровіна Л. Бібліотечна діяльність емігрантських українознавчих центрів у 20-30-х роках ХХ ст. *Бібл. вісн.* 2009. № 2. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2009_2_1

96. Ейсмонт Ю. Бібліотеки у процесах дистанційної наукової комунікації: досвід НБУВ. *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 9. С. 13-17. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004442>

97. Єльнікова Н. І. Мова ворожнечі як інструмент дестабілізації та розпалювання конфліктів у соціальних мережах. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 трав. 2025 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. Вінниця : ХНУВС, 2025. С. 637-640. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23633>

98. Єпіфанова О. В. Бібліотека в інформаційному просторі університету. *З досвіду роботи бібліотеки тимчасово переміщеного ЗВО СНУ ім. В. Даля. Модель бібліотеки XXI століття* : міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 15 червн. 2018 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка. Харків, 2018. URI: <https://dspace.snu.edu.ua/handle/123456789/1036>

99. Желай О. Бібліотечно-аналітичне обслуговування в умовах військового та інформаційного протистояння. На прикладі СІАЗ НБУВ. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 228-245. <https://doi.org/10.15407/np.69.228>

100. Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: СІАЗ, CPR, RLRB та інші. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 120-139. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004362>

101. Жиленко Р. В. Дослідження основних потреб учасників АТО та членів їх сімей в соціальних послугах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2018. 1(42). 68–73. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2018.42.68-73>

102. Забіянов Є., Новальська Т. Краєзнавчий відеоконтент бібліотеки на YouTube-каналі. *Український журнал з бібліотекознавства та*

інформаційних наук. 2024. 14. 20–32. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.14.2024.318289>

103. Завацька Л. Соціально-психологічний супровід дітей та підлітків, які постраждали в наслідок воєнних дій. *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат* : мат. II Всеукр. міждисциплінарної наук.-практ. конф. з міжнародною участю на базі інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, 20 жовтня 2022 р.) / Упор. Удич З.І., Шульга І.М. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 77-80. URI: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8448

104. Загоруй І. С. Соціальна політика України щодо ветеранів війни: перспективи реінтеграції в цивільне життя. *Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни*: зб. наук. праць НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами І-го круглого столу 31 трав. 2024 р. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2024. 137 с. С. 65–71. URI: <https://openarchive.nure.ua/handle/document/28683>

105. Закіров М. Деякі аспекти подієвої комунікації в інформаційному суспільстві в умовах війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 18-34. <https://doi.org/10.15407/np.67.018>

106. Закіров М. Комунікаційні інструменти конструювання реальності епохи постправди. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 26-39. <https://doi.org/10.15407/np.69.026>

107. Закіров М. Політична пропаганда в інформаційно-комунікаційному середовищі епохи постправди. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2025. Вип. 75. С. 23-36. <https://doi.org/10.15407/np.75.023>

108. Закірова С. Г. Діяльність національної юридичної бібліотеки НБУВ у сфері реалізації права на інформацію внутрішньо переміщених осіб.

Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог: мат. Всеукр. наук.-практ. конф. 2025. С. 57-59.

109. Закірова С. Г. Проблеми захисту прав вимушених переселенців: пошук механізмів адаптації світового досвіду до українських реалій. *Громадська думка про правотворення*. 2016. № 19. С. 4-9. URI: https://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=173

110. Закірова С. Г. Українська книга за кордоном: оновлення ролі та завдань у контексті повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Академічні праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. 69. С. 73-87. <https://doi.org/10.15407/np.69.073>

111. Закірова С. Г. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Академічні праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. 67. 54-81. <https://doi.org/10.15407/np.67.054>

112. Закірова С. Г. Юридичні підсумки 2018 року та очікування від 2019 року для внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 1 С. 10-17. URI: <https://nbuviap.gov.ua/e-biblioteka/informatsiini-resursy/bizhentsi-ta-vymusheno-peremishcheni-osoby-informatsiini-resursy/yurydychni-pidsumky-2018-roku-ta-ochikuvannia-vid-2019>

113. Закірова С. Г. Звіти Міжнародної організації з міграції: аналіз проблем українських біженців і внутрішньо переміщених осіб в умовах широкомасштабного російського вторгнення в Україну. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 119-143. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004944>

114. Залізнюк О., Білименко Л., Швець І. Українські таборів газети Німеччини та Австро-Угорщини 1915–1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 44. С. 356–368. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2016_44_30

115. Захарова Н., Середа Т. Соціокультурна діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах воєнного стану. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2023. Вип. 68. С. 114–124. <https://doi.org/10.15407/np.68.114>
116. Заярна Л. Ф., Шиян Л. М., Омелянова Т. І., Цимбровська Л. О. З історії створення Уманської центральної бібліотеки: (До 100-річчя з дня заснування). *З історії бібліотечної справи в Україні. Київ: Нац. парламент. б-ка України*, 1997. Вип. 2. С. 46–50.
117. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні за 11 тур. Облік внутрішнього переміщення. Обласний та районий рівень. (15 вересня 2022 р.). *Міжнародна організація з міграції*. 15 вересня 2022 р. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/DTM%20Ukraine_Rd%2011%20-%202022August-2September_Recorded_IDP_21_Oblasts_2022_Public_Raion_Ukr_0.pdf (дата звернення: 03.03.2024).
118. Звіт про діяльність наукової бібліотеки ДонНУ імені Василя Стуса у 2023 році. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. URL: <https://r2.donnu.edu.ua/handle/123456789/4042> (дата звернення: 01.08.2025).
119. Здановська В. Бібліотекарі на карантині. *Бібл. планета*. 2020. № 2. С. 30–34.
120. Здановська, В. Бібліотекарі на карантині: новий виклик і унікальний досвід. *Інтегровані комунікації*, 2020. (9), 67–72. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2020.1.9>
121. Землянська О. В. Обґрунтування системи психологічної реабілітації правоохоронців – учасників антитерористичної операції. *Психол. Часопис*. 2019. № 6. С. 148–160.
122. Злобіна О. Г. Стресові стани населення України в контексті війни: соціально-груповий аналіз: За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 20 березня 2024 року. *Visnik Nacional noi akademii nauk Ukraini* 6 2024. С. 49-56.

123. Іванець А. Проблема збереження української ідентичності в окупованому Криму в умовах широкомасштабної агресії росії проти України (лютий 2022 – початок 2023). *Актуальне українознавство*. 2023. №3 (88). С. 63-84. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(88\).2023.288061](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288061)
124. Іванова Н. Інформаційно-аналітична діяльність Національної юридичної бібліотеки НБУВ в умовах війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 86-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2024_70_8
125. Іванова Н., Пестрецова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини в умовах війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 28-42. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004356>
126. Івашкевич О. В. Цифрова трансформація бібліотек України: сьогодення та перспективи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 2. С. 50–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2021_2_8
127. Кабаренкова Є. Г. Бібліотеки на деокупованих територіях: проблеми та виклики. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек* : мат. міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). Київ : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2023. URL: <https://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1784>
128. Кабаренкова Є. Зруйновані війною бібліотеки: втрати та перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 141-153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2023_69_12
129. Калинюк Н. М. Особливості правового статусу культурних пам'яток під час російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 88, ч. 4. 71-78. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.10>

130. Кароєва Т. Масові бібліотеки України під час нацистської окупації 1941–1944 рр.: зона цивільної адміністрації. *Вісн. Книжк. палати*. 2021. № 9. С. 44–49. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.9\(302\).44-49](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2021.9(302).44-49)
131. Кашеварова Н. Г., Малолетова Н. І. Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Рознберга в оккупированной Европе. *Справочник-указатель архивных документов из киевских собраний*. Киев : НБУ им. В. И. Вернадского, 2006. 577 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001893>
132. Кердивар В. В., Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. *Монографія*. Харків. 2021. 143 с. С. 81-82
133. Киричок І. В. Дистанційне навчання: завдання університетських бібліотек в нових реаліях. *Тенденції роз витку медичних бібліотек України і виклики сучасного інформаційного суспільства* : мат. XX ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 трав. 2021 р., м. Ужгород). Київ, 2021. С. 11–12.
134. Киричок І. Волонтерська діяльність бібліотек ВНЗ : доповідь-презентація на педагогічній майстерні «Бібліотечна інноватика» в рамках XIV Міжнародної методичної школи-семінару «Сучасні педагогічні технології в освіті», 2 лютого 2017 р., НТБ НТУ "ХПІ". Харків, 2017. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/15629> (дата звернення: 07.10.2024).
135. Кириєнко О. Ю. «Українське питання» у діяльності військово цензурних органів Російської імперії (1914–1917). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2010. Вип. 17. С. 165–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu19-20_2010_17_15
136. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. *Національний університет «Львівська політехніка»*, 2017. С. 30–35. <https://doi.org/10.23939/sjs2017.01.030>
137. Клименко О., Бачинська Н. Основні напрями діяльності бібліотек вишів Міністерства культури України на сучасному етапі. *Бібліотечний вісник*. 2011. № 4. С. 38–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2011_4_6

138. Клименко О., Сокур О. Взаємодія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського із закладами вищої освіти в умовах інформаційної технологізації. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. 10. 92–104. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.10.2022.269467>
139. Клименко, О., Новальська, Т., Сокур, О. Особливості організації заходів із підвищення кваліфікації бібліотечних працівників в умовах воєнного стану в Україні. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. 16. 234–244. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.16.2025.348155>
140. Клинова-Дацюк Г. Д. Видавнича діяльність української вільної академії наук у Німеччині в 1945–1952 рр. *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту*. 2018. Вип. 50. С. 215–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2018_50_22
141. Коваленко С. Від дистанційної освіти до "освіти у смартфоні": цифрова освіта та роль освітянських бібліотек в її розвитку. *Вісник Книжкової палати*. 2020. № 8. С. 30-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2020_8_8
142. Коваль Д. О. Міжнародно-правовий захист культурних цінностей у зв'язку зі збройним конфліктом : авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2014. 20 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/2136>
143. Коваль Т. М. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: наукова та бібліотечно-інформаційна діяльність в умовах карантину (2020 р.). *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 167–191. <https://doi.org/10.15407/np.61.167>
144. Ковальська Л. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 4. С. 3-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2024_4_3
145. Ковальчук Ю. А. Гетерообраз Кореї у літературному дискурсі подорожей IX–початку XX століття: дис. ... канд. філол. наук : 03 Гуманітарні науки. Київ, 2017. 221 с. URL:

<https://ir.library.knu.ua/entities/publication/0169f35d-c857-454a-8cb8-56f651d4e4eb>

146. Ковбаса В. М. Культурне і освітнє становище Галичини та Буковини в умовах російської окупації (1914–1917 рр.) : дис. ...д-ра філософії. Тернопіль. 2023. 307 с.

147. Ковтанюк Ю. Актуальні питання збереженості фондів архівів, бібліотек і музеїв як установ культури в умовах воєнного стану. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 2. С. 12-31. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001476760>

148. Ковтанюк Ю., Гарагуля С. Національна електронна бібліотека України: підсумки жовтневих обговорень експертною спільнотою її розбудови. *Бібліотечний вісник*. 2025. № 4. С. 87–111.

149. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. Київ. : 7БЦ, 2023. 175 с.

150. Колеснікова Т. Бібліотеки закладів вищої освіти в умовах невизначеності: особливості організації віддаленої роботи персоналу. *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук*. 2021. № 6. С. 40–61. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218608>

151. Колеснікова Т. О. Організація віддаленої роботи колективів бібліотек університетів України за часів драматичних невідомостей : [пре-принт]. eaDNURT. 15.05.2020. URL: <https://crust.ust.edu.ua/handle/123456789/11914>

152. Коломоєць А. Концептуальні підходи до визначення категорії політичне насильство. *Політичний менеджмент*. Вип. 1 (2008). С. 46-56. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kolomoiets_kontseptualni.pdf

153. Копанєва В. Відкритий вміст: від феномену до парадигми. *Grail of Science*. 2024. 39. 533–539. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.05.2024.080>

154. Копанєва В. О. Наукова комунікація в цифровому середовищі *Вісник Книжкової палати*, 2023 (9). с. 27-37. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.9\(326\).27-37](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2023.9(326).27-37)
155. Коржик Н. А. Бібліотеки України як центри національного спротиву. *Вісник Харківської державної академії культури* : зб. наук. пр. / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. акад. культури ; [голов. ред. Соляник А. А.] ; за заг. ред. А. А. Соляник. Харків : ХДАК, 2022. Вип. 62. С. 41-49.
156. Корнієнко А. Про знищення та вивезення бібліотечних фондів України: факти та наслідки. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи*. 1996 Київ. Вип. 6. С. 66–73.
157. Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань : концептуальна модель. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2006. Вип. 3. С. 23–28.
158. Костенко Л., Копанєва, В. Жабін О. Бібліотечна Україна: минуле, сучасне, майбутнє. *Вісник Книжкової палати*. 2026. 3. С. 29-34. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.11\(340\).23-29](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.11(340).23-29)
159. Костенко Л., Копанєва В., Григоревська О., Жабін А., Кубко А. Наукометричне дослідження міграційних хвиль українських науковців на початку ХХІ століття. *Схід*. 2024. 6 (3). 65–71. <https://doi.org/10.21847/2411-3093.639>
160. Костирко Т. М. Ресурси і сервіси університетської бібліотеки в умовах цифрових трансформацій. *Бібл. Меркурій*. 2022. Вип. 1 (27). С. 105–113. [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.1\(27\).256413](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.1(27).256413)
161. Котигоренко В. О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ : Світогляд, 2005. 222 с.
162. Коцур В. Медіапростір на непідконтрольних Україні територіях Луганської та Донецької областей у 2014 – 2020 рр. в умовах російсько-

української війни. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2021. Вип. 11. С. 135-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cdk_2021_11_8

163. Кравець Л. Адаптація системи функцій українських бібліотек в умовах воєнного стану. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 150–159. <https://doi.org/10.15407/nr.68.150>

164. Кравченко Л. Національно-патріотичне виховання – пріоритетний напрям. *Професійна освіта*. 2022. Вип. 4. С. 42-44. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734223/1/PTO_4_2022.pdf (дата звернення: 03.06.2025)

165. Кравчук І. Знищення української ідентичності через освіту на тимчасово окупованих територіях України як прояв геноциду українського народу. *Теорія та практика науки: ключові аспекти*. 2024. № 42(189). 317-333. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2024.032>

166. Криволапов Б. М. Захист культурних цінностей під час конфлікту на Південному Сході України. *Культура і сучасність*. 2018. № 1. С. 274-278. <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2022/2-56/100-102>

167. Крупка І., Шум Л., Варивода Я. Системна криза української бібліотечної галузі та шляхи її подолання : аналіт. звіт. Київ, 2026. 14 с. URL: https://ants.org.ua/wp-content/uploads/2026/06/analitchnyj_zvit_bibliotechna_galuz_ukrayiny.pdf (дата звернення: 09.12.2025).

168. Кузікова С. Лукомська С. Психотерапевтичне письмо як інструмент допомоги людині у кризових станах. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2024. Вип. 70. 156-169. <https://doi.org/10.34142/23129387.2024.70.12>

169. Кузікова С., Щербак, Т. Теоретико-емпіричний аналіз проблеми резильєнтності та стресостійкості в педагогічній діяльності. *Психологічний журнал*. 2022. Вип. 8. 39–46. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.8.2022.258313>

170. Кузіна Є. І. Психологічні механізми інформаційного впливу на особистість дорослої людини : дис. ...д-ра філософії. Криворізький

державний педагогічний університет. 2023.
<https://doi.org/10.31812/123456789/7441>

171. Кузнецова Л. Публічні бібліотеки України в умовах воєнного стану: втрати і виклики. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. 10. 105–113. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.10.2022.269471>

172. Кунанець Н. Е., Пристай М. Р. Роль бібліотек у забезпеченні інформаційної безпеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 5–10. <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2022.269765>

173. Кунанець Н., Малиновський О. Електронні бібліотеки: обслуговування осіб з особливими потребами. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології*. 2014. № 800. С. 27–34.

174. Кушнарєва М. Акції солідарності світової громадськості з українським народом під час російсько-української війни: класифікація та особливості. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 65. С. 267-281. <https://doi.org/10.15407/np.65.267>

175. Кушнарєва М. Українська культурна дипломатія під час війни: досвід, проблеми, перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 35-53. <https://doi.org/10.15407/np.67.035>

176. Кюрчев С. В. Виклики дистанційного навчання в переміщених університетах. *Удосконалення освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти: зб. науковометодичних праць*. Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. Запоріжжя : ТДАТУ, 2024. Вип. 27. 478 с. С. 7-20

177. Левченко Ю. І. Бібліотека Київського педагогічного інституту під час нацистської окупації (1941–1943 рр.). *Бібл. форум: історія, теорія і практика*. 2021. № 4 (26), С. 53–56. URL:

<https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/38423d23-1fcd-4256-a406-08356d3487c5/content>

178. Лисенко С. М., Савченко М. О., Пітел Н. С. Економічні наслідки війни для України в умовах глобалізації. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. Вип. 8. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12799349>

179. Литвин А. В. Порівняльний аналіз зарубіжних моделей бібліотечно-інформаційного забезпечення користувачів з вадами зору. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2008. № 5(7). С. 226–235. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/520> (дата звернення: 01.10.2024).

180. Литвинова Л. А., Пономаренко З. О. Послуги віддаленого доступу бібліотек Північної Європи в період COVID-19. *Сучасні завдання та пріоритети діяльності б-к вищих навч. закладів: шлях інновацій* : матеріали наук. практ. інтернет-конф. (15–19 черв. 2020 р., Ужгород) / ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т», Наук. б-ка. Ужгород, 2020. С. 104–112.

181. Литвинова Л. Бібліотеки як простір для підтримки переміщених осіб: рекомендації IFLA. *Бібліотечний вісник*. 2025. №1. С. 112–113. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0005027>

182. Лобузіна К. В. Бібліотека 3.0: знання, сховища даних та експерти. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 1. С. 26-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_1_7

183. Лозинська І. Церковна політика російської окупаційної влади в Галичині в роки Першої світової війни. *Дрогобицький краєзнавчий зб.* 2014. Вип. 17–18. С. 266–274. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dkz_2014_17-18_24

184. Люльчак С. Ю. Відновлення роботи державного архіву Донецької області в умовах переміщення. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. 1.11. С. 135-139. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6694>

185. Лях Т., Лехолетова М., Скіпальська Г. Аналіз запитів населення щодо отримання соціально-психологічної допомоги та підтримки в умовах

COVID-19. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота.* 2021. № 1(7). С. 22–28.
<https://doi.org/10.17721/2616-7786.2021/7-1/4>

186. Маковський А., Маковська В. Надання психологічної допомоги військовослужбовцям засобами бібліотерапії. *Наук. пр. Міжрег. академії управління персоналом. Психологія.* 2023. 2(58), С. 14–18.
<https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.2>

187. Максименко С. Д. Соціальні та природні екстремальні виклики - психологічний захист населення. *Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернетпосібник* / за наук. ред. В.Г. Кременя. Київ, 2020. С. 88 – 100. URL: <http://pp.ipro.kubg.edu.ua/2020/06/19/психологія-і-педагогіка-у-протидії-па/>

188. Мальцева І. Б., Черниш Ю. О., Штонда Р. М. Аналіз деяких кіберзагроз в умовах війни. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка».* 2022. 4 (16). 37–44.
<https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.16.3744>

189. Мамедова В. М. Проблематика культурної релокації в умовах повномасштабної російськоукраїнської війни. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 4. С. 92–97.
<https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322813>

190. Мамедова В. Особливості релокації закладів культури в умовах воєнного стану. *Питання культурології.* 2025. 45. 125–135.
<https://doi.org/10.31866/2410-1311.45.2025.325040>

191. Маранчак М. М. Онлайн-репутація бібліотеки в період пандемії COVID-19. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2021. № 3. С. 58–63. <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2021.244717>

192. Маринчак Н. В. Публічна бібліотека – осередок правової освіти та політичної культури населення. *Бібліотека в системі соціалізації особистості та соціального розвитку громад* : мат. обл. наук. практ. конф. (м. Хмельницький, 25 верес. 2019 р.) / Упр. культури, національностей, релігій

та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ. Хмельницький : ПП Стрихар А.М., 2019. С. 65–67.

193. Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна проти населення України як сучасна реальність: стан проблеми і шляхи подолання наслідків. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 2. С. 73-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/integcommu_2016_2_15

194. Мартянова Я., Срібняк І., Хлебін А. «Український Скиталець» (Ліберець-Йозефов-Відень), 1920–23 рр.: до історії видання часопису. *Україна Модерна*. 32–33. Еміграція, закордонна.... С. 241–251.

195. Марута Н. О. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23, Вип. 3. С. 21-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uvp_2015_23_3_5

196. Марценюк М. О. Бібліотерапія як сучасна форма психотерапевтичної діяльності. *Освіта і наука*. 2021. Вип. 1(30). С.72-77. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8249> (дата звернення: 20.02.2026)

197. Марценюк М. О. Терапевтичні можливості бібліотерапії як сучасного методу психологічної допомоги. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Видавничий дім «Гельветика». 2020. Вип. 31(70). С. 218-223. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/34>

198. Марченко І. О., Всеукраїнський семінар «Бібліотеки переміщених університетів: нові виклики – нові можливості», 2025. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1a1qiltnGWk> (дата звернення: 07.08.2025).

199. Маслюк О. Формування ідеологічних функцій радянського кінематографу в завершальний період Другої світової війни (1943–1945 рр.). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. 9(15). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-871-881](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-871-881)

200. Мастен А. С. Звичайна магія: процеси стійкості в розвитку. *American Psychologist*. 2001. 56 (3). 227–238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
201. Матвейко І. Електронні сервіси бібліотеки для забезпечення наукового та навчального процесу. *Бібл. форум: історія, теорія, практика*. 2020. № 3. С. 12–14. URL: <https://catalog.lounb.org.ua/cgi-bin/koha/opac-MARCdetail.pl?biblionumber=511265>
202. Матвійчук Л. О., Горєва В. В., Василенко О. М., Кулаковська Т. Л. Нормативно-правове забезпечення бібліотечної справи та діяльності бібліотек в Україні: сучасний стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Університетська бібліотека на новому етапі розвитку соціальних комунікацій. Матеріали конференції*. 2025. 10. 314–322. https://doi.org/10.15802/unilib/2025_343365
203. Матвійчук Л. Соціальне партнерство в системі соціокультурної діяльності національних бібліотек НАН України у воєнний час. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 71. С. 266–287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2024_71_14
204. Матвійчук О. Є. Бібліотечна підтримка користувачів в умовах пандемії Covid-19 (на прикладі діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського). *Методологічний семінар Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів*. Педагогічна думка. м. Київ. С. 535–542. URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728348>
205. Матвійчук О. Є. Бібліотечна підтримка користувачів в умовах пандемії COVID-19. *Зб. матеріалів методсемінару*. 2021. С. 535–542.
206. Медведєва В. М. Особливості підвищення рівня інформаційної грамотності серед населення. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнар. наук. конф. (8-10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц.*

б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко, відп.секр. М. В. Іванова. Київ, 2024.
Т. 1. 604. С. 413-415

207. Медіаграмотність для бібліотекарів: практичний посібник : навч. вид. / Ю. М. Зоря, Н. М. Степанова, В. І. Потапова ; за редакцією О. В. Волошенюк, Р. І. Євтушенко. Київ: Академія української преси ; Центр вільної преси, 2021. 75 с. URL: <https://www.aup.com.ua/book-review/mediagramotnist-dlya-bibliotekariv/> (дата звернення: 01.10.2025).

208. Мінветеранів запрошує долучитися до тренінгу від Програми розвитку ООН. Міністерство у справах ветеранів України. URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zaproschuye-doluchitisya-do-treningu-vid-programi-rozvitku-oon> (дата звернення: 01.10.2024).

209. Міщан Т. І. Бібліотечно-інформаційні ресурси бібліотеки Донецького національного університету імені Василя Стуса : мат. наук. конф. професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науководослідної роботи за період 2017–2018 рр. (16–17 травня 2019 р.): у 2-х томах. Том 2. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 2013-216. URL: <https://jpvs.donnu.edu.ua/article/view/7475>

210. Моргун А. В. Бібліотерапія в аспекті історико-теоретичних та прикладних досліджень. *Міжнародний науковий журнал Освіта і наука*. 2022. Вип. 1(32). С. 76-81. URI: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9817>

211. Моршна Н. Роль соціальних медіа в формуванні бібліотечної спільноти. *Молодий вчений*. 2021. 1 (89). 137-140. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-29>

212. Мотько А. ВГО «Українська бібліотечна асоціація» в умовах пандемії Covid-19. *Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук*. 2020. № 6. С. 62–71. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.6.2020.218610>

213. Мушкевич М. І. Психологічні особливості резильєнтності на різних етапах функціонування особистості. *Психологічні студії*. 2025. 4, 57–63. <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2025.4.8>
214. Назар'єва С. В. Організація віддаленої роботи в науковій бібліотеці МДУ в умовах пандемії COVID-19. *Феномен культури постглобалізму* : зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 27 листоп. 2020 р.). 2020. С. 177–180.
215. Натаров О. О. Активізація комунікаційної діяльності бібліотек України в умовах воєнного стану. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : мат. міжн. наук. конференції. Київ, 4—6 жовт. 2022 р. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1577>
216. Наука та бібліотечна справа в умовах воєнного стану в Україні: міжнародна підтримка. *Бібліотечний вісник*. 2022. № 1. С. 107-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2022_1_11
217. Науковий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика». *Таврійський нац. університет ім. В. І. Вернадського*. <https://doi.org/10.32782/2710-4656>
218. Науменко С. Медичні бібліотеки України в умовах війни. *Бібл. вісн.* 2022. № 3. С. 97–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2022_3_12 (дата звернення: 01.10.2024).
219. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://mindev.gov.ua/diialnist/bezbariernyi-prostir/natsionalna-stratehiia-zi-stvorennia-bezbariernoho-prostoru-v-ukraini> (дата звернення: 10.10.2024).
220. Ничкало Н. Г., Лук'янова Л. Б., Овчарук О. В. Цифрова трансформація суспільства: європейський досвід, українські реалії. Освіта для цифрової трансформації суспільства/*Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa/Education for digital transformation of society*. *Монографія*. У 2 т.

Т. 1; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко. Київ: ТОВ 1 (2024). С. 74-98.

221. Новальська Т. Бойчук Н. Публічні бібліотеки як інституції історичної пам'яті українського народу. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2024. 13, 222–232. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.13.2024.307253>

222. Новальська Т. В. Горбань, Ю. І., Бачинська, Н. А., Пристай, Г. І. Публічні бібліотеки України як складова інформаційного спротиву російській агресії. *Вісник ХДАК*. 2024. Вип. 65. С. 69-82. <https://doi.org/10.31516/2410-5333.065.05>

223. Новальська Т., Бойчук Н. Публічні бібліотеки як інституції історичної пам'яті українського народу. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2024. Вип. 13. 222–232. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.13.2024.307253>

224. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Хандій О. О., Панькова О. В. Характер і особливості внутрішнього переміщення населення України у російсько-українській війні 2014-2022 рр. Вісник економічної науки України. 2022. № 2 (43). С. 140-146. <https://doi.org/10.37405/1729-7206>

225. Онищенко А. С. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр. Б-ки нац. акад. наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. Киев, 2003. Вып. 2. С. 15–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnan_2003_2_4

226. Онищенко О. Бібліотека і "цифрове" покоління: нова ситуація – нові форми роботи. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 5. С. 3-6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2016_5_3

227. Онищенко О. Проблеми адаптації бібліотек до умов цифрової культури. *Бібліотечний вісник*. 2015. № 6. С. 3-7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2015_6_3

228. Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І., та ін. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій. *Монографія*. Київ. НБУВ. 2011. 160 с.
229. Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І., та ін. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства. *Монографія*. Київ, 2012. 202 с.
230. Онищенко О. С., Горовий В. М., Попик В. І., Половинчак Ю. М., Костенко Л. Й. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія та розвиток. *Монографія*. Київ, 2013. 206 с.
231. Онищенко О. С., Дубровіна Л. А., Горовий В. М. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства. *Монографія*. НБУВ. Київ. 2011. 248 с.
232. Онищенко О. Цифровізація – стратегічний шлях розвитку бібліотечної сфери. *Бібліотечний вісник*. 2021. № 4. С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2021_4_3
233. Онищенко О., Дубровіна Л. Розвиток бібліотечної справи в Україні наприкінці 1950-х у 80-х роках ХХ ст. *Бібл. вісн.* 2006. № 3. С. 24–38.
234. Павлов О. І. Ніцшеанський образ надлюдини та сучасність. *Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал*. Одеса, 2021. Вип. 32. С. 74-79. URI: <https://hdl.handle.net/11300/16934>
235. Палієнко М. Г., Срібняк І. В. Книжковий рух у таборі полонених українців Фрайштадт (Австро-Угорщина, 1915–1918 рр.) *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2021. Вип. 27. С. 181–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2021_27_14
236. Палієнко М. Г., Срібняк І. В., Голованов С. О. Книжковий рух у таборах інтернованих вояків-українців Армії УНР у Польщі (1921 рік – перша половина 1924 року). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 30. С. 326–345

237. Палієнко М. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності. *Архіви України*. 2022. № 1. С. 12-38. DOI: <https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012>

238. Патер І. Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914– 1918). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. Вип. 19. Львів. С. 559–571. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004770>

239. Паук М. Мистецькі практики як засіб подолання правди війни: психологічна підтримка через творчі інтервенції. *Ucraina libertatem. Трансформація гуманітарної сфери та культурного простору під впливом війни* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 1 листопада 2024. С. 75-83.

240. Петренко О. А., Сідорчик О. В. Актуалізація бібліотечних фондів: з досвіду роботи Наукової бібліотеки українського державного Університету науки і технологій : мат. VII Міжнародної конференції, м. Дніпро, Наукова бібліотека УДУНТ, 6–7 жовтня 2022 р. URL: <https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3c2ba319-3aaf-4655-a6f3-cdee5dcca3ea/content>

241. Пиголенко Ю. А., Пиголенко І. В., Кукса К. М. Вплив воєнного конфлікту на психічне здоров'я українців. *Габітус*. 2023. 45. 243–248. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/40.pdf>

242. Писаренко Н. М. Профілактичні і протиепідемічні заходи земств Катеринославської губернії наприкінці XIX - початку XX століть. *Нові сторінки історії Донбасу*: зб. ст.. Донецьк, 2000. Кн. 8. С. 78-86. URL: <http://repo.donnu.ru:8080/jspui/handle/123456789/3192>

243. Підтримка бібліотеками ветеранів та членів їх родин. Блог Нац. б-ки України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=8020> (дата звернення: 08.10.2024).

244. Плахтій А. М. Роль публічних бібліотек у ліквідації цифрової безграмотності. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2020. С. 39–42.

245. Подобед О. Культурне життя та повсякдення переміщених особи біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2018. 549 с.

246. Пономаренко З. Організація роботи бібліотек в умовах кризи, викликаній COVID-19: досвід Європи. *Інформація, комунікація, сусп-во-2020* : матеріали IX Міжнар. наук. конф. Львів : Львів. політехніка, 2020. С. 79–80. URI: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/58381>

247. Попелюшко Р. П. COVID-19 як чинник виникнення посттравматичного стресового розладу. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2022. Вип 13. С. 130-136.

248. Попик В. Формування національного науково-інформаційного простору: інтеграція й кооперація зусиль бібліотек, наукових установ та інформаційних центрів України. *Бібл. вісн.* 2015. № 3. С. 3–11.

249. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2023 р. № 651 «Про відміну на всій території України карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.08.2025)

250. Потіха А. Діяльність українських бібліотек в умовах російської військової агресії. *Академічні праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. 64. 55-73. <https://doi.org/10.15407/np.64.055>

251. Практична медіаграмотність для бібліотек / О. В. Власюк, Т. В. Іванова, В. І. Потапова, І. С. Срібна ; за редакцією О. В. Волошенюк, В. Ф. Іванова. Київ : АУП, ЦБП, 2019. 61 с. URL:

https://www.aup.com.ua/uploads/Mediahramotnist_dlya_bibliotek_AUP_2019.pdf
(дата звернення: 11.08.2025).

252. Предко В. В. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія.* 2022. 33(72). 89-98. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntnvusp_2022_33\(72\)_4_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntnvusp_2022_33(72)_4_18)

253. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 01.05.2026, 64/2022. Редакція від 01.05.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 09.11.2025).

254. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 16.10.2025).

255. Про деякі питання національно-патріотичного в закладах освіти України від 16.06.2015 № 641 : наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення 02.04.2026)

256. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

257. Про затвердження нової редакції Статуту Національної наукової медичної бібліотеки України. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 06.05.2006 №264. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0264282-06#Text> (дата звернення 15.05.2026).

258. Про затвердження Стратегічного плану діяльності Міністерства культури України. Наказ Міністерства культур України від 17.10.2012. № 1154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1154734-12#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

259. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 02.05.2025)

260. Про схвалення Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія». Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2023р. № 190-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2026)

261. Прокопенко Л. І. Бібліотека як простір психосоціальної підтримки користувачів в умовах воєнного стану. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2025. № 3. С. 19–25.

262. Прокопенко Л. І. Волонтерська діяльність бібліотек в умовах російсько-української війни. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 березня, 2024 р. / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2024, Част. 1. 267 с.. С. 60-63

263. Прокопенко Л., Лісова І. Бібліотеки як осередки підтримки ветеранів: зарубіжний досвід. *Бібліотечний вісник*. 2025. №1. С. 85–96.

264. Прокопчук В. С. Бібліотеки Кам'янець-Подільської області в суворі 40-і роки ХХ ст. *Наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство*. 2018. Вип. 5. С. 12–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npkpnuibk_2018_5_4

265. Проценко, Є. О. Бібліотеки Донбасу в роки Другої світової війни. *Вісн. Маріуп. держ. ун-ту. Серія: Історія. Політологія*. 2018. Вип. 22–23. С. 78–85.

266. Пугач Л. Ю. Бібліотеки Львівщини в перезавантаженні: трансформація діяльності в умовах сучасності. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2026. № 1. С. 31–40.

267. Пухонська О. Тоталітаризм і література: від взаємодії до викриття. *Національний університет «Острозька академія»*, Острог. С. 131–140. <https://doi.org/10.14746/sup.2020.8.2.10>

268. Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України. *Міністерство культури України*. URL: <https://mincult.gov.ua/news/rekomendatsii-ministerstva-kultury-ta-informatsiynoi-polityky-ukrainy-shchodo-aktualizatsii-bibliotechnykh-fondiv-u-zv-iazku-zi-zbroynoiu-ahresiieiu-rosiyskoi-federatsii-protu-ukrainy/> (Дата звернення: 05.04.2026)

269. Ржеуський А. В. Роль бібліотеки як соціального інституту в розвитку інформаційної безпеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 3. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2023_3_3

270. Ржеуський А. В., Кунанець Н. Е. SWOT-аналіз дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування бібліотек закладів вищої освіти України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 11–24

271. Романова Н. Г. Тривожність дітей дошкільного віку в ситуації війни. Науково-практична конференція "Особистість у просторі проблем ХХІ століття" : програма і матеріали, 25 травня 2023 року, Київ, Україна / наук. керівник Чернобровкін В. М. ; Національний університет "Києво-Могилянська академія". Київ : НаУКМА, 2023. С. 57-59. URI: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/28620>

272. Романова Т. І. Доля бібліотечних фондів України у роки другої світової війни. *Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, краєзнавство та генеалогія*. Харків. 2011. Вип. 25. С. 24–28

273. Російський наступ на українські бібліотеки. Моніторингове дослідження. *Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива»*. URI: https://alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Rosijskij-nastup-na-ukrainski-biblioteki_ukr.pdf (дата звернення: 26.02.2026)

274. Савельєва В. В., Єпіфанова О. В. Університетська бібліотека, відкрита для змін (з досвіду роботи наукової бібліотеки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля). *Бібліотека XXI століття : виклики, нові можливості, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (7-8 листопада 2019 р. ; Миколаїв). Миколаїв : НУК, 2019. С. 67-73.

275. Салата Г. В. Тенденції і розвиток бібліотек у цифровому середовищі. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2022. Вип. 61. С. 30-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2022_61_5

276. Сафін О. Д, Кравченко О. О., Коляда Н. М. та ін. Каністерапія як сучасний напрям соціально-психологічної реабілітації вразливих категорій громадян: зарубіжний та український досвіди. *Монографія*. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Київ : Компринт, 2025. 414 с.

277. Семенова Л. А., Варакута М. Л. Перспективи трансформації відкритої наукової комунікації в академічному університеті: порівняння української й німецької бібліотеки. *University library at a new stage of social communications development* : тези VII Міжнар. конф. (м. Дніпро, 6–7 жовт. 2022 р.). Дніпро : Наукова бібліотека УДУНТ, 2022. С. 1–6.

278. Сербін О., Кулик Є. Професійне вдосконалення бібліотекарів в умовах необхідності якісних змін галузі. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук* 2019. 3. 56–70. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.3.2019.169668>

279. Сербін О., Ярошенко Т. Аспекти реформування та вдосконалення сучасної бібліотечної освіти. 2015. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/1252>

280. Сидоренко Н. М., Дубецька О. О. Українська книга й преса для дітей (Німеччина, Австрія, 1945–1950). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. С. 146–155. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.3.2/24>

281. Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки. 24 лютого 2022 року - 31 грудня 2023 року. *Об'єднані нації права людини Управління Верховного комісара*. 2024. 48 с. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20-OHCHR-Report-Occupation-Aftermath-UKR.pdf> (дата звернення: 26.05.2025)

282. Складне становище цивільного населення, яке постраждало від конфлікту на сході України : тематичний звіт. Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Спеціальна моніторингова місія в Україні. 2017. 30 с. URL: <https://projects.osce.org/sites/default/files/f/documents/9/5/300286.pdf> (дата звернення: 23.02.2026)

283. Слонець Л. Проблема сенсу життя людини за Віктором Франклом і логотерапія. *Труди Київської Духовної Академії*. 2022. Вип. 22. 202-209. <https://doi.org/10.35332/2411-4677.2022.22.14>

284. Смоляр І. Трансформація бібліотечно-інформаційного обслуговування в умовах дистанційного сервісу. *Вісник Книжкової палати*. 2020. № 3. С. 17-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2020_3_7

285. Собаки-терапевти або каністерапія у бібліотеці. Блог Нац. б-ки України ім. Ярослава Мудрого URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=7904> (дата звернення: 08.10.2024).

286. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) в освіті. *Енциклопедія освіти*. Нац. акад. пед. наук України: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 426-427.

287. Спіріна С. Прояви солідарності з Україною світових бібліотек. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 162-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbuimviv_2023_67_13

288. Срібняк І. В. Національно-організаційна та культурно-просвітницька діяльність полонених українців у таборі Раштат (Німеччина) у 1915– 1917 рр. *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2014. № 6 (120). С. 309–324. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000397700>

289. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ : КДЛУ, 1999. 296 с.
290. Срібняк І. Не гнийте в бараках, творіть життя тут, на цьому маленькому місці, огороженому дротами... *Європейські історичні студії*. 2018. № 10. С. 217–252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2018_10_15
291. Стамбол І. І. Видавниче товариство імені Бориса Грінченка: історія діяльності на шпальтах таборової газети. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2023. Вип. 31. С. 202–213. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004770>
292. Стамбол І. І. Особливості діяльності бібліотек Одеси під час воєнного стану 2022 року. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 62. С. 128–141.
293. Стасюк В., Федоренко Ю. Психологічне відновлення та реабілітація військовослужбовців в умовах збройного конфлікту. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. 86(4), 2025. 176–185. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-86-4-176-185>
294. Стасюк О. Видавничо пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр дослідж. визвол. руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.
295. Стратегія інформаційно безпеки : проєкт. Київ, 2025. 25 с. URL: https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2025/11/proyekt_strategiyi.pdf (дата звернення: 07.04.2026)
296. Стратегія розвитку Луганської області на 2021–2027 роки м. Сєвєродонецьк. 2020 р. 117 с. URL: <https://lova.gov.ua/sites/default/files/collections/rozp-121-vid-07042026.pdf> (дата звернення: 01.04.2026)
297. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням (до постановки питання). *Дух і літера*. № 11–12. С. 196–204.

298. Стрішенець Н. Міжнародна допомога українським бібліотекам у час війни: приклад Британської бібліотеки. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 2. С. 114-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2023_2_13
299. Тарасов В. В. Повсякденне життя у таборах переміщених осіб в окупованій Німеччині (за матеріалами журналу «ДіПініада», 1946–1947 рр.). *Грані*. 2016. № 138. С. 98–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2016_138_18
300. Терещенко Н. Особливості роботи бібліотек в умовах карантину: огляд вітчизняного та світового досвіду. *Інтегровані комунікації*. 2022. № 9. 59–66. <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2020.1.8>
301. Толмач М. Цифрова компетентність бібліотечних фахівців як чинник діяльності бібліотек в умовах цифрової трансформації. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. 9. 57–69. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.9.2022.259152>
302. Трофимчук Г. В. Соціокультурна діяльність бібліотеки у співпраці з громадськими ветеранськими організаціями. *Науково-практична конференція «Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього»* м. Вінниця 25 вересня 2019 р. URL: https://library.vn.ua/Konf2019/texts/4_4.htm
303. Туровська Л. Сервісно-орієнтована модель бібліотечно-інформаційного обслуговування в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 68. С. 274-286. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004849>
304. У ХДУ відбувся круглий стіл про відкриту науку та роль бібліотеки в підтримці наукових досліджень. *Херсонський державний університет*. URL: <https://www.kspu.edu/PublisherReader.aspx?newsId=20041&lang=uk> (дата звернення: 06.08.2025).
305. Удовик В., Матвійчук Л. Бібліотечно-музейно-архівна колекція Фонду Президентів України в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського: історико-культурологічний аспект. *Рукописна та книжкова*

спадщина України. 2024. № 2 (33). С. 186—199.
<https://doi.org/10.15407/rksu.33.186>

306. Федоренко О. І. Інформаційний тероризм як спосіб психологічного впливу на людину. *Особистість, суспільство, війна* : тези доп. учасників міжнар. психолог. форуму (м. Харків, Україна, 26 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. правових наук України. Харків : ХНУВС, 2024. С. 327-331. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21240>

307. Хаялі Р. І. Етносоціокультурна еволюція кримськотатарського народу в XX ст. : дис. ...д-ра наук. Сімферополь, 2010. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0510U000209> (дата звернення: 20.02.2025).

308. Холцер Д., Горбань Ю., Масіна Д., Скаченко О. Бібліотечні онлайн послуги під час Covid-19: досвід бібліотек Хорватії та України. *Бібл. Меркурій*. 2021. Вип. 1 (25). С. 81–97. [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.1\(25\).231472](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.1(25).231472)

309. Хрущ С. С. Компетентності бібліотечного фахівця як чинник формування інноваційного медіапростору. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 4. С. 156–164

310. Чаган О. Мова як чинник формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Мова—кордон національної безпеки* : зб. тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2025 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 149.

311. Чаган О. Мова як чинник формування національної ідентичності в умовах російсько-української війни. *Мова—кордон національної безпеки* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 лютого 2025 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2025. С. 149.

312. Чайкіна Н. О. Трансформація образу «я» у полонених в контексті воєнної депривації. *The 4th International scientific and practical conference The world of modern technologies and inventions*. (October 10–13, 2023) Vienna, Austria. International Science Group. 2023. 329 p.

313. Шандра В. Карліна О. Епідемії та боротьба з ними в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 5 (Жов.2020). 37–54. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.05.037>
314. Шевченко Н. В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів півдня України в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Миколаїв, 2010
315. Шеїн О. М. Ефективність надання правової допомоги в бібліотеці. *Публічні бібліотеки Хмельниччини в умовах реформування місцевого самоврядування: практика, досвід, перспективи* : матеріали обл. наук.-практ. конф. 25 верес. 2018 р. / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ. – Хмельницький : ПП Стрихар А.М., 2018. С. 97–100
316. Шель Н. В. Емоційна стійкість особистості в умовах війни. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки*. 2024. 13-20. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).2](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).2)
317. Шелякіна І. О. Особливості організації роботи наукової бібліотеки навчального закладу в умовах евакуації (на прикладі наукової бібліотеки ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”). *Вимірювання в бібліотеках: оцінка ефективності та якості роботи* : матеріали Інтернет-конференції, 6–10 черв. 2017 р., м. Харків / Харків. нац. ун-т радіоелектроніки, Наукова бібліотека. URL: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/3674>
318. Шкуропадська Д. Лебедева Л. Інформаційна стійкість України: 2021–2024 рр. *Scientia fructuosa*. 2025. 164, 6. 39–51. [https://doi.org/10.31617/1.2025\(164\)03](https://doi.org/10.31617/1.2025(164)03)
319. Шманатов М. С. Реалізація влади на окупованій території: порівняльний аналіз: дис.... д-ра філософії: 052. 2025. 241 с.
320. Шорсткіна О. Антирадянська агітаційно-пропагандистська діяльність УПА в 1943–1944 рр. (за матеріалами колекції листівок

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 47. С. 254–265. <https://doi.org/10.15407/np.47.254>

321. маніпулятивного медіаконтенту. *Науково-практичний журнал «Матеріали наукових конференцій Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Серія «Журналістика»*. 2025. Вип. 1. <https://doi.org/10.34132/mspc2025.01.04.225>

322. Юрценюк О. С. Вплив війни на психічне здоров'я українців: чинники формування невротичних та стрес-асоційованих психічних розладів. сучасний стан питання. *Art of medicine*. 2023. № 2. С. 248-251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/artmed_2023_2_41

323. Яблонська Я. Савур-могила як концепт національної ідентичності. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Літературознавство*. 2016. Вип. 1 (326). С. 237-243.

324. Яворська Н. Психологічні наслідки перебування у полоні. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2024. Вип. 19. С. 93–101. <https://doi.org/10.30970/PS.2024.19.13>

325. Яворська Т. М., Ребреньук А. Л. Документні ресурси бібліотек України: проблема дерусифікації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 63–68

326. Ягунов Д. В.. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у ХХІ столітті та політика протидії тортурам. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2021. 58-97. <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2020.5.8>

327. Antonelli M., Aldrich R., Tanner R. The Storm is Here: Public Libraries' Role in Disaster Preparedness and Community Recovery. *Electronic Green Journal*, 1(51). 10.5070/G3.39629

328. Bachynska N., Horban Y., Novalska T., Kasian V., Gaisyniuk N. University Library Information Resources as a Basis for Enhancing Educational and

Professional Programmes in Information, Library and Archival Studies. *Acta Informatica Pragensia*, 13(1). 2024. 62-84. <https://doi.org/10.18267/j.aip.229>

329. Bachynska N., Novalska T., Kasian V., Maranchak M., Maranchak N., Boichuk N. Peculiarities of distance learning organization in the professional training of information, librarianship, and archives (european experience). *Journal of curriculum and teaching*. 2023. 12(5). 47–57. <https://doi.org/10.5430/jct.v12n5p47>

330. Beebe W. L. Carbo Gasoline Method for the Disinfection of Books. *Journal of the American Public Health Association*, 3rd ser., 1 (1911). 54-60

331. Bezzub I. Supporting Mental Health is a Strategic Direction of Activities of Ukrainian Libraries during the War Time. *Academic Papers of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine*, (74). 2025. 90-117. (In Ukrainian) <https://doi.org/10.15407/np.74.090>

332. Biłocka O. Biblioteka Naukowa Taurydzkiego Państwowego Rolniczo-Technologicznego Uniwersytetu im. Dmytra Motornego w Melitopolu w godzinie wojny: okupacja, relokacja i inne wyzwania. *Biuletyn EBIB*. 2023. Nr 2(209). Finansowanie bibliotek. URL: <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/865>

333. Brewster L. Bibliotherapy: a critical history. *Bibliotherapy: a critical history*. 2018. pp. 3 – 22. <https://doi.org/10.29085/9781783303434.002>

334. Buchanan S. Information behaviors in disadvantaged and dependent circumstances and the role of information intermediaries. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 2018. Vol. 70, Iss. 2 pp. 117-129. <https://doi.org/10.1002/asi.24110>

335. Crothers S. M. A Literary Clinic. *The Atlantic*. (1916, April). URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1916/09/literary-clinic/609754/>

336. Currier A. The Sterilization of Books by Vapor of Formalin. *Library Journal*. 27 (October 1902): 881-883.

337. Demianiuk L., Matviychuk L., Horieva, V. International cooperation of Vernadsky National Library of Ukraine: *Development of socio-cultural and*

scientific communication. Library Science. Record Studies. Informology. 2024. 20(3). 8-20. <https://doi.org/10.63009/lrsri/3.2024.08>

338. Fleming J., Ledogar R. Resilience, an evolving concept: A review of literature relevant to Aboriginal research. *Pimatisiwin* 6.2 (2008). P. 7. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2956753/#ref-list1>

339. Garnett J. Resilient Libraries. *Journal of the Australian Library and Information Association*. 2021. Vol. 70, <https://doi.org/10.1080/24750158.2021.1960612>

340. Greenberg G. Books as Disease Carriers, 1880-1920. *Libraries & Culture*. 1988. vol. 23, no. 3, pp. 281–294. URL: <http://www.jstor.org/stable/25542069>

341. Hagar C. Public library partnerships with local agencies. *Short Paper – Community Engagement Proceedings of the ISCRAM 2015 Conference - Kristiansand, May 24-27.* URL: https://www.researchgate.net/publication/299545247_Public_library_partnerships_with_local_agencies_to_meet_community_disaster_preparedness_and_response_needs#fullTextFileContent

342. Henry J. Disinfection by Formalin at Scranton Public Library, *Library Journal*. 1900. 25. 71-72.

343. Hill W. Books and Infectious Diseases. *Library Association Record*, 4th ser., 17 (May 1950). 146.

344. Hobbs R. Media Literacy Foundations. *The International Encyclopedia of Media Literacy*. 2019. <https://doi.org/10.1002/9781118978238.ieml0063>

345. Horban Y., Hryhorevska O., Novalska T., Kobyzhcha N., Kasian V., Karakoz O., Prokopenko L., Pylypiv V. Securing digital library services and ensuring data privacy in Ukrainian public libraries. *Digital Library Perspectives*. 2026. <https://doi.org/10.1108/DLP-12-2025-0307>

346. Jacobs N. Bibliotherapy as an adjunctive treatment: read all about it. *Practical Resources for the Mental Health Professional*. 2008, P. 7-39. <https://doi.org/10.1016/B978-012088520-6.50003-2>

347. Jones G. M. Contagious Diseases and Public Libraries. *Library Journal*. 1891. Vol. 16. P. 35–38.
348. Koreneva I., Samilyk, V. Impact of distance education on the teachers' health: the Ukrainian case. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. 7(1), 05. <https://doi.org/10.51599/is.2023.07.01.05>
349. Libraries for Ukraine. Libraries for refugees. EBLIDA, NAPLE, Public Libraries 2030. URL: <https://lib4refugees.splet.arnes.si/>
350. Lloyd A. Stranger in a strange land; enabling information resilience in resettlement landscapes. *Journal of Documentation*. 2015. 71 (5). 1029–1042. <https://doi.org/10.1108/JD-04-2014-0065>
351. Masten S. Ordinary magic: Resilience processes in development. *American psychologist* Vol. 56, No. 3, 227-238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
352. Matviychuk I. O., Horieva V. V., Vasylenko O. M., Kulakovska, T. L. Regulatory and Legal Support of Librarianship and Operation of Libraries in Ukraine: Current Status, Problematic Issues and Ways to Address Them. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings*. 2025. 10. 314–322. https://doi.org/10.15802/unilib/2025_343365
353. McClary A. Beware the Deadly Books: A Forgotten Episode in Library History. *The Journal of Library History (1974-1987)*. 1985. Vol. 20, no. 4, pp. 427–433. URL: <http://www.jstor.org/stable/25541656>
354. Media and information literacy: policy and strategy guidelines / eds.: A. Grizzle, M. Carme, T. Calvo. Paris : UNESCO, 2013. 195 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225606> (дата звернення: 06.01.2026).
355. Nice L. B. Experiments in Book Disinfection, *Journal of the American Public Health Association*. 1911. 3rd ser., 1. 775-777.
356. Nicol E. Information Intermediaries and Information Resilience: Working to Support Marginalised Groups. *Annual Meeting of the Association for*

Information Science & Technology. Oct. 29 - Nov. 1, 2022.
<https://doi.org/10.1002/pr2.654>

357. Patin B. What is essential?: Understanding community resilience and public libraries in the United States during disasters. *Proc Assoc Inf Sci Technol*. 2020;57(1):e269. <https://doi.org/10.1002/pr2.269>

358. Poole W. F. The Spread of Contagious Diseases by Circulating Libraries. *Library Journal* 4 (July-August 1879). 258-262.

359. Potter W. J. The State of Media Literacy. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. 2010. 54(4). pp. 675-696.
<https://doi.org/10.1080/08838151.2011.521462>

360. Public libraries and Ukrainian refugees : briefing note. July 2022. P. 12
<https://www.librariesconnected.org.uk/sites/default/files/2024-10/Ukrainian%20refugees%20briefing.pdf> (дата звернення: 07.06.2025)

361. Reinick W. Books as a Source of Disease. *American Journal of Pharmacy and the Sciences Supporting Public Health* 86. 13-25.

362. Rickards R. The Disinfection of Books. *American Journal of Public Hygiene*. 18 (1908). 325-328.

363. Ruthven I. An information behavior theory of transitions. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. Vol. 73, 4. pp. 579-593.
<https://doi.org/10.1002/asi.24588>

364. Silverberg LI. Bibliotherapy: the therapeutic use of didactic and literary texts in treatment, diagnosis, prevention, and training. *J Am Osteopath Assoc*. 2003 Mar;103(3). 131-5. <https://doi.org/10.1515/9783110645958-016>

365. Southwick S. Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European journal of psychotraumatology*. 2014. Vol. 5.1. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/ejpt.v5.25338>

366. The librarian's disaster planning and community resiliency guidebook. New Jersey State Library. URL:
<https://www.preventionweb.net/quick/46803>

367. Trembach S. Thrive in an Age of Uncertainty?: Using the ADAPT Framework to Build Resilient Academic Libraries, *KLA College & University Libraries Section Proceedings*. 2024. 1. <https://doi.org/10.4148/2160-942X.1100>
368. Ukrainian Bokshelves Worldwide. Аналітичний звіт. 33 с. URL: https://chytomo.com/wp-content/uploads/2023/02/UBW_Survey_Analysis-2023-1.pdf (дата звернення: 07.06.2025)
369. Vårheim A. A Note on Resilience Perspectives in Public Library Research: Paths Towards Research Agendas. *Proceedings from the Document Academy*. 2016. Vol. 3 : Iss. 2, Article 12. <https://doi.org/10.35492/docam/3/2/12>
370. Voloshyn D. The role of libraries of temporarily displaced universities in ensuring the sustainability and accessibility of the educational process in wartime. *THE SCIENTIFIC HERITAGE*, 2026. 180, 34–36. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18933363>
371. Willcock W. Notification of Infectious Disease and the Public Library. *Library World*, 2 (1899). 89-91

ДОДАТКИ

Додаток А.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях, затверджених МОН України

1. Волошин Д. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19 (історіографічний аспект). Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 69. С. 256-269. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001461973>
2. Волошин Д. А. Особливості діяльності бібліотек у період COVID-19. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2024. Вип. 70. С.261-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2024_70_18
3. Волошин Д. А. Підтримка бібліотеками військових, ветеранів та членів їх родин (український досвід, 2014-2024 рр.). Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2024. Вип. 73. С. 231-248. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001564568>
4. Волошин Д. А. Бібліотеки в умовах війни: історичний аспект. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2025. Вип. 74. С. 143-175. <https://doi.org/10.15407/np.74.143>

Статті у закордонних наукових фахових виданнях

5. Voloshyn D. The role of libraries of temporarily displaced universities in ensuring the sustainability and accessibility of the educational process in wartime. *THE SCIENTIFIC HERITAGE*, 2026. 180, 34–36. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18933363>

6. Волошин Д. А. Роль бібліотек у забезпеченні інформаційної безпеки держави: інформаційно-аналітична діяльність та медіаграмотність. *Věda a perspektivy*. № 6(61) (2026). 412-422. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-6\(61\)-412-422](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-6(61)-412-422)

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Волошин Д. А. Особливості діяльності бібліотек в умовах епідемій (історичний аспект). Бібліотека. Наука. Комунікація: Актуальні питання збереження та інноваційного розвитку наукових бібліотек: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 3–5 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С.344-347 URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004726.pdf

8. Волошин Д. А. Трансформація бібліотечної діяльності в умовах зовнішніх викликів: використання набутого успішного досвіду COVID-19 під час війни. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі» : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Київ, 25–26 квітня 2024 р.). Київ, 2024. С. 242-244. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/10803/document.pdf>

9. Волошин Д. А. Підтримка бібліотеками внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та членів їхніх родин. Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір. Т. 2: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2024 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко, відп. секр. М. В. Іванова. Київ, 2024. С. 384-387. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004933%2Epdf

10. Волошин Д. А. Бібліотеки у підтримці українських біженців за кордоном. Актуальні проблеми світової економіки, міжнародних економічних відносин та міжнародних комунікацій в контексті становлення нового світопорядку та поляризації світу: мат. міжн. наук.-практ. конференції (24–25 березня 2025 р.

м. Ужгород). Ужгород, 2025. С. 312-315. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-59>

11. Волошин Д. А. Сучасні виклики для бібліотек у кризових умовах: COVID-19 і війна. Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог: мат. всеукр. наук.-практ. конференції (10 квітня 2025 р. Київ, 2025) С. 109-111. https://fufkm.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/fufkm/2024-2025/documents/konf/%D0%97%D0%B1._%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80._%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86_10_04_2025.pdf

12. Волошин Д. А. Особливості функціонування та адаптації бібліотек тимчасово переміщених закладів вищої освіти в умовах воєнного часу. Бібліотека. Наука. Комунікація. Пріоритети сьогодення та перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (1–3 жовт. 2025 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; відп. ред. О. М. Василенко. Київ, 2025. Т. 1. 528 с. С. 200-202. URL: https://conference.nbuv.gov.ua/up/programs/Proceedings_Conference_VNLU_2025_Vol_1.pdf

13. Волошин Д. А. До питання дослідження читацьких практик в умовах полону. Культура, інформація, комунікація: міждисциплінарний діалог : матеріали II Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю / М-во культ. України ; Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистец. (Київ, 9–10 квітня 2026 р.). Київ : НАКККиМ, 2026. 319 с. С. 43-45.

14. Волошин Д. А. Бібліотерапія як інструмент психологічної допомоги серед вразливих категорій населення. *Актуальні питання інформаційної діяльності: традиції та інновації*: мат. XI Міжн. наук.-практ. студ. конференції, 26 березня 2026 р., Одеса, Україна. С. 140-146. URL: <http://dspace.op.edu.ua/xmlui/handle/123456789/15870>

Наукові праці, які додатково відображають зміст дисертації

15. Волошин Д., Бергелський А. Особливості висвітлення у наукових дослідженнях теми бібліотечної діяльності в умовах пандемії COVID-19. Реферативний огляд наукових досліджень: Діяльність бібліотек в умовах пандемії COVID-19. 2023. Вип. 4. С. 3–11. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyini_resursi/ROND%204_23.pdf

Додаток Б.

АНКЕТА

для інтерв'ю з українськими військовополоненими

Дослідницький проєкт «Адаптивні бібліотечні механізми в умовах суспільних викликів (2014–2025 рр.)»

Шановний респонденте! Пропоноване інтерв'ю проводиться в межах наукового дослідження, присвяченого ролі книги та бібліотечних практик у житті людей, які пройшли через полон. Мене цікавить ваш особистий досвід — те, як читання, тексти й пам'ять про рідну культуру допомагали (або, можливо, не допомагали) витримувати випробування неволею. Відповіді використовуватимуться виключно в узагальненому вигляді для наукової публікації, з дотриманням анонімності.

Дякую за довіру та готовність поділитися своєю історією!

Розділ 1. Книги та читання під час перебування в полоні

1. Чи вдавалося вам мати доступ до книг, перебуваючи в полоні?

☐ Так — якщо можна, розкажіть, яким чином книги потрапляли до вас

☐ Ні — чи існували якісь інші способи підтримати себе психологічно

2. Якщо книг поруч не було, чим ви заповнювали цю відсутність — можливо, існували інші джерела опори чи розради?

- ☐ Усні перекази, спогади
 - ☐ Молитва
 - ☐ Вірші, пісні, які пам'ятали напам'ять
 - ☐ Щось інше (уточніть, будь ласка)
-

3. У яких умовах доводилося зберігати й читати книги?

- ☐ Доступ був практично вільним
 - ☐ Існували певні обмеження (які саме?)
-

- ☐ Обмеження були суворими

4. Чи траплялися заборони щодо певної літератури?

- ☐ За мовою
 - ☐ За тематикою
 - ☐ За жанром
 - ☐ Інший варіант (уточніть)
-

5. Чи надходили до вас книги від гуманітарних організацій, капеланів або від інших полонених?

- ☐ Так (від кого саме?)
-

- ☐ Ні

6. Чи пробували ви самі створювати якісь текстові матеріали — записи, щоденники, вірші?

- ☐ Так (що саме це було?)
-

- ☐ Ні

Розділ 2. Коло читання: тематика та вибір

7. Які книги вдалося прочитати за час полону?

Можете назвати конкретні твори, авторів або хоча б жанри, які пригадуєте.

8. Якій тематиці ви віддавали перевагу?

- ☐ Документальна проза
 - ☐ Класична література
 - ☐ Психологія
 - ☐ Духовна література
 - ☐ Інше (уточніть)
-

9. Чи була можливість читати українською мовою?

- ☐ Так
- ☐ Ні

10. Якщо вибір книг був обмежений, як ви з цим давали раду?

- ☐ Читав те, що траплялося під рукою
- ☐ Обмінювався книгами з іншими
- ☐ Шукав альтернативні шляхи здобути потрібне

11. Чи змінилося ваше ставлення до читання після полону порівняно з тим, яким воно було раніше?

- ☐ Читав і до полону, читаю й нині
- ☐ До полону читав, але після повернення інтерес до читання згас
- ☐ До полону читанням особливо не захоплювався, але після повернення це змінилося

Розділ 3. Читання як психологічна опора

12. Чи допомагало вам читання витримувати психологічний тиск?

- ☐ Так (розкажіть, яким чином)
-

- ☐ Ні

13. Що саме у книзі чи в самому процесі читання давало відчутну підтримку?

- ☐ Дозволяло на якийсь час відволіктися від того, що відбувається довкола
 - ☐ Повертало думками додому
 - ☐ Допомогало не занепадати духом
 - ☐ Інший варіант (уточніть)
-

14. Чи була книга, яка підтримала вас особливо сильно?

Яка саме?

Розділ 4. Книга як спосіб зберегти власну ідентичність

15. Чи доводилося вам стикатися із заборобою читати українську літературу або з примусом читати російську пропагандистську продукцію?

- ☐ Так (уточніть обставини)
-

☐ Ні

16. Чи допомагали книги підтримувати відчуття зв'язку з рідною культурою?

- ☐ Так (яким чином це проявлялося?)
-

☐ Ні

17. Чи були серед прочитаного книги, що стали для вас своєрідним символом незламності й опору?

Які саме?

18. Чи впливало читання на вашу внутрішню рішучість чинити опір або на віру в повернення додому?

☐ Так

☐ Ні

Розділ 5. Читання як спільна практика

19. Чи виникали серед полонених ініціативи створити щось на кшталт «підпільної» бібліотеки?

☐ Так

☐ Ні

20. Чи практикувалося спільне читання або обговорення прочитаного?

☐ Так (як саме це відбувалося?)

☐ Ні

21. Чи передавали полонені книги одне одному як форму моральної підтримки?

☐ Так

☐ Ні

Розділ 6. Бібліотеки та повернення до мирного життя

22. Чи позначився досвід читання в полоні на ваших літературних уподобаннях після звільнення?

☐ Так (яким чином?)

☐ Ні

23. Чи звертаєтеся ви до бібліотек після повернення?

☐ Так (з якою метою?)

☐ Ні

24. Якщо так — у чому насамперед полягає це звернення до бібліотеки?

☐ Читання

- ☐ Здобуття освіти
 - ☐ Психологічна підтримка
 - ☐ Спілкування, соціалізація
 - ☐ Інше (уточніть)
-

25. Чи берете ви участь у бібліотечних ініціативах, спрямованих на підтримку військових і ветеранів?

- ☐ Так (у яких саме?)
-

- ☐ Поки що ні, але хотів(-ла) би долучитися

26. Які бібліотечні ініціативи були б для вас особисто корисними?

- ☐ Курси саморозвитку
 - ☐ Психологічні тренінги
 - ☐ Історико-краєзнавчі проекти
 - ☐ Літературні клуби
 - ☐ Інше (уточніть)
-

27. Чи вважаєте ви, що бібліотечні ініціативи були б доречними в реабілітаційних центрах?

- ☐ Так (які саме?)
-

- ☐ Ні

Щиро дякую за час, відвертість і довіру. Ваша розповідь має значення не лише для цього дослідження, а й для розуміння того, якою насправді може бути роль бібліотеки в житті людини, що пройшла через випробування.